

RESPONS

RECENSIONSTIDSKRIFT FÖR HUMANIORA & SAMHÄLLSVETENSKAP

NUMMER 5 · NOVEMBER 2014 · PRIS 79 SEK

TEMA

PÅ KOLLISIONSKURS MED VERKLIGHETEN HUR ANNORLUNDA ÄR DE UNGA EGENTLIGEN?



Blunderhållning om politiken

Av Kay Glans

DET LÄR INTE ha undgått någon att Daniel Suhonen har kommit ut med *Partiledaren som klev in i kylan*, en bok om Håkan Juholts tillträde och avsättning som partiordförande för Socialdemokraterna. Här framställs Juholt som ett offer för en högerfalang inom partiet med förgreningar in i det borgerliga lägret och näringslivet. Som äre-räddning är denna partsinlaga inte framgångsrik. Snarare bekräftar Suhonen att Juholt var fel man. Han behärskade inte maktspelet inom partiapparatens, lyckades inte ens få sina vänner med sig, blev lätt berusad av sina egna formuleringar och gav ofta ett svajigt intryck. Den intressanta frågan är inte varför han blev avsatt utan varför han blev vald. I sin recension av Jenny Madestams *Hur blir man vald?* (s. 27) påpekar Kjell-Olof Feldt att sådana tillsättningar är svår genomträngliga och kompliceras av att en partiledare inte bara ska gå hem hos medlemmarna utan också måste appellera till betydande grupper utanför partiet.

Suhonens bok saknar inte intresse men den uppmärksamhet den fått saknar proportioner och det säger åtskilligt om det politiska klimatet. Sten Widmalm menar i sin debattartikel (s.13) att politiken har "botoxifierats". Politikerna trängs ihop i mitten, säger likartade saker med uttrycklösa miner. Eftersom de etablerade partierna har blivit så lika tycker sig många väljare inte ha något alternativ och missnöjesröstas på SD eller Fi.

Hur skulle ett uppbrott från mitten då se ut? Moderaterna skulle kanske kunna bli ett mer konservativt parti, socialdemokraterna anknuta till det socialistiska arvet. Men inte mycket pekar på att väljarna skulle följa med i en vänstersväng. Det är anmärkningsvärt att vänstern inte har kunnat kapitalisera på den ekonomiska krisen och de ökande inkomstskillnaderna. Det kan inte förklaras med konspirationer utan handlar om en identitetskris för socialdemokratin.

Kan dagens offentlighet härbärgera den komplicerade debatt som ett uppbrott från mitten

skulle kräva? Medierna klumpar sannerligen inte ihop sig i mitten, där är det *race to the bottom* som gäller. Till försvar för politikernas uttryckslöshet kan man anföra att de på goda grunder har blivit "drev-aversiva". Minsta djärvhet i formuleringarna kan bli ödesdiger. I sin bok *Mediekratin*, recenserad av Gunilla Jarlbro (s. 50) hävdar Kenneth Asp och Johannes Bjerling att politiker har lärt sig tänka som journalister. Och, skulle jag vilja tillägga, journalister hämtar alltmer av dramaturgin från underhållningsindustrin. Det är väl därför Suhonens bok fått så stort genomslag. Den innehåller personangrepp, skvaller, intriger, rivalitet, konspirationer – som *Game of Thrones* fast utan sex. Och den innehåller föga av idédiskussion som skulle sänka berättartempot.

Man frestas att kalla detta för *blunderhållning*, inte bara för att Juholt ofta klantade sig, utan för att man blundar för viktiga problem genom att fokusera på detta. Som framgår av Clary Krekulas recension av böcker om åldringsvården (s. 22) har frågan om dess bristande resurser svårt att ta sig in på den politiska agendan, trots att det är en av våra stora framtidsfrågor. Den uppväxande generationens villkor har också svårt att tränga igenom. Som vi diskuterar i detta nummers temasektion har den uppfostrats till att inte ge upp några drömmar, men för många kommer det att handla om just det. Datorer tar över allt fler kvalificerade sysslor och det är svårt att se var morgondagens arbete ska komma ifrån. Den vanligaste reaktionen inför detta är att upprepa mantrat om mer utbildning, men vi har redan en befolkning som är extremt utbildad – och det är inte längre en garanti för att få arbete och kommer allt mindre att vara det i framtiden. ■

Kay Glans

Chefredaktör och ansvarig utgivare



Innehåll

Noterat s. 6

Analys s. 8

Rysslands ledning skräms inte av att bli utestängd från europeisk livsstil

Analys s. 9

Sydstatsrasisterna kunde inte krossa slavfamiljen

Kommentar s. 11

En historiker läser en diktsamling om ett våldsprojekt som kollapsat

Debatt s. 12



TEMA GENERATION GENVÄG

AV MATS BENNER s. 16

Tänk om vi alla tillhör Generation Ego?

· Broilers – De nya makthavarna och det samhälle som formade dem
· Michaela Möller och Andreas Rydell
· Generation Ego – Att fostras i en narcissistisk kultur
Ana Udovic

AV KAY GLANS s. 19

Höga förväntningar som kommer att leda till besvikelse

POLITIK & SAMHÄLLE

AV CLARY KREKULA s. 22

· Äldreomsorgen – Praktiken, debatten och framtiden

Erik Blennberger & Tomas Brytting (red.)

· Folk dör här – En pappa, två äldreboenden och välfärdens framtid
Thord Eriksson

AV HÅKAN FORSELL s. 24

· Belägrade städer – Den nya militära urbanismen

Stephen Graham

AV KJELL-OLOF FELDT s. 27

· Hur blir man vald?

Jenny Madestam

AV TOR BILLGREN s. 29

· "Vår seger var också er" – Sverige och befrielsekampen i södra Afrika

Bengt Säve-Söderbergh

AV GUDRUN PERSSON s. 31

· Härskarna i Kreml

– Från Gorbatsjov till Putin
Örjan Berner

AV TORBJÖRN ELENSKY s. 33

· Jag är ju svensk

Cheko Pekgul & Nalin Pekgul

AV STAFFAN APPELGREN s. 35

· Mitt Tokyo – Historia och kultur

Monica Braw



UTBLICK

AV MONICA BRAW s. 37

Brist på tydligt maktcentrum central orsak till Japans angrepp på USA

· China's War with Japan 1937–1945
– The Struggle for Survival
Rana Mitter

· Japan 1941 – Countdown to Infamy
Eri Hotta

KONSTARTERNA & MEDIER

AV CECILIA RIVING s. 40

· Märta och Hjalmar Söderberg – En äktenskapskatastrof

Johan Cullberg & Björn Sahlin

AV SARA KÄRRHOLM s. 43

· Mordets enkla konst? – En antologi om detektivromaner och detektiver

Magnus Röhl (red.)

· På tal om Sherlock Holmes

Dorothy Sayers

AV KATE LARSON s. 45

· Mellan prärien och evigheten

– I spåren av Thoreau och Nature Writing
Per Helge

AV JOHANNES HEUMAN s. 46

· Gare d'Austerlitz

– En bok om Patrick Modiano
Per Arne Tjäder



TEMA I DETTA NR: GENERATION GENVÄG

Många menar att dagens unga är en egocentrisk generation som tror att den kan gå direkt till höga positioner och armbåga sig fram. Men är de så annorlunda egentligen?

AV OLOF PETERSSON s. 48

· Makten över åsikterna – DN under Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson

Svante Nycander

AV GUNILLA JARLBRO s. 50

· Mediokratien – Mediernas makt i svenska val

Kent Asp & Johannes Bjerling

HISTORIA

AV GUNNAR ÅSELIUS s. 52

· Döda allt som rör sig

– Det verkliga Vietnamkriget
Nick Turse

· Ekot från Vietnam

– En diplomats minnen från kriget och återbesök fyrtio år senare

Kaj Falkman



AV JOHAN STENFELDT s. 55

· En idé större än döden – En fascistisk arbetarrörelse i Sverige, 1933–1945

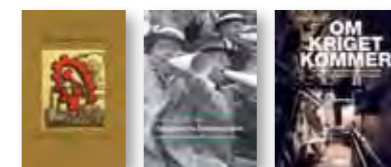
Victor Lundberg

AV JENS LJUNGGREN s. 56

· Stadion och Zinkensdamm

– Stockholms idrottspublik under två sekler

Mats Hellspong



AV THOMAS ROTH s. 59

· Om kriget kommer

Lennart Rosander & Per Olgarsson

AV BO G. HALL s. 60

· Garderad neutralitet

– Förberedelser för svenskt västsamarbete i krig. En kommenterad forskningsöversikt

Louise Hugemark Malmström

AV EVA-CARIN GERÖ s. 62

· Alexander den Store – Till världens ände

Paul Cartledge

KLASSIKERN

AV LARS MAGNUSSON s. 64

Svenskt arbete och liv

av Eli Heckscher

FILOSOFI & PSYKOLOGI

AV CECILIA WASSÉN s. 68

· Upprorsmakaren – Berättelsen om hur Jesus från Nasaret blev Jesus Kristus

Reza Aslan

AV JON VIKLUND s. 71

· Ordets makt – En guidad tur genom retorikens landskap

Peter Adler

KORT

BLANDADE KORTRECESSIONER s. 73

· Jan Guillou – Utifrån, Paul Frigyes, REC.

HENRIK BERGGREN | Romarriket – Den romerska republiken, Eva Queckfeldt, REC.

JOHANNES SIAPKAS | Hederskriget – Hur Österrike-Ungern startade det första världskriget, Andreas Danielsen, REC.

MATS BERGQUIST | "Alltför adlig, alltför rik, alltför lättjefull" – Jacques d'Adelswärd Fersen, Viveka Adelswärd, REC.

ALF W. JOHANSSON

Respons ges ut av Tidskriften Respons AB, som ägs av Kay Glans, Lars Grahn och Alf W. Johansson.

Forte, Riksbankens Jubileumsfond, Svenska Akademien, Vitterhetsakademien, Vetenskapsrådet, samt Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse stödjer verksamheten.

Redaktionsråd: Li Bennich-Björkman, professor i statskunskap, Uppsala; Karin M. Ekström, professor i företagsekonomi, Borås; Lotten Gustafsson, docent i etnologi, Stockholm; Sverker Gustavsson, professor i statskunskap, Uppsala; Magnus Henrekson, professor i nationalekonomi, IFN; Caroline Holmqvist Jonsäter, Försvarshögskolan och London School of Economics; Hans Ruin, professor i filosofi, Södertörn; Inga Sanner, professor i idéhistoria, Stockholm; Ola Sigurdson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap, Göteborg; Johan Östling, docent i historia vid Lunds universitet/Swedish Collegium for Advanced Study.

Red.
TIDSKRIFTENRESPONS.SE

Tidskriften Respons

Chefredaktör & ansvarig utgivare:
Kay Glans, 08-120 205 20
kay.glans@tidskriftenrespons.se

Senior editor & styrelseordförande:
Lars Grahn
lars.grahn@tidskriftenrespons.se

Senior editor:

Alf W. Johansson
alf.w.johansson@tidskriftenrespons.se

Annonser: Lars Grahn, 070-588 34 50

Utgivare: Tidskriften Respons AB
ISSN 2001-2292
ISBN 978-91-87175-16-9

Grafisk form:

Calle Ljungström & Jens Pihl
info@calleochemma.se

Tryck:
Norra Skåne Offset, Hässleholm

Prenumerationer: tel 031-743 99 05
ekonomitjanst@natverkstan.net

Kontakt:

Tidskriften Respons
Kungsgatan 37, 8 tr
111 56 Stockholm
tel 08-120 205 20
info@tidskriftenrespons.se

Noterat

HISTORIA IKAPP NUET

► Samtidshistoriska institutet jubilarar

Historien följer nuet tätt i hasorna. Ett regeringsskifte har skett. De avgående ministrarna har rensat sina arbetsrum och packat sin kartonger. Men helt kan de inte koppla av. Nu kommer historikerna och vill titta på deras papper och dokumentera deras verksamhet. Vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola förbereder man sig för att börja den historiska bearbetningen av åtta års borgerligt styre med hjälp av intervjuer och vittnesseminarer. Historieforskningen håller på att erövra tidssfärer som tidigare ansågs förbehållna journalister och statsvetare. En revolution har inträffat i uppfattningen av vad historisk vetenskap kan och bör syssla med. För inte länge sedan var historia något som låg minst femtio år bort i tiden. Först då ansågs källmaterialet tillgängligt. Tyngdpunkten i den svenska historieforskningen låg ännu på 1950-talet vid medeltiden och tidig modern tid. En "riktig" historiker skulle helst syssla med medeltiden.

Historikerna fick mer eller mindre knuffas fram i tiden. Ett pionjärprojekt var det stora forskningsprojektet Sverige under andra världskriget (SUAV) vid Stockholms universitet (finansierat av den nyttillkomna Riksbankens jubileumsfond) som startade 1966, alltså endast tjuo år efter de händelser man avsåg att studera. Mycket riktigt stötte man på betydande svårigheter när det gällde ma-

terialtillgången, men projektet resulterade i ett tjugotal doktorsavhandlingar. Projektet letade inte bara i arkiven, det sökte också skapa eget källmaterial genom intervjuer. Särskilt militärhistorikerna låg långt framme med systematiska intervjuer av det högre militärbefälet. Oral history har sedan dess varit ett stående element i samtidshistorikernas metodrepertoar.

Vid Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola har en specialform av detta käll-

”Historieforskningen håller på att erövra tidssfärer som tidigare ansågs förbehållna journalister och statsvetare.”

skapande praktiserats genom så kallade vittnesseminarer. Idén kom från England, där Institute for British Contemporary History med stor framgång ägnat sig åt denna form av kunskapsinsamling. Vittnesseminarer är en blandning av intervju och paneldebatt. Ett antal personer som varit "present at the creation" inbjuds att inför publik berätta och debattera om utvecklingen i en viss fråga. Det kan gälla löntagarfondernas tillkomst, aidsepidemin på 80-talet eller svenska reaktioner på Baltikums frigörelse. Allt tas upp på band som sedan publiceras. Samtidshistoriska institutet har sedan

starten haft ett femtiotal sådana seminarier.

Institutet kunde i dagarna fira femtonårsjubileum med ett endags seminarium om 1990-talet som historiskt brytnings-skede. Skytteanske professorn i statsvetenskap, Li Bennich Björkman, gav en briljant exposé över årtiondet med intressanta jämförelser med utvecklingen i Baltikum. Sedan följde en högkvalitativ debatt med utgångspunkt från två antologier som institutet publicerat.

Människan i det sekulära samhället är dömd att gräva i sin historia. Världen är inte uppenbarad. Människan måste själv återerövra vad som en gång varit och ur detta skapa meningsbärande berättelser. Denna insikt gör egentligen all diskussion om historiens nytta överflödigt, inte minst i vår tid med dess akuta orienteringssosäkerhet. Samtidshistoriska studier behövs mer än någonsin. Det är inte bara kommunismen som hamnat på historiens sophög, socialdemokratin och välfärdssamhället, ja till och med nationen påstås vara på väg till samma ställe. Det var därför förvånande att höra att man faktiskt övervägt att lägga ner institutet av brist på medel och att femtonårsjubileet skulle bli en grande finale. Nu tycks ledningen ha repat mod. Ett nytt projekt har fått ett större anslag. Institutets forskningsledning gav uttryck för förhoppningen att detta skulle bli en nystart. ■

► Alf W. Johansson är professor emeritus vid Södertörns högskola, en gång knuten till institutet.

DYSTER DIAGNOS

► Kapitalismens förfall utan hopp om vändpunkt

De flesta som spekulerat om kapitalismens undergång har antagit att den kommer att avlösas av något annat. Det gör inte den tyske sociologen Wolfgang Streeck när han i *New Left Reviews* sommarnummer under rubriken *How Will Capitalism End?* reflekterar över vilka de långsiktiga konsekvenserna av krissyntomen i de utvecklade ekonomierna kan bli. Streecks bok *Köpt tid* kom nyligen på svenska, recenserad i *Respons* 1/2014, och han blev också intervjuad i *Respons* 2/2014. När man läser Streecks nya essä, som utvecklar analysen i *Köpt tid*, kommer man att tänka på T.S. Eliots slutrader i "The Hollow Men": "This is the way the world ends/Not with a bang but with a whimper." Vad Streeck ser framför sig är inte ett dramatiskt sammanbrott, utan ett kroniskt kristillstånd.

Det är tre långsiktiga trender som Streeck lyfter fram som ödesdigra: a) den ekonomiska tillväxtens avklingande, b) statens, hushållens och företagens ökande skuldsättning och c) den



► Wolfgang Streeck.

FOTO WIKIMEDIA COMMONS

tilltagande ekonomiska ojämlikheten. Dessa trender förstärker varandra. Ojämlikhet bromsar produktivitetsutvecklingen; arbetarklassens organisationer har ofta fått kapitalet att satsa på mer avancerad produktions-

”Vad Streeck ser framför sig är inte ett dramatiskt sammanbrott, som kanske leder till något nytt, utan ett slags kroniskt kristillstånd.”

teknik, eftersom man inte kan förlita sig på billig arbetskraft. Pressade löner försvagar efterfrågan. Låg tillväxt skärper kampen om resurserna och ökar inkomstklyftorna. Skuldsättningen ökar också ojämlikheten; inkomstklyftorna och skuldsättningen ökar framför allt på grund av minskad beskattning av de rika. Dessa kan sedan tjäna pengar genom att låna till staten och den offentliga skuldsättningen blir argument för att montera ner välfärdsstaten.

Det vi står inför nu, säger Streeck, är inte en av dessa återkommande kriser som leder till en ny jämvikt och som på sikt kan vara bra för ekonomin, utan

—Anons—

En fängslande biografi över Joseph Roth och hans tankevärld.



DIALOGOS

www.dialogosforlag.se

FOTO MATTIAS PETTERSSON

► Bland Respons läsare finns många med specialintressen och särskild nyfikenhet. De hittar texterna och tankarna vi andra missat eller kanske inte visste fanns. Här tipsar de om böckerna och webbsidorna som fascinerar, överraskar eller utmanar.

Vad jag läser



Patrik Johansson är postdoktor i freds- och konfliktstudier vid University of Otago.

Resilience – The Governance of Complexity av David Chandler (Routledge)

ÅTERHÄMTNING EFTER BAKSLAG

Jag läser mycket om resiliens just nu, det vill säga förmågan till återhämtning efter bakslag. Begreppet, som tidigare utvecklats framför allt inom ekologi, teknik och psykologi, har under senare år börjat få inflytande även inom samhällsvetenskaperna.

David Chandler är statsvetare och skriver om styrningen av komplexa samhällen utifrån ett resiliens-perspektiv. Det handlar då inte om styrning för att stärka förmågan till återhämtning, utan om styrning genom återhämtning. Att fatta rationella beslut och implementera dem med utgångspunkt i linjära orsakssamband och förutsägbara konsekvenser låter sig inte göras i ett komplext samhälle. Logiken blir i stället den omvända. Vi måste utgå från de händelser och förändringar som faktiskt sker och styra – eller åtminstone påverka – samhällsutvecklingen genom ständig självreflektion för att spåra de omständigheter, relationer och processer som möjliggör dessa händelser.

Ett av de konkreta exemplen i boken gäller terrordåden i Norge 2011. En del av återhämtningen var givetvis att fastställa individuellt juridiskt ansvar och döma den som brutit mot lagen, vilket i det fallet var relativt okomplicerat. Men i det komplexa samhället handlar återhämtningen minst lika mycket om att reflektera kring det gemensamma moraliska ansvaret – att inte framställa Breivik som en ensam galning utan verklighetsförankring, utan att fundera på hur ondskan blivit normaliserad i det norska samhället (inte som en dominerande, men som en naturlig del).

Liknande tankar återfinns i debatten kring den svenska våldtäktskulturen, där det i det komplexa samhället inte räcker, eller ens fungerar, med tydligare lagstiftning och individuellt ansvar, utan där det som krävs är reflektion kring det gemensamma moraliska ansvaret för normaliseringen av mäns rätt till kvinnors kroppar.

Det finns mer lättillgängliga böcker för den som vill förstå resiliens, men om man inte har något emot en dos politisk filosofi på samma gång är Chandlers bok utmärkt. ■



Analys

Rysslands ledning skräms inte av att bli utestängd från europeisk livstil

Stefan Ring

Rysslands statsledning lider både av mindervärdeskomplex och har stormaktsambitioner. Att försöka använda livsstilen inom EU som morot fungerar inte på ledningen i Moskva. Den uppfattar omvärlden som splittrad och ser inte EU-länderna som någon förebild.

Det blev inte som vi befärade, men inte heller som vi hoppades. Sovjetunionens upplösning ledde inte till ett totalt kaos, men Ryssland har inte heller utvecklats mot en demokrati med en stark värdemässig relation till övriga Europa.

Efter Sovjetunionens inmarsch i Tjeckoslovakien i augusti 1968 motiverades agerandet med den så kallade Brezjnevdoktrinen. Dess andemening var att den socialistiska gemenskapen var viktigare än enstaka staters nationella suveränitet och att det var Sovjetunionen som bestämde hur denna gemenskap skulle utformas. Tjeckoslovariens utveckling under "Pragvåren" kunde enligt Moskvas tankevärld leda till att landet skulle kunna bli en förebild för övriga länder inom Warszawapakten och leda till att Sovjet skulle tappa kontrollen. I dag finns det paralleller till Rysslands agerande i Ukraina. Brezjnevdoktrinen lever kvar med bara små förändringar. Numera lyder den: rysk säkerhet är viktigare än andra staters nationella suveränitet och det är Ryssland som bestämmer hur denna säkerhet ska utformas.

Det finns flera skäl till att Ryssland har svårt att släppa denna



► Vladimir Putin vid firandet av Segerdagen, Sevastopol 2014.

tankemodell. Ett är att Putin är en produkt av Sovjet, ett annat den ryska historiska idévärlden, som i hög grad bygger på känslan av att Ryssland är ett offer som ständigt blir angripet av omvärlden. Den ryska berättelsen saknar helt nyanser och analys av det egna agerandet.

Även i dag har ledningen i Moskva svårt att förstå och lita på den komplicerade politiska process som är utmärkande för demokratier i väst. Detta avspeglar sig också i den ryska synen på maktthavare runt om i världen. Hellre förtyck och ordning än en utveckling mot demokrati som

organisation i Europa även när risken för ett anfall från Sovjet inte längre fanns. Parallellt med användningen av Natostyrkor i fredsbevarande operationer har även många stater som tidigare befann sig bakom järnridån blivit medlemmar i Nato.

Förändringen av medlemsantalet i Nato var dock inte någon självklarhet. De forna östländerna ville närma sig Väst-europa. Minnena från decennier av sovjetiskt förtryck gjorde att de ville ha en garanti mot risken för ett ryskt inflytande i framtiden. Samtidigt fanns det inom Nato en tvekan inför en utökning av antalet medlemmar.

Det skulle bara kosta pengar helt i onödan, eftersom det inte fanns något hot från Ryssland. Trots detta spred sig uppfattningen att det fanns en risk för en negativ politisk utveckling bland länderna i Östeuropa om de utestängdes från Väst-europa. För allt fler framstod medlemskapet i Nato som ett sätt att få till stånd en politisk integration och därmed en förstärkt demokratisk utveckling. Denna politiska process har beskrivits som en Natoutvidgning. Bilden av en organisation med säte i Bryssel som slukar allt fler länder och sakta närmar sig Rysslands

riskerar kaos. För Ryssland är västvärldens agerande ett hot mot den stabilitet som är målet för Moskva. I deras perspektiv upplever man att Ryssland ständigt blir överkört eller lurat i ett spel där västvärlden vrider och vänder på det internationella regelverket för att nå sitt mål att skaffa sig makt och inflytande på Rysslands bekostnad.

Ett återkommande problem i denna utveckling har varit Nato. Många ställde sig frågan om organisationen hade något berättigande efter att det kalla kriget upphört. Andra menade att det fanns ett behov av en säkerhets-

gränser har vi själva bidragit till och därmed förstärkt den ryska självbilden som offer.

En mer rättvisande bild är att beskriva processen som en Natoanslutning. Den politiska rörelsen var inte från Bryssel mot Ryssland, utan den motsatta. Länderna som tvingats in i Warszawapakten sökte sig till Väst i en strävan att komma bort från Ryssland, på samma sätt som Ukraina i dag försöker att frigöra sig från det ryska beroendet och röra sig västerut. Synen på denna utveckling i Ryssland kan anas i Putins beskrivning av Sovjetunionens upplösning som den största geopolitiska katastrofen under 1900-talet.

Rysslands behov att omge sig med "lydiga" stater som en säkerhetsbarriär mot Väst visar på en statsledning som lider av mindervärdeskomplex samtidigt som stormaktsambitioner är påtagliga. Ledningen ser sig som offer och ständigt lurad, men är själv beredd att åsidosätta andra staters suveränitet och betraktar diplomati som ett nollsummespel. Men Ryssland klarar sig inte på egen hand. På samma sätt som EU:s medlemsstater behöver ett ekonomiskt och teknologiskt samarbete som stäcker sig utanför den egna kretsen, är Ryssland beroende av kontakter, handelsutbyte och investeringar från omvärlden för att öka den ekonomiska styrkan och ge sin befolkning ett dragligt liv. För en stabil europeisk säkerhet är också Ryssland en helt vital komponent.

I dag präglas relationen mellan Väst och Ryssland snarare av ömsesidiga sanktioner och misstroende. Den politiska utvecklingen i Väst-europa framstår inte heller som något eftersträvsvärt vare sig när det gäller den demokratiska modellen eller synen på mänskliga rättigheter. I ett tal tidigare i år sade Herman van Rompuy detta om EU:s styrka: "Our biggest carrot is a way of life. Our biggest stick, a closed door". I relationen till Ryssland verkar denna analys inte stämma. Det europeiska sättet att leva är knappast eftersträvsvärt för den politiska ledningen i Moskva och hotet om en stängd dörr ger inte heller

det resultat man hoppas. EU har även tappat i inflytande på grund av de ekonomiska problemen och den ökade nationalismen. Om det inte sker politiska samtal jämsides med sanktioner riskerar utvecklingen gå mot ett "chicken-race" där Putin är övertygad att EU kommer att väja först, inte minst mot bakgrund av det i dag stora behovet av rysk gas och olja. Det ryska aggressiva uppträdandet över bland annat Östersjön är ett annat exempel där Ryssland försöker att flytta fram sina positioner. Ändå måste det finnas en politisk dialog, men denna kommer inte att få tillräcklig trovärdighet om en försvagning av den västeuropeiska militära förmågan fortsätter.

Vid omröstningen om resolutionen i FN:s generalförsamling, som fördömde den ryska annekteringen av Krim, valde 11 länder att rösta emot medan 58 lade ner sina röster. I Europa finns det också grupperingar som samtycker till delar av den ryska politiken. Jobbik i Ungern och Front National i Frankrike har varit positiva till Putins EU-kritik, den yttersta vänstern gillar kritiken mot USA, medan religiöst konservativa stöder det ryska förhållningssättet mot homosexuella. För Putin framstår det som om omvärlden är splittrad och att det gäller att stå emot påtryckningar utifrån, särskilt som stödet från den ryska befolkningen är starkt. I en opinionsundersökning i augusti stödde 87 procent av medborgarna aktionerna i Ukraina.

De förändringar som krävs för att Ryssland ska integreras i Europa politiskt och ekonomiskt är omfattande. Det finns inte några tecken på att det nuvarande ledningsskiktet, bestående av tidigare KGB-bossar och lydiga oligarker, kommer att tillåta förändringar som hotar deras makt och miljarder. Resultatet kan bli en ekonomi som stagnerar. Man kan då inte utesluta att en "yttre fiende" används för att avleda missnöje över de åtstramningar som kan bli nödvändiga. ■

► Stefan Ring är Generalsekreterare i Allmänna Försvarsföreningen.

Analys

Sydstatsrasisterna kunde inte krossa slavfamiljen

Sune Åkerman

Herbert Gutmans forskning visade att slavsystemet i Sydstaterna inte kunde krossa de svartas familjer, som man länge trott.

Den framgång som Steve McQueen har haft med filmen *Twelve years a slave* gör det motiverat att ställa frågan vad vi vet om slavsamhället i Sydstaterna. Amerikansk forskning har länge studerat både slavsystemet och de människor, svarta och vita, som figurerade i denna tragiska och dramatiska verklighet.

Under 1970-talet genomgick historieämnet en metamorfos. Den elitinriktade politiska historien fick ge plats för ett intensivt studium av socialhistoria. Man talade om "the new social history". En av de viktigaste avhandlingarna rubricerades *Poverty and Progress* och den fångar kort och gott det forskningsprogram som var aktuellt. Den handlade om "anonyma människor" och deras levnadsvillkor i 1800-talets och det tidiga 1900-talets amerikanska samhälle. Urbaniseringen och industrialiseringen satte ramarna.

Samhället betraktades underifrån och aktörerna var främst fattiga immigranter från Polen, Irland, Italien och Ryssland. Till dessa sällade sig de miljon-tals svarta flyttare, som deltog i "The Great Migration" till storstäderna i Nordstaterna, främst Chicago. Etniska studier var en

del av konceptet. Ett tacksammare studieobjekt än Nordamerika var svårt att finna.

Socialhistorikerna bildade ett nätverk, som utvidgades snabbt med forskare från England, Tyskland och Frankrike plus enstaka skandinaver. Under 1970-talet kom också den kvinnohistoriska forskningen i gång på bred front. Flera kvinnliga forskare kom att tillhöra de ledande inom det socialhistoriska nätverket.

Familjehistorien hamnade mitt i blickfånget. Det var ett studium, som lämpade sig väl för databehandling, som började praktiseras just på 1970-talet. Flera nya tekniker utexperimenterades. Det handlade bland annat om "family reconstitution" eller familjebyggande, som tillät forskarna att granska familjen som process över tiden samt "kinship analysis", som innebar ett studium av vidare släktrationer. Begrepp som "nuclear family" och "extended family" avslöjar vad som var på agendan. Jakten på den undflyende storfamiljen företogs i olika tidsskeden och geografiska sammanhang. Man insåg att studiet av familjen var studiet av kulturen, som en av forskarna formulerade sig.

En av de tongivande forskarna

i nätverket var Herbert Georg Gutman, som tidigare specialiserat sig på arbetarhistoria. Han utnyttjade erfarenheterna från den nya familjehistoriska forskningen i USA och Europa för att granska slavfamiljen ingående. Hans forskning publicerades i avhandlingen *The Black Family in Slavery & Freedom 1750-1925* (1976). Därvid gjorde han en sensationell upptäckt. Den gängse föreställningen bland de etablerade forskarna inom "black history" om hur illa slavfamiljen fungerade och hur svaga släktrelationerna var inom den svarta populationen visade sig vara helt felaktig.

Detta synsätt kunde synas självklart. För hur skulle slavar ha kunnat utveckla ett fungerande familjeliv under de vidriga levnadsomständigheter som var deras? Det verkade närmast omöjligt om man betänker att en slav när som helst kunde säljas till en ny slavägare långt borta från den egna plantagen. Sådana försäljningar skedde i stor skala när man förflyttade hundratusentals slavar från de nordliga Sydstaterna till de södra och västra nere vid Mexikanska Golfen. Det som särskilt upprörde samtida betraktare som vår egen Fredrika Bremer var, vid sidan av de brutala bestraffningarna i form av piskning, när man skilde barn från föräldrar och man från hustru, vilket dramatiskt belyses i McQueens film.

Mot denna bakgrund blir Gutmans forskning inte bara överraskande utan direkt chockerande. Han hävdade att långt ifrån att vara dysfunktionell så var den svarta familjen väl fungerande och navet i det sociala livet på plantagerna. I vida ringar fanns också levande släktrelationer, som inbegrep individer ofta bosatta långt från kärnfamiljen. Hur kunde han belägga sina slutsatser och denna överraskande tolkning av förhållandena?

Redan omslagsbilden på avhandlingen signalerar hur han kommit en annan verklighet på spåren. Gutman gjorde här något tämligen originellt. Han lät på omslaget till sin digra avhandling reproducera ett foto från 1851 som föreställde en talrik slavfamilj. På bilden fanns fem

generationer. Det blev en elegant sammanfattning av de drygt 600 sidorna text. En sådan familj skulle ju ha varit en ren anomali om det äldre synsättet varit gällande. Fotot avslöjade att man kunde hålla samman en mycket stor familj under lång tid. Tesen om den sönderslagna svarta familjen tycktes alltså kunna motbevisas redan på denna nivå.

Men Gutman måste förstås kunna hänvisa till en betydligt större empiri. Och det gjorde han med besked! Med hjälp av avancerad släktforskning kunde han rekonstruera släktband mellan många tusen slavar.



En slavfamilj. Omslagsbilden till Gutmans klassiska studie.

Gutman nöjde sig inte med att göra en demografisk analys. Han ville komma människorna in på livet. Hur kände slavar och hur tänkte de? Förvånande nog går det att belysa dessa frågor.

Alla slavar var nämligen inte analfabeter. Ganska många hade lärt sig läsa och skriva och de utnyttjade dessa färdigheter för att kommunicera mellan sig. En hel del innehållsrika brev med hemmagjord stävning finns bevarade och dessa har Gutman flitigt utnyttjat i sin bevisföring. Brevmaterialet var inte okänt för den tidigare forskningen, men man hade inte insett vad innehållet berättade. Gutman kunde å sin sida belägga hur slavar höll ihop sina familjer och bekymrade sig över hur mer avlägsna släktingar mätte och hade det. Han utnyttjade också namngivningen av barnen som bevis på närhet mellan indivi-

derna och generationerna. Detta är ett fascinerande material, som också belyser slavernas ursprung och rötter i Västafrika.

Gutmans ambitiösa forskningsprojekt behandlade också vad som hände den svarta familjen vid överflyttningen till storstäderna i Nordstaterna och Kanada. Det som främst intresserade honom här var om påståendet att de färgades familjer mest bestod av kvinnor och barn utan manlig försörjare var riktigt. Den föreställningen demoniserade den svarte mannen som inte tänktes kunna fylla fadersrollen. Med en massiv dokumentation kunde nu

Gutman visa att enföräldersshushållet ingalunda var dominerande i de svarta ghettona. Jämförelser med motsvarande familjer i italienska och judiska ghettobildningar visade inga påtagliga skillnader. De städer som Gutman studerade var Rochester och Buffalo, men också Harlem i New York.

Utfallet i de urbana områdena var mindre överraskande efter det att Gutman omvärderat familjelivet i slavsamhället. Det gick inte längre att upprepa vad som varit konsensus bland forskarna fortfarande på 1960-talet. Detta har Dick Harrison insett, när han initierat skildrar slavsamhället i Nordamerika i sin stora exposé från 2006 över slaveriet i världen. Han konstaterade att inga andra slavsamhällen kunde reproducera sig själva. Det nordamerikanska var unikt i detta avseende med sin höga na-

tivitet. Att så många barn föddes i slavfamiljerna blev ytterligare en bekräftelse på att Gutmans tolkning var den rätta. Möjliggen hade Harrison kunnat markera tydligare vilken revolutionerande insats Gutman hade gjort.

Bara några år innan Gutmans avhandling publicerades avslutades ett annat forskningsprojekt, som också skulle bidra till att forskningsfronten flyttades fram: *Time on the Cross* av Robert Vogel och Stanley Engerman var en närgången statistisk analys av slavbefolkningens hälsoläge i jämförelse med industriarbetarfamiljer i Nordstaterna. Medellivslängd och andra indikatorer utnyttjades. Vogel introducerade också kroppslängdsstudier, som indirekt kunde avslöja omfattningen av födointaget. Det verkade inte som om migranterna norrut till friheten i första omgången fick det så mycket bättre materiellt! Parhästarna Vogel-Engerman lyckades också ytterligare reta upp opinionen under det radikala sjuttioalet genom att hävda att slavsystemet var framgångsrikt. Då måste tillägget göras att analysen var snävt ekonomisk utan inblandning av moraliska synpunkter. Det är märkligt att två forskningsprojekt som behandlar samma verklighet kunnat lägga tyngdpunkten så olika och komma fram till så skilda resultat.

Min bedömning är att Herbert Georg Gutmans insats överglänser Nobelpristagaren Robert Vogels och hans kompanjon Stanley Engermans beundrade, men också ifrågasatta verk, som ju saknade empatin och inlevelsen hos Gutman och som inte heller fördjupat vår kunskap om de färgades potential på tillnärmelsevis samma sätt som Gutman lyckats med. Den här forskningen visar vilken relevans skickligt och innovativt driven historieforskning kan ha för tolkningen av den framtida utvecklingen. Att Gutmans forskning dessutom gjorde upp med diverse gamla fördomar om den svarta befolkningen gör den inte mindre viktig. ■

► **Sune Åkerman är professor emeritus i historia vid Karlstads universitet**

Kommentar

En historiker läser en diktsamling om ett våldsprojekt som kollapsat

Kim Salomon

Poesikritiker har sagt om **Lars Mikael Raattamaas diktsamling *Kommunismen*** att den visar att kommunismens fortfarande är möjlig. När *Respons* låter en historiker som forskat om kommunismen läsa boken ser han något helt annat.

Sakprosa som knyter an till historisk verklighet recenserar alltmer sällan av historiker. Uppgiften överläts till kulturskribenter som skriver om stämningar och atmosfärer, om vackra och ömsinta berättelser. Analyserna är välformulerade, men fastnar i svängdörren mellan fiktion och fakta. Självklart är skiljelinjerna inte skarpa. Kruxet är att recenserar utan större intresse för fakta bara undantagsvis problematiserar genrens fikcionalisering. Vad som är sant eller falskt, sakuppgift eller fantasi, upplevs som ovidkommande. Likaledes förblir det oklart om boken blott är repetition av en historiektion. Nuförtiden är det historiska vetandets position i kunskapskretsloppet lågprioriterad på svenska kultursidor.

Det trytande intresset för sakkunskap i kritikbranschen sporrar till experiment. Varför skulle inte jag som historiker kunna recensera skönlitteratur, i synnerhet om den är inbäddad i det förflutna? Det borde vara möjligt att vända på steken. I stället för

att som kulturskribenter bortse från den historiska verkligheten, bortser jag från stämningar, ordlekar och stilblandningar.

Nyligen utkom Lars Mikael Raattamaas *Kommunismen* (Albert Bonniers Förlag), en diktsamling med större distans till traditionella historiska framställningar än romaner. Samtidigt signalerar titeln länkar till det förflutna. Det helvita omslagets framsida pryds av en röd stjärna med författarens gulfärgade initialer MLR i mitten. Associationsbanor öppnas till 1970-talets alla marxist-leninistiska bokstavskombinationer och omslaget är i plast som Maos lilla röda.

Man reagerar förstås på en titel som förknippas med ett brutalt totalitärt system. Men trots allt våld, förtryck och terror som begåtts i kommunismens namn, ses ideologin här likväl som ett progressivt stråk i västvärldens intellektuella sfär. I östra Europa är erfarenheterna förstås ganska annorlunda. Europa må ha enats, men när det gäller minneskulturen finns skiljelinjer.

Diktsamlingen har överlag mottagits positivt. Aase Berg (*DN* 140822) skriver att i Raattamaas poesi "är kommunismen ännu möjlig, den är en levande organism, inte en stel struktur". Min tolkning är ganska annorlunda.

Ordet kommunism förekommer knappt i diktsamlingen. Författaren tycks medvetet gå ur vägen för det. Desto viktigare blir det att uppmärksamma när han äntligen använder ordet, som i följande rad: "Kommunismens brott är att den släckte drömmen om kommunismen". Ideologin inkluderar alltså vackra drömmar, men banar samtidigt vägen för sin egen kollaps. Solidaritet och jämlikhetstänkande kommenderade av staten leder till korruption och maktmissbruk. Formuleringen signalerar luftslott och ingen konstruktiv potential. För kommunismens brott släckte inte bara drömmar utan även miljontals människors liv.

Visst skriver Raattamaa om den lilla mannens kamp mot orättvisor och att ekonomin har tagit oss till en tid där organiserad brottslighet är kapitalismens högsta stadium. Men att synliggöra kapitalismens och liberalismens tillkortakommanden betyder inte att det politiska och ideologiska spektrumets motpol utgör ett alternativ.

På några sidor stavar författaren frihet på olika sätt, vrider och vänder på bokstäverna. "frihh et fhr ihet fr ihhe tfrihe th..." Ordleken kan ses som illustration till hur kommunismen har manipulerat ordets innebörd intill oigenkännlighet, fifflat och mixtrat med dess betydelse för att legitimera diktatur och tvång.

Raattamaa berättar vidare om den tedrickande Trotskij som köper ett äpple hos grönsakshandlaren och som aldrig hade sett en fotbollsmatch innan han kom till London. Den store teoretikern blir mänsklig och avmystifieras, han som så många entusiaster satt på piedestal. Devota hyllningar av marxismens frontfigurer får därmed ett löjets skimmer över sig.

Varje dikt och textfragment har personnamn som titlar, men det saknas egentligen koppling mellan de två enheterna. Ulrike Meinhof, Frida Kahlo, Angela

Davis och Pablo Neruda vittnar om var i det politiska landskapet Raattamaa söker sina titlar. I bokens sista del fungerar namn på så kallade Kirunasvenskar som rubriker. De åkte under 1920- och 1930-talet till Sovjetunionen med utopier och illusioner om paradiset, men möttes av skräckvälde och övergrepp. I ett svenskt perspektiv utgör deras öde en sinnebild för det kommunistiska projektets moraliska och ideologiska kollaps. Sensmoralen blir att kommunismen utlovade ett bättre liv, men inte höll sitt löfte. Och inget tyder på att ideologin i framtiden kommer att göra en u-sväng i opinionen. Hänförelsen i Europa för länder som Nordkorea, Kina och Kuba har sedan länge kulminerat.

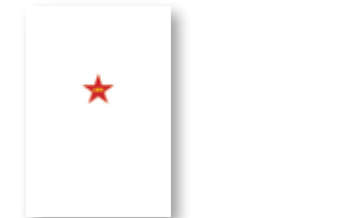
Där Aase Berg ser en "levande organism" ser jag således ett kollapsat våldsprojekt. Min konklusion styrks av ett parband av exempel från boken. Likväl misstänker jag starkt att hennes tolkning är mer förenlig med Raattamaas intentioner. Han har sannolikt inte skrivit ett mäktigt verk med titeln "Kommunismen" för att dödförklara en ideologi. Som amatör i diktanalyser kan jag visserligen anklagas för att avkoda fel. Breda referenser och sakkunskap öppnar emellertid för alternativa tolkningar och problematisering.

Poesi står förvisso fritt i förhållande till verkligheten. Men de två sover också skavfötters och det går inte att kapa förtöjningarna till det förflutna. Kanske är det inte helt fel med en saklig diktolkning ibland. ■

► **Kim Salomon är professor i historia vid Lunds universitet.**

BEHANDLADE TITLAR

Lars Mikael Raattamaa
Kommunismen
Albert Bonniers | 100 s. | Isbn 9789100138288



Verksamheten inom Nordiskt sommaruniversitet (NSU) hotas av krav på att den ska bli enkel att mäta och utvärdera

NSU har varit en av få forsknings- och utbildningsinstitutioner som inte påverkats av utvärderingstänkande och måluppfyllelse. Det kollegiala självstyret har lämnats intakt och stora delar av arbetet utförs på frivillig basis. **Just när allt fler börjar ställa sig skeptiska till utvärderingstänkandet hinner det ifatt NSU.** Det kan bli förödande för verksamheten, som bland annat kan förlora sin roll som plantskola för unga, oetablerade forskare.

Debatt

För kommentarer, inlägg, eller synpunkter på recensioner eller recenserat material, maila till: info@tidskriftenrespons.se

JOHAN SÖDERBERG

Vem utvärderar utvärderarna? Faktiskt händer det ibland. Tidigare i år tvingades Sverige lämna European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA). Det europeiska nätverket för kvalitetsgranskning fann att den svenska kvalitetssäkringen av högre utbildning var alltför undermålig. I ett slag blottades akilleshälen i det tänkande som föreskriver att utbildningsväsendet bör styras efter löpande utvärderingar och måluppfyllelse. Den misstro som dylika styrinstrument riktar mot verksamhetens utövare står i direkt proportion till den aningslösa godtrogenheten gentemot utvärderaren eller utvärderingsmekanismen. Men vad säger att den senare skulle ha allmänhetens och verksamhetens bästa för ögonen när utgångspunkten är att de förra inte motiveras av sådana drivkrafter? Kritiken mot utvärderingstänkandet börjar få genomslag i mediedebatten och rentav vinna gehör bland höga befattningshavare. Senast slog EU-kommissionen fast att kvaliteten på ett utbildningsväsende är avhängig dess

”interna kvalitetskultur” och akademikernas ”äktade engagemang”, något som ställdes mot en ”rutinmässig process där man kryssar i rutor” (COM, 2014, p.10).

Desto mer beklagligt är det då att det är nu som utvärderingstänkandet har hunnit ifatt Nordiskt Sommaruniversitet (NSU), en av få kvardröjande forsknings- och utbildningsinstitutioner där det kollegiala självstyret lämnats intakt och inga overheadkostnader tas ut på verksamheten. För detta har NSU sin särställning under Nordiskt Ministerråd att tacka. NSU bildades 1950 för att stärka banden mellan de nordiska lärosätena. För 1,2 miljoner kronor organiserar NSU åtta studiekretsar under vintern i olika nordiska och baltiska länder, med totalt 200-250 deltagare, håller en veckolång konferens på sommaren där cirka 120 personer deltar, och ger ut 2-3 böcker om året på det egna förlaget, NSU Press. Att budgeten räcker till all denna aktivitet beror på det ”äktade engagemang” hos deltagarna. Allt arbete i organisationen, med undantag för ekonomisk-administration och tekniskt underhåll, utförs på frivillig basis.

Förra året flyttades NSU till att höra under forskningsrådet NordForsk. Omorganisationen motiverades med möjligheten till samverkansvinster och besparingar. I samband med flytten anlätades konsultfirman Faugert & Co för att lämna ett utlåtande om NSU:s vetenskapliga kvalitet. Utlåtandet kostade 430 000 kronor, vilket motsvarar en tredjedel av NSU:s årsbudget. Utlåtandet från Faugert & Co ger en fingervisning om hur dyr denna besparing kommer att bli för nordiska skattebetalare, inte minst som den viktigaste rekommendationen var att NSU:s verksamhet borde anpassas efter mål som är enkla att mäta för att underlätta för framtida

utvärderingar (Melin et al., 2014. s.6). Rapporten rekommenderade med andra ord fler utvärderingsuppdrag åt Faugert & Co. Riktigt kostsamt blir det om deltagarnas engagemang för NSU sinar när alltmer av deras tid går åt till att dokumentera måluppfyllelse och ”rutinmässigt kryssa i rutor” åt konsultfirman. Frivilligarbetet kommer då att behöva ersättas med avlönad personal.

Engagemanget för NSU är nära kopplat till det inflytande som deltagarna har över det ämnesmässiga innehållet. Vilka nya forskningsämnen som organisationen ska satsa på röstas fram enligt en modell som blandar nordisk föreningstradition med universitetens kollegiala beslutsformer. Att denna modell har fungerat väl har visat sig i ett längre tidsperspektiv. NSU har legat i framkanten när det gäller att fånga upp nya tankeriktningar och introducera forskningsämnen vid de nordiska lärosätena. Här kan nämnas studiegruppen i kvinnovetenskap som startades 1973 och som, enligt en skrivelse från Vetenskapsrådet, lade grunden för det som senare blev genusvetenskap (Thurén, 2003). Motsvarande kan sägas om urbana studier, ett forskningsämne som har sin upprinnelse i studiegruppen Bymæssiggørelse og sociale relationer och som löpte 1982-1986. Det ligger dock i sakens

”Desto mer beklagligt är det då att det är nu som utvärderingstänkandet har hunnit ifatt Nordiskt Sommaruniversitet (NSU), en av få kvardröjande forsknings- och utbildningsinstitutioner där det kollegiala självstyret lämnats intakt och inga overheadkostnader tas ut på verksamheten.”

natur att satsningar av det slaget inte belönas med bibliometrisk data, åtminstone inte på kort sikt, eftersom sådan data genereras fortast där det finns en redan upptrampad stig av tidskrifter och ansökningskategorier hos forskningsråden. Om mätbara, bibliometriska mål blir riktmärket för NSU kommer organisationen att styras bort från sin nuvarande roll som plantskola för unga, oetablerade forskare och ännu ej institutionaliserade forskningsämnen.

Mest graverande är dock risken för att den befintliga kvalitetskulturen inom NSU

urholkas när jakten på måluppfyllelse tar överhanden. Det scenariot har påtalats av en av de sakkunniga i ovan nämnda konsultrapport, Krista Vartola, om än i ett helt annat sammanhang:

The emphasis on competitiveness and dependence on external, often relatively short term grants creates a vicious circle of the number and frequency of publications- citation indexes - impact factors – funding decisions. [...] These interdependencies have lead to grey area practices in research, to the manipulation of authorship, honorary authorship, manipulation of the bibliography of the study, etc. ”self-plagiarism”, salami publishing, selective reporting of results to improve the validity of results, manipulation of observed data. (Vartola, 2014).

Krista Vartolas beklagar denna utveckling inom universitetsvärlden och hon borde rimligtvis inte vilja bidra till att NSU följer i samma fotspår. Utöver forskningsverksamheten har NSU ett bredare åtagande gentemot de nordiska medborgarna, som svårligen kan tillvaratas innanför en renodlad forskningsorganisation som utvärderas enligt NordForsks kriterier. Där ges inga poäng för att upprätthålla intellektuella och kulturella utbyten mellan de nordiska och baltiska länderna. Som exempel på ett sådant utbyte kan nämnas samarbetet med European Humanities University (EHU), ett universitet som tvingades i exil av Alexander Lukashenkos regim i Vitryssland. Samarbetet med EHU består bland annat i en gemensam sommarsession 2015 i Litauen där vitryska studenter kommer att delta i NSU:s studiegrupper. I skrivande stund planeras för liknande samarbeten och studier relaterade till den arktiska regionen. Förutsättningen för att NSU ska kunna ingå i sådana långsiktiga samarbeten är förutsägbara och stabila ekonomiska villkor. Bidraget som NSU kan ge till forskningssamhället och till det Nordiska samfundet är som störst om verksamheten, inte mätbarheten, får stå i centrum. ■

► **Johan Söderberg är universitetslektor vid institutionen för Filosofi, Lingvistik och Vetenskapsteori vid Göteborgs universitet.**

· EU COM(2014) 29 ”Rapport om framstegen med kvalitetssäkring i den högre utbildningen”
· Melin, G., Årenman, E., Andersson, M., Hovdhagen, E. & Terrell, M. (2014) ”Utvärdering av Nordiskt sommaruniversitet” Faugert & Co.
· Britt-Marie Thurén (2003) ”Genusforskning – Frågor, villkor och utmaningar”. Vetenskapsrådet
· Krista Vartola (2014) ”The autonomy of science and responsible conduct of research”. Tillgänglig: <http://www.freedomofresearch.org/article/2014-04-04-170000/autonomy-science-and-responsible-conduct-research>

Botoxifieringen av den svenska politiken försvagar demokratin

Botoxbehandling kan ge upphov till ett stelt ansikte och bristen på minspel gör då att personen blir svår att förstå. **Man skulle kunna tro att svenska politiker har genomgått en sådan behandling, både på grund av hur de säger saker och på vad de säger.** Väljarna har svårt att förstå dem och därför behöver man kalla in experter som förklarar. Det allvarligaste problemet är att de större etablerade partierna ställt sig alltför nära varandra i mitten så att missnöjda väljare bara har SD att gå till.

Debatt

För kommentarer, inlägg, eller synpunkter på recensioner eller recenserat material, maila till: info@tidskriftenrespons.se

STEN WIDMALM

Samtidigt som den svenska valrörelsen spurtade dök det upp en diskussion i internationella medier om ett fenomen som beskrivits i tidskriften *Journal of Aesthetic Nursing*. Ungdomar (under 25 år) idealiserar kändisar som framträder med ett ”frozen face”. Frozen face är en effekt av botoxbehandlingar och allt fler ungdomar utsätter sig för sådana eftersom de vill undvika att få rynkor och frozen face anses vara en *cool look*. Hos unga människor beror emellertid den sociala inlärningen på att man lär sig betydelsen av olika ansiktsuttryck. Forskarna bakom artikeln varnade därför för att om botoxade ungdomar inte kan visa känslor för varandra genom ansiktsuttryck hämmas deras sociala inlärningsförmåga. Det kan i sin tur få negativa konsekvenser för deras psykologiska och emotionella utveckling. När jag läste detta så förstod jag plötsligt bättre varför jag upplevde årets valdebatt som smått obehaglig. Partiledare och partiföreträdare som framträdde sig påfallande ofta botoxade. Jag tror självklart inte att de var botoxbe-

handlade på riktigt, men oavsett hur hårda argument som utbyttes visade till exempel Fredrik Reinfeldt, Jimmie Åkesson eller Annie Lööf bara upp sina mest neutrala eller intetsägande ansiktsuttryck. Kanske ett höjt ögonbryn, eller ett snett leende, men inte mer. Inte nog med det. Även *innehållet* i de politiska framträdandena kändes ofta botoxat på ett metaforiskt plan: flyktigt, otydligt och avideologiserat. Mer sades däremot om *hur* politikerna framförde sina budskap. Man kan därför tala om ett slags dubbel botox-effekt i den svenska valdebatten.

En viktig aktör som format valkampanjernas uttrycks sätt och villkor under de senaste två decennierna är konsulterna. Vi kan kalla dem PR-konsulter, men det är otillräckligt som begrepp. De kommer från firmor som täcker in allt från Ernst & Young till Enhancer och the Synthetic Family och tjänar i dag stora pengar på att sälja sina tjänster till svensk förvaltning och politiska aktörer. Det är en stor industri, eftersom det uppfattas som extremt otrendigt bland många av våra partier att utnyttja kunnandet och erfarenheterna hos de egna medlemmarna. Det anses mycket häftigare att ta in en ”spin doctor” utifrån.

Trenden kommer från USA (så klart) och innefattar att man plockar in någon som uppfattas som kaxig, skarp och orädd, gärna från en dyr konsultfirma som får ”styra upp verksamheten” och framför allt stänga ner allt internt käbbel – det som tidigare kallades interndemokrati – och peka med hela handen. Här handlar det om unga lejon(innor) som gärna ska ha läst juridik och någon handbok i individualpsykologi. Jag misstänker dessutom att dessa förmågor under de kritiska, ideologiska formativa ungdomsåren flaskmatats med tv-serien *Vita huset* som

därefter har blivit deras viktigaste kulturella och beteendemässiga referenspunkt. I den svenska kontexten har denna bakgrund skapat två missuppfattningar hos dessa numera framgångsrika politiska rådgivare: De tror att Vita huset är en naturtrogen avbildning av hur politik på hög nivå bedrivs och utspelas i USA och att den dramatiserade form av dialoger, utskällningar, intriger och så vidare som man sett på tv:n är det sätt som politik i Sverige bör bedrivs på. Huvudargumentet tycks vara att ”så gör man ju i USA, så det är väl fräckt om vi kunde göra så här”.

Detta leder till flera olyckliga utfall, till exempel att statsministerns egen presssekreterare tycker det är helt ok att ringa upp Ekots inrikespolitiska chef Fredrik Furtenbach och hota med att ”skära ballarna av” och ”mörda någon på Radiotjänst”. Det uppfattas som helt ok för det är ju sånt som händer praktiskt taget varje dag – i tv-serien *Vita huset*. Men utanför Ö8-området, på Radiotjänst i Kiruna, kanske inte referenser till Aaron Sorkin är lika självklara, så där kanske man tror att man står under mordhot från pressekreteraren. Ett annat, men med detta beteende sammanlänkat och olyckligt utfall, är den ovan nämnda botoxeffekten.

Konsulter av detta kaxiga slag tycktes bli alltmer inflytelserika i att forma våra parti-representanter under 2000-talet. Deras argos sågs sannolikt som en enorm tillgång eftersom den kunde ”få saker att hända”. Deras utgångspunkt i det arbetet var uppenbarligen att man i princip kan komma undan med att säga vad som helst bara man säger det på rätt sätt. Grundboken i individualpsykologi kom till hjälp här. Den visar ju att människor i princip bara omfattar fem personlighetsdrag, och visar man upp sitt kroppsspråk och signalerar vad man tycker med ansiktsuttryck så kunde det avslöja ”neuroticism”, ”inåtvändhet”, ”brist på fantasi” eller någon annan belastande egenskap. Därför ter det sig som att ett flertal konsulter har rekommenderat våra politiker ett uppträdande som i princip går ut på att inte visa känslor. Man kallade detta, misstänker jag, för ett ”professionellt” uppträdande. Rådet inför varje framträdande måste ha varit något i stil med: klä dig snyggt, lägg på mängder av foundation i ansiktet och titta rakt i ögonen (orädd!) på motståndaren i debatterna, så kan du i princip säga och sälja vad som helst. Bäst av allt är om du kan överta motståndarens argument eller position.

Att ta över motståndarnas argument fungerade bra för makteliten – i ett kortsiktigt perspektiv. Tidiga symptom var när socialdemokraterna i slutet av åttiotalet och i början av nittiotalet gjorde sig till företrädare för den extremt marknadsliberala managementideologin New Public Management. Den infördes nästan utan debatt och var en ogenomtänkt reform. Effekterna, många mycket negativa,

blev enorma för svenska skolor, sjukvården och äldreomsorgen. Göran Perssons bröt ytterligare ny mark när han under sina år vid makten kontinuerligt nedvärderade respekten och förtroendet för långtidsutredningar, ESO-verksamheten, remissförfarandet i hela vårt förvaltningssystem och den egna socialdemokratiska rörelsens tänkande individer och de egna tankesmedjorna. Det blev uppenbart att det gick mycket lättare att styra om man helt enkelt lät bli att lyssna på alla internkritiker, experter och utredningar. Ville man privatisera infrastrukturen och vrida kursen åt höger var det bara att bestämma sig för att göra just det. Högern kopplade snart vagnarna på det tåget. De lät logiken löpa linan ut när moderaterna återuppfann

”De tror 1) att *Vita huset* är en naturtrogen avbildning av hur politik på hög nivå bedrivs och utspelas i USA, och 2) att den dramatiserade form av dialoger, utskällningar, intriger och så vidare som man sett på teven är det sätt som politik i Sverige bör bedrivs på.”

sig själva. Moderaterna blev de ”Nya Moderaterna”... ett ”arbetarparti.” De fick en ny identitet där tidigare motsatspar, teser och antiteser, helt plötsligt kunde samexistera, i varje fall på det retoriska planet.

Emellertid tog några aktörer dessa strategier alldeles för långt innan landet vant sig vid den nya kulturen. Centerpartiet under Stureplanscenterns inflytande för några år sedan är ett exempel. De associerades med bland andra Alexander Bard och ett idéprogram som till exempel förespråkade månggifte och avskaffad skolplikt - rätt långt ifrån vad som vanligtvis betraktas som Centerpartiets ideologiska kärna. Där gick man så långt med idén om att ”vad som helst går” att det ledde till opinionsmässigt bakslag och interna konflikter. Så de fick backa en del. På båda sidorna av blocken lärde man sig att riktigt vad som helst går nog inte att säga. Men inget skulle hindra de stora etablerade partierna att lägga sig så nära den ideologiska mitten som möjligt. Men där började det bli riktigt trångt.

På gräsrotsnivå inom partierna kände allt

färre igen sig. I partiledningarna måste man emellertid ansett att det var ett sekundärt problem. Det gällde allt till varje pris ta makten, oavsett hur mycket av sin ideologi man var tvungen sälja ut i kampanjerna. Men den strategin var, skulle det visa sig, ett slags draksådd. Det kom att märkas i den senaste valkampanjen.

Där kom det ena efter det andra botoxframträdandet. Innehållsligt var effekten förödande. Har man gjort till norm att nästan vilka påstående som helst kan passera så har man inte mycket att sätta emot Jimmie Åkesson när han hävdar att Sverigedemokraterna har den mest humanitära flykting- och biståndspolitik. ”Det kan du ju inte mena”, hävdade Annie Lööf. Och Åkesson svarade ungefär: ”Det gör jag visst det. Och förresten säger du att Centern med sina kol-kraftssatsningar är ett grönt parti. Hur hänger det ihop, Annie?” Och så vidare. Väljarna lämnades därmed i ett slags vakuum. Om nu Jimmie kanske inte höll sig till sanningen, och inte heller Annie gjorde det – var det inte då helt ok att sympatisera med Jimmie? Han revolterade ju i varje fall mot mittenpolitiken. SD:s motståndare hade på något sätt tappat en viktig del av sitt moraliska övertag genom att tillämpa ”vad som helst går”-politiken. I innehållsfrågan tjänade Jimmie och SD på att avvika. Däremot hade Jimmie köpt budskapet att saker inte kunde sägas hur som helst. Allt fler av partiledarna började uppträda med ett ”frozen face” och den strategin anammade även Jimmie med goda resultat.

Från ett åskådarperspektiv var detta så klart förvirrande. Alltför många av partiföreträdarna tycktes se likadana ut, ungefär som fastighetsmäklare brukar se ut. Miljöpartiet lyckades till och med få Peter Eriksson att se ut så på valaffischerna. De tycktes alla må likadant och det såg ut som om alla tjänade ungefär lika mycket pengar, litet lagom mer än de flesta av oss. Men allt fler väljare började känna sig lika förvirrade som de där ungdomarna inför sina botoxade vänner. Hur skulle man tolka partiledarna? Var de inte arga? Var de glada? Varför var de det i så fall? Den reaktionen måste ha varit något som debattprogramsredaktörerna snappat upp. Det var säkert av den anledningen man kallade in så många experter, bland annat statsvetare, för att kommentera och tolka. Men då kom det ofta att handla om *hur* budskapen levererades: retoriken, symbolerna och den politiska kulturen. Ibland fick det handla litet om de mycket små nyanserna i skillnaderna i vad som sades. Utöver det fokuserade mycket av valanalyserna på hur väljarna röstar och vad det kunde tänkas få för effekter på regeringsbildningen.

Sammantaget blev det alldeles för litet utrymme för analys av argumenten och politiken. Dels berodde det på att så många lagt sig så nära mitten som möjligt att det blev

svårt att klämma fram något, dels på att producenter så ivrigt ville producera ”bra teve” och visa, framför allt för ungdomarna, att politik kan vara jättekul. Det absoluta lågvattenmärket utgjordes nog av kommentarerna från ”the green room” i TV4:s ”Val 2014”, och de så kallade ”humorinslagen” i samma program. Mitt i en diskussion om lönespridning i kvinnoyrken med Jan Björklund kunde till exempel utfrågaren kasta in helt obegripliga frågor som ”Militärt grönstall eller velour-overall?, Vad dansar du helst till: Avicii eller Arvingarna?”. Man kan inte tydligare än så skicka budskapet till tittarna att utfrågningen, de tilltalande, och politik i största allmänhet inte bör tas på allvar.

Men om debattklimatet är dåligt och de etablerade partierna alltför mycket ställer sig i mitten, utgör det ett demokratiproblem? Reder inte problemen ut sig själva om man bara har förtröstan och tålmod och låter till exempel botoxtrenden ha sin gång. Till slut tröttnar väl väljarna och röstar bort fenomenet? Jag befarar att för många demokratiska värden kan gå förlorade på vägen.

Det allvarligaste problemet är helt klart att de större etablerade partierna under de senaste två årtiondena ställt sig alltför nära varandra i den politiska mitten, nästan oavsett vilken skala vi använder. När det sker förlorar man stora delar av idén med att ha partier. Allt fler medborgare upplever då valet som... meningslöst. Albert O. Hirschman påpekade för 45 år sedan att företag, om de ska bli framgångsrika, måste tillåta *exit* eller *voice*. Gillar konsumenten inte en produkt kan den sluta köpa produkten eller klaga till företaget. Detsamma gäller politiska system, påpekade statsvetaren Stein Rokkan litet senare. För att det ska bli någorlunda politiskt stabilt i ett land måste partierna ha något slags interdemokratiska kanaler (*voice*) som är effektiva, eller så bör det finnas tydliga politiska alternativ på partiarenan som man kan gå till i stället (*exit*) om man upplever att partiet inte lyssnar eller passar ens smak längre. Om då de flesta av de etablerade partierna mest lyssnar på konsulter och dessutom placerar sig politiskt i mitten, har en stor del av väljarnas möjligheter till *exit* och *voice* försvunnit.

Två scenarier är då troliga. Det första är att demokratin försvagas av ett slags pyspunka genom att medborgarna slutar rösta. Det andra är att väljarna inte alls vill sluta göra sin röst hörd, men då destabiliserar systemet av att väljarna kanaliseras

sitt missnöje genom att rösta på extremt populistiska partier. Det är det senare som hänt i Sverige. Trängseln i mitten har öppnat flankerna för SD på högerkanten och Fi på vänsterkanten. SD:s populism när det gäller de ekonomiska frågorna slog till och med Fi:s ”ekonomiska rapport” och dess finansiering av kultur- och försvarspolitiken. Men SD är ett avsevärt större problem än Fi. Fi utgår i sin politik från ett viktigt demokratiskt värde – jämställdhet. Sverigedemokraterna å



► *Frusna ansikten är svåra att förstå.*

andra sidan föraktar humanitära värden och har sina rötter, ideologiskt och som rörelse, i en främlingsfientlig hållning som inspirerats av nazismen i Tyskland. Att det gick bra för SD i det senaste valet är alltså något som i betydande utsträckning har sin orsak i den nämnda trängseln i mitten.

I detta läge förvärras bara problemen för demokratin om medierna och statsvetarna tappar sitt fokus på politikens innehåll. Problemen förvärras ytterligare om journalisterna och nyhetsprogrammen blandar inslagen med helt trivial information, krystade skämt och bristande förmåga – eller intresse av – att ställa relevanta och fördjupande följdfrågor. Problemet illustreras av alla de gånger en svår fråga om bistånd eller invandrare ställdes till Jimmie Åkesson och han i lugn och ro gav sina svar – och därefter

slapp följdfrågor. I många fall stod journalisterna och läste på handkorten och förberedde sig för nästa fråga, oavsett vilka svar Jimmie gav. Han däremot var välförberedd och mycket bra på att härma många av de övriga partiledarnas utseenden, beteenden och botoxlika uttryckslöshet så att det till slut framstod som att nu stod han inte längre utanför det partipolitiska etablissemanget. Han var innanför och därmed kändes det för många väljare mer rumsrent att rösta på SD.

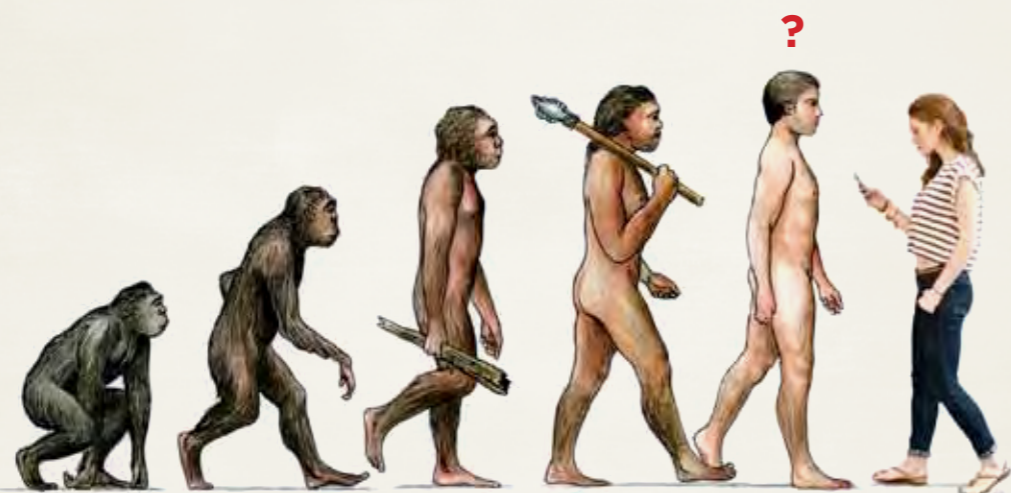
För att bryta SD:s vinnande trend är det avgörande för våra etablerade partier att lansera vägar mot framtiden som inte krampaktigt klamrar sig fast vid masten i mitten. Det är ingen tvekan om att det finns stora uppdämda missnöjen och känslor bland väljarna och det handlar mestadels om andra saker än invandring och integration. Vår infrastruktur lämnar mycket att önska. Vi har tåg som inte går och flyg som subventioneras trots växthusgasernas förändringar av klimatet. Vi har skolor, sjukvård och äldreomsorg som fungerar undermåligt i relation till hur mycket resurser vi har tillgång till. Många undrar varför pengarna i kommunerna räcker till arenor, flygplatser och andra stora byggnationer, medan det alltid saknas pengar till löner för till exempel lärare och sjuksköterskor. Och så har vi allvarliga problem med vår livsstil. En stor del av dem som arbetar i Sverige jobbar för mycket och mår därför uruselt. Andra får jobba för litet så de mår också uruselt. Och så var det ju det där med att vi förbrukar jordens resurser på ett helt ohållbart sätt. Det är ju inte så att det saknas viktiga politiska frågor att välja mellan. Och ändå så ställer sig våra politiker så tätt

i mitten, som om alla problem hade samma lösning. Några ställer sig där eftersom de tappat självförtroendet, sugen, inspirationen eller tron på att det finns olika alternativ för hur man påverkar den framtida utvecklingen. Man överlåter då ansvaret för att lösa problemen till byråkraterna och konsulterna, och så hoppas man att man i vart fall kan maximera antalet röster från väljarna. Men den vägen, botoxpolitikens, styr oss rakt in i gapet på SD. ■

► *Sten Widmalm är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet.*

TEMA GENERATION GENVÄG

PÅ KOLLISIONSKURS MED VERKLIGHETEN HUR ANNORLUNDA ÄR DE UNGA EGENTLIGEN?



Nya böcker betecknar den generation som är född på 80-talet och framåt som individualistisk och självförhärligande. Den tror sig kunna gå direkt till framgång och är beredd att armbåga sig fram. **Är detta typiskt gnäll på ungdomen eller kan man urskilja faktiska förändringar av personlighetsstruktur, beteende och samhälle? Är inte alla uppväxande generationer självcentrerade? Respons har också talat med den amerikanska psykologiprofessorn Jean M. Twenge, som skrivit den inflytelserika boken Generation Me.** Hon menar att denna generation, som fått lära sig att ha hög självkänsla och stora förväntningar, står inför en hård konfrontation med verkligheten.

Dess genväg kan bli en senväg.

TÄNK OM VI ALLA TILLHÖR GENERATION EGO

av Mats Benner

I **DESSA TVÅ** flyhänt skrivna böcker tecknas bilden av en generation för vilken "jag" har blivit viktigare än "vi". En förtjänst hos böckerna är att de är reflekterande snarare än moraliserande. Man måste dock fråga sig om denna nya generation är så mycket annorlunda än de tidigare, utöver att de har tillgång till informationstekniken. **Diagnosen på vår kultur som narcissistisk formulerades ju redan på 70-talet.** Man kan heller inte utesluta att vi står inför startpunkten på nya kollektiva projekt där identitetsmarkörer som kön, sexualitet och etnicitet smälts samman i olika kombinationer.

TEMA GENERATION GENVÄG

TRE DECENNIER AV marknadstänkande och finansdriven tillväxt har satt sina spår i samhället. Arbetsmarknaderna är alltmer rörliga och osäkra, företagandet skiljs från ägande och styrs i ökande grad av aktiemarknadens förväntningar, handeln globaliseras och konsumtionen blir mer en statusmarkör än uttryck för nödvändiga behov. Men vad betyder allt detta? Analyser av samtiden har främst siktat in sig på systemnivån, hur finanskapitalismen ätit sig in i kapitalismens sätt att fungera och hur politiken begränsas och anpassas efter de villkor som den globala finansdrivna ekonomin ställer upp. Men den sociala dimensionen glöms ofta bort – hur påverkas vår identitet och våra sociala samband av att leva i ett sammanhang av rörligt kapital och ständig marknadsanpassning? Det är egendomligt att så få samhällsvetare tagit sig an frågan om hur ekonomi, politik och kultur tvinnas samman och möts i vardagslivet.

I väntan på en ny stor syntes av ekonomi och samhälle – det som en gång i tiden födde sociologin och gav den status av samhällsvetenskapernas krona – får vi hålla tillgodo med en växande flora av samtidskildringar av mer impressionistiskt och efemärt slag. Två har nyligen kommit ut med Sverige som grund. *Broilers* är en typisk samtidsprodukt, en svepande men underhållande överblick över en grupp av unga politiker (det vill säga under trettio) som med gott självförtroende, fint handlag med sociala medier och en påfallande lättsam inställning till hierarkier och historiska traditioner, formulerar om politiska program och politiska mål så att de ger dem en plattform av växa och synas

på. Politiken blir därigenom en sorts ego-projekt, en profilering av individer som personer och deras intressen, som kan – eller inte kan – sammanfalla med rörelsens. Här passerar nuvarande utbildningsministern Gustav Fridolin förbi, liksom en avgående näringsminister Annie Lööf, men också Sverigedemokraternas nationalromantiske ungdomsförordande Gustav Kasselstrand. Spännvidden är med andra ord stor. Framställningen är översiktlig, balanserad och lagom kittlande med många lätt härresande exempel på hur en ny generation armbågar sig fram inom politiken, men det blir litet oklart vad författarna egentligen vill ha sagt mer än att det finns

en ung generation av politiker som har ett naturligt förhållande till sin egen personlighet och som gärna drar växlar på denna personliga aura när de positionerar sig. De gör, lär man sig, saker på ett litet annorlunda sätt och förhåller sig vanvördigt till hierarkier och traditionella arbetsformer och blir därför lätt gunstlingar och media-la stjärnskott. Men meningen och avsikten i det de gör och står för framstår som vag. Men är detta att de så tydligt tar avstamp i sociala medier och en individualiserad syn på politiken ett problem, betyder det något för politikens framtid? Eller är detta bara ett ytfenomen och en naturlig väg in i politiken för en ny generation? Den typen av mer djuplodande svar är inte Möllers och Rydells ambition att få fram. Vad de gör är alltså främst att visa upp en ganska roande och bitvis parodisk parad av unga företrädare för en ny politikergeneration, med självklara självförhärligande drag.

Generation Ego är också ett kollage, i detta fall av historier och enskilda röster från forskare, men också representanter för denna förmenta egogeneration. Forskarna säger allehanda klokheter om tillvarons intighet och den alltmer sviktande basen för vuxenblivande i dagens samhälle, medan generationsrepresentanterna träder fram som illustrationer av detta formlösa samhälle, trötta och initiativlösa i en alltmer obegriplig och meningslös värld av utbildning utan mål, arbete utan mening, pension utan substans... Den tendens som organisationsforskaren Mats Alvesson kallat "tomhetens triumf" står fram som en bärande del i människors vardag, där just hörnstenarna i livsloppet – barndom, skola, utbildning, arbete, familjebildning och pension – alltmer ter sig som illusioner

BEHANDLADE TITLAR

Michaela Möller och Andreas Rydell
Broilers – De nya makthavarna och det samhälle som formade dem
Norstedts | 304 s. | Isbn 9789113050386

Ana Udovic
Generation Ego – Att fostras i en narcissistisk kultur
Ordfront | 297 s. | Isbn 9789170377457



och luftslott som måste tillskrivas mening, och där motgångar i de olika stadierna inte fostrar och stärker utan bara bekräftar bilden av att vara utsatt och kränkt. Det gäller att skapa en bild av sig själv som driftig, entreprenörsdriven och med ett gott varumärke som mål, men till priset av tomhet och en "krackelerande karaktär", för att låna Richard Sennetts formulering från det sena 1990-talets flexibla it-kapitalism.

KVAR EFTER DE flyhänta men aningen riktninglösa texterna står en rad skärande samtidsporträtt av uppbrott, fragmentering och normupplösning. Udovic dokumenterar ett slags svärfångad leda och ovilja att konfrontera livets skilda och varierande uttryck, Möller och Rydell en ovilja att se bortom den egna personen och betydelsen av kollektiva rörelser och intressen. "Jag" blir viktigare än "vi" och politiken blir en kändisparad snarare än något substantiellt intressant.

Detta är goda och värdefulla porträtt. Men vad ska vi göra med dem och vad betyder de egentligen?

Tre saker kan invändas mot framställningarna. Den ena gäller om riktningen på individualiseringen. Det sociala systemet och det politiska landskapet är sannolikt mer fragmenterade än för några decennier sedan. Identitet och rättigheter är två av samtidens markörer och de är inte på ett enkelt sätt förenliga med mycket hos de kollektiva rörelserna som format vårt samhälle och vår politik, eller för den delen de tydliga roller som hör till livsloppet olika faser. Det senaste riksdagsvalet tyder också på att olika identiteter blir allt viktigare för det politiska handlandet; frågor om kön, sexualitet, nationalitet mobiliserar stora grupper medan de klassiska kollektiva rörelserna och ideologierna framstår som litet förlegade.

Men detta är inte nödvändigtvis slutet på historien utan kan snarare bli startpunkten för nya kollektiva projekt, där olika identitetsmarkörer smälts samman i nya kombinationer. Efterkrigstidens storskaliga kapitalism med sin efterföljande välfärdskapitalism födde ett nytt socialt och politiskt landskap – där de skarpa skillnaderna mellan arbetarklass och medelklass tunnades ut och där nya sociala och politiska sammansmältningar uppstod. På samma sätt födde de sociala rörelsernas renässans under 1980-talet nya identiteter och projekt, som tog miljöfrågor eller urbana erfarenheter som utgångspunkt. Varför skulle då inte informationsteknologin och globaliseringen kunna göra det samma?

Den andra invändningen är historisk. Frågan är hur starkt brottet egentligen är och hur ny denna nya generation egentli-

gen är, eller om den främst är bärare av ett regelbundet återkommande uppbrott. Det räcker med att gå tillbaka till Fredrik Reinfeldt och den generation av dåtida broilerpolitik som ohämmat tog för sig i den politiska debatten i början av 1990-talet för att vrida makten ur händerna på "bunkergäng" och andra dåtida koryfärer. Bunkerängarna var för övrigt i sig också utlöpare av sin tids broilers, som fronderade mot en äldre generation politiker – som i sin tur, och så vidare. Det ligger så att säga i politikens natur att generationsvis konfrontera etablissemangen och att göra det med de medel som för tillfället står till förfogande. I Reinfeldts fall var det den ekonomiska krisen och den hotande statsbankrutten som gav klartecken för anfall, liksom den globala utvecklingen mot liberalism som följde på Berlinmurens fall.

För dagens broilers saknas måhända en naturlig händelse att falla tillbaka på. Däremot är de möjligheter som informationsteknologin ger en startpunkt. Det är ju så mycket enklare att kommunicera sig själv i dag och informationsteknologins ensidiga fokusering på synlighet och individualisering (eget twitterkonto, egen facebookside etcetera) ger ju det individualiserade formatet redan från början. En annan är samhällsklimatet i stort, som bjuder på mycket individuella drivkrafter men också ångest och oro att exploatera. Broilerpolitikerna i Möllers och Rydells framställningen möter där beskrivningen i *Generation Ego*, som skildrar just en osäker och flyktig generation utan en stabil grund vare sig i familj, skola eller arbetsliv, och som i gengäld försöker stärka sina varumärken, sin plats och röst, och som vanmäktigt ropar på hjälp när tillvaron faller samman. Kanske inte så konstigt att unga politiker anno 2014 samtalar med denna grupp och hittar sin legitimitet där?

SAMMA SAK KAN sägas om den grasserande narcissismen. När Daniel Bell, Christopher Lasch och andra på 1970-talet diagnosticerade samtiden, var det just upplösningen av mening och sammanhang som stod i förgrunden. Hedonism och egennytta hade ersatt dygd och arbete, och bara genom att låta minsta sociala impuls bejakas kunde samtidsmänniskan finna någon som helst tillfredsställelse. Här och nu var det som gällde. Bell kunde också på ett profetiskt sätt knyta hedonismen och narcissismen till kapitalismens rörelse mot lånefinansierad tillväxt, det väl säga ungefär samma sak som kan sägas om vår tid. Ungdomsarbetslöshet som begrepp kommer från 1970-talet, när varken gymnasieexamen eller en högskoleutbildning räckte, och när många av de traditionella industriarbetena med låga inträdeströsk-

lar försvann. Skolan som kaotisk och normlös miljö, med lärare utan auktoritet var också då en återkommande tematik i debatten. Det är på något sätt alltså så att det var mycket mer ordning och reda 20 tillbaka, oavsett när i tiden detta skrivs. Skolan, auktoriteten, arbetsmarknaden, allt flyter och inga gamla spelregler gäller. Vad som hänt är att de fått ett annat sammanhang i vår absoluta samtid – och där har en förändring skett de senaste 20–30 åren. Förändringen handlar om teknik och den handlar om marknad, pengar och status. Tekniken gör det möjligt – nästan påbjudet – att positionera sig på en marknad för uppmärksamhet. Pengar har blivit normen och förutsättningen för positioneringen i en tid där kapitalet flödar men där den snabba konsumtionen också förutsätter skuldsättning. Teknik, konsumtion och skuldsättning är en explosiv kombination som formar vuxenblivande – och för den delen också vuxenlivet – på ett helt annat sätt än någonsin tidigare i den moderna historien. Men den kombination gör *Generation Ego* av oss alla, inte enbart de unga.

EN TREDJE INVÄNDNING gäller hållbarheten i analysen. Bilden av såväl broilern som egogenerationen är eggande, men ofullständig. Snarare är det en mer komplex historia, där broilerbegreppet skymmer de stora skillnader som ryms mellan olika unga identitetssökande politiker. Det är ju frapperande många som är ett slags politiska bloggare, personer som lyfter fram sina egna företräden och närmast vill bli betraktade som ett slags politiska stilikoner. Men ungdomsgenerationen – den itburna som vill tala med "Generation Ego" – rymmer fler facetter. Här finns också en vänsterdimension som författarna inte riktigt har fångat upp. Det är mest självförverkligande kristdemokrater, moderater, miljöpartister och centerpartister som tar plats medan vänsterradikaler saknas, trots att de är minst lika drivna som de som får plats i framställningen. Narcissistbegreppet fungerar inte heller riktigt som samlingsbegrepp för en ung generation i dag. Bakom etiketten "narcissism" döljer sig stora skillnader. Här finns en inbäddad och väloljad ungdomsgrupp som hanterar den fragmenterade skolvärlden med hjälp av föräldrastöd och täta nätverk. Den tar för sig och gör det på ett tämligen samvetslöst sätt. De är informationsteknologins och finanskapitalismens vinnare, som vet att kultivera sitt varumärke och som redan mycket tidigt har lärt sig hur marknadssamhällets spelregler ser ut. Här finns också grupper som inte får fotfäste i skolvärlden, som bor på "fel" ställen och som inte har tillgång till de informella kanaler som behövs på den komplicerade svenska

arbetsmarknaden. Den gruppen kan knappast kallas narcissistisk, snarare är den kanske ett offer för ett narcissistiskt samhälle som väljer att se sina framgångssagor snarare än hela bilden.

KAN MAN TROTS allt säga att villkoren är annorlunda i dag? Ja, samtiden tar helt okonstlat tekniken i besittning och spelar det spel som informationsteknologin erbjuder för att positionera och beskriva sig själv och jämföra sig med andra. Fram till runt 2007 framstod informationsteknologin mest som en teknisk och ekonomisk insatsvara, en byggsten i den nya globala kapitalismen präglad av ständiga och oändliga kombinationer av varor, tjänster och marknader. Men med de smarta telefonernas intåg blev informationsteknologin på allvar en del i skapandet och förändringen av sociala relationer. Informationsteknologin blev social. Vår tids it-baserade politiker är delar i flödet av sociala konstruktioner och använder sig av

tekniken för att bygga upp relationer och för att profilera sig. Det betyder inte att deras program är enbart de själva, bara att möjligheten att skapa en identitet och nå ut till många blir själva utgångspunkten – "the media is the message" som Marshall McLuhan uttryckte saken. På samma sätt präglas vardagslivet av alla tänkbara kombinationer och uttryckssätt som tekniken medger. Kommunikationen och öppenheten skapar oro men också möjligheter att nå fram, men gör också mediet till en viktig del av vardagslivet.

Det nätburna samhället är med andra ord ett rörligt objekt, vi vet inte riktigt den exakta riktningen och vad alla dessa tänkbara kombinationer av identiteter och kommunikativa handlingar leder till. Därför är det bra och nyttigt med överblick och tidsrapporter, som knappast får något evigt liv men ändå blir en del i samtidsmosaikerna. Böckerna har slutligen fördelen att inte vara moraliteter; de är reflekterande snarare än moraliserande. De får naturligt-

vis en viss katalogaktig karaktär och radar upp exempel och porträtt, som inte alltid hänger ihop. Men ambitionen är inte akademisk utan diskursiv och debatterande, syftet är att lyfta fram tendenser i samtiden och att provocera fram motrörelser. De ger båda utmärkta startpunkter för ett samtal om samhällets fortsatta utveckling, vilka vi är, vad vi vill säga om oss själva och hur vi vill bli representerade. De ger oss anledning att fundera över mening och riktning i en tid av kollektiv egoism och flockar av individuella uttryck – och om behovet av sammanhängande, progressiva berättelser och projekt som kan fånga upp dem. ■

► Mats Benner är professor i forskningspolitik vid Lunds universitet.

HÖGA FÖRVÄNTNINGAR SOM KOMMER ATT LEDA TILL BESVIKELSE

av Kay Glans

HÖGA FÖRHOPNINGAR HAR knutits till dem som är födda efter 1980 och de har själva också hög självkänsla och förväntningar på framgång. Men när de äldsta i denna generation nu har blivit vuxna ter sig både förhoppningar och förväntningar grundlösa. En narcissistisk generation har kolliderat med ett samhälle i kris. Aldrig har gapet mellan förväntningar och realitet varit så stort som hos denna generation.

TEMA GENERATION GENVÄG

ÄR DE SOM är födda från 1980 och framåt en av historiens mest bortskämda generationer eller har de tvärtom en hårdare uppväxt än närmast föregående generationer? Denna fråga lär både engagera och polarisera. Man kan faktiskt svara ja på båda frågorna och rentav se ett samband mellan att vara bortskämd och utsatt. Gapet mellan förväntningar och realitet har nog aldrig varit så stort som för denna generation och den har dessutom vuxit upp i en kultur som inte har tränat dem i förmågan att uthärda motgångar, det som numera kallas resiliens.

I USA har denna generation fått namnet Millennials, eftersom den blev vuxen i det

nya årtusendet. En inflytelserik beskrivning av dem gavs av Neil Howe och William Strauss i *Millennials Rising – The Next Great Generation* (2000). Här handlade det inte om en förlorad generation, förklarade de, utan om en funnen. Millennials skulle göra uppror genom att inte vara som

”Är de som är födda från 1980 och framåt en av historiens mest bortskämda generationer?”

den föregående Generation X, som också kallas den ironiska generationen, utan genom att identifiera sig med The Greatest Generation, som utkämpade andra världskriget. De skulle vara inriktade på lagarbete och politisk handling och korrigera överdrifter hos Baby Boomers, såsom narcissism, otålighet och respektlöshet. Millennials förutsågs vara kulturellt konservativa men vänster ekonomiskt och initiera ett skifte från fokus på individen till förlitan på auktoriteter och en kultur med fler ritualer. När jag var chefredaktör för *Axess* publicerade vi 2003 ett temanummer om Millennials, som vi gav rubriken "Generation Ordning" på grund av Millennials inriktning på det lilla livets trygghet och

säkerhet, en beteckning på dem som har levtt kvar i i den svenska diskussionen. I den artikel jag då själv skrev i temablocket konstaterade jag emellertid att denna generation för vårt vidkommande mer tycktes vara en uppfunnen än funnen.

UPPFUNNEN MER ÄN funnen gäller nog också delvis de amerikanska Millennials i Howes och Strauss tappning. De äldsta har nu hunnit bli vuxna men den omvälvning som de förväntades inleda har låtit vänta på sig. Millennials satsade visserligen hårt på Barack Obama som president men har sedan blivit besvikna på politiken. Mycket har också förändrats sedan man började diskutera Millennials. Vi har bevittnat den största ekonomiska krisen sedan 30-talet och en dramatisk utveckling av kommunikationstekniken och de sociala medierna, och detta har haft stor påverkan på Millennials. De anser själva att de som generation i hög grad definieras av sin relation till tekniken som har blivit deras präglade kollektiva erfarenhet. 83 procent sover med sin mobil. Hela 65 procent påstår att tekniken har gjort det svårt för dem att koncentrera sig och en fjärdedel säger i en färsk undersökning att de hellre aldrig skulle träffa sin bästa vän igen än att leva utan mobil och internet under två år. Det är frestande att se dem som en Generation Distraction, inte bara på grund av koncentrationssvårigheterna utan också därför att denna uppkopplade generation tycks ha ett glapp i verklighetskontakten.

Helt obefogade var inte antagandena om att Millennials skiljer sig från föregående generationer. PEW Research Center har gjort stora undersökningar om Millennials 2010 och 2014 som visar att de är mindre kritiska till sitt samhälle än tidigare generationer. Men någon kulturell konservatism syns inte – de är vänster både ekonomiskt och politiskt. De är mer toleranta mot icke-traditionellt beteende än äldre generationer och den minst religiösa generationen någonsin i USA. Rekordmånga är ogifta och det föds också rekordmånga utomäktenskapliga barn. Millennials är också den mest etniskt diversifierade generationen i USA:s historia och detta är en viktig faktor när man diskuterar generationsskillnader i dag. PEW:s undersökning pekar på att den höga invandringen till USA är en viktig orsak till vänstertendensen bland de unga. Skillnaderna mellan vita Millennials och tidigare generationer är i många fall inte alls stora. Att vara vänster är dock inte liktydigt med att vara politiskt organiserad och man ser få spår till det kollektiva agerande som Howe/Strauss förutspådde.

Liknande tendenser syns också i den jämförande undersökning som konsult-

och analysföretaget Kairos Future med huvudkontor i Stockholm gjorde härom året. Global Youth 2013 omfattade kategorin 16–29 år i elva länder, inklusive Sverige. Av de tillfrågade ansåg 62 procent visserligen att samhället har blivit alltför individualistiskt och längtar efter en re-

”Till exempel är självkänslan (self-esteem) mycket högre bland dagens unga än den var tidigare. De uppvisar också lägre empati, betydligt mer narcissism och är betydligt mer benägna än tidigare generationer att anse sig själva vara över genomsnittet när det gäller sådant som initiativ, ledarförmåga och intelligens.”

konstruktion av kollektiva värden – men de är inte beredda att själva genomföra en sådan. Även om de anser att det politiska systemets stora problem är oförmågan till långsiktigt agerande är de inte beredda att försöka ändra på det. Det finns ingen ambition att försöka ta ansvar för något annat än sig själv. Drömmarna riktar sig mot den privata scenen och politik befinner sig mycket långt nere när de rangordnar sina intressen.

KANSKE VAR DE höga förväntningarna på Millennials ett uttryck för samma synsätt som konsekvent uppmuntrat de ungas

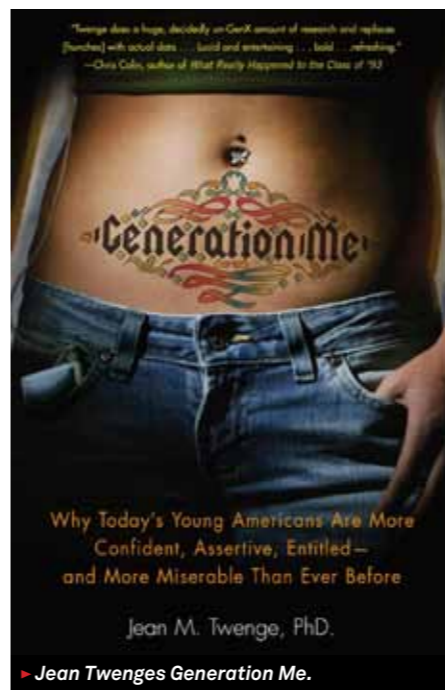
► Professor Jean Twenge.



självkänsla? Hypotesen om Millennials som en ny kollektivistisk generation har haft en ihärdig kritiker i Jean M. Twenge, professor i psykologi vid San Diego State University. (Hon är för övrigt av norsk och svensk härkomst.) Hon gav 2006 ut *Generation Me – Why Today's Young Americans Are More Confident, Assertive, Entitled – and More Miserable Than Ever Before*, i vilken hon tvärtom hävdade att för denna generation kommer individen alltid i första rummet och det viktigaste är att man tycker om sig själv. Det är samma tanke som genomsyrar Anna Udovics bok *Generation Ego*, som Mats Benner recenserar härintill. Twenge har i dagarna gett ut en uppdaterad version av *Generation Me*, i vilken hon följer denna generations sätt att möta den ekonomiska krisen. Denna generation representerar inte alls ett brott med Baby Boomers mentalitet utan renodlar den tvärtom. Baby Boomers fick en traditionell uppfostran som satte gränser för deras självcentrering. Trots sin inriktning på jaget var de kollektivistiska som frigjorde sig i grupp. Dagens unga har aldrig haft kontakt med en värld som satte ”plikten före jaget”, som Twenge formulerar det. Faktum är att även de unga själva håller med om mycket. De anser till exempel att äldre är överlägsna när det gäller sådant som arbetsmoral, moraliska värden och respekt för andra.

Hur kan man veta att detta verkligen är en förändring och inte en följd av olika former av bias? Var Baby Boomers så anorlunda? Twenge menar att man kan slå fast att förändringar ägt rum eftersom det finns opinionsundersökningar som sträcker sig flera generationer tillbaka och de visar stora skillnader i svaren på samma frågor. Till exempel är självkänslan (self-esteem) mycket högre bland dagens unga än den var tidigare. De uppvisar också lägre empati, betydligt mer narcissism och är betydligt mer benägna än tidigare generationer att anse sig själva vara över genomsnittet när det gäller sådant som initiativ, ledarförmåga och intelligens.

I ANTAGANDET OM att narcissismen har ökat skiljer Twenge sig från de svenska psykoanalytiker som Anna Udovic har talat med. Det kan bero på olika definitioner av narcissism men kanske också på att psykoanalytiker är inriktade på de allra tidigaste relationerna och mindre öppna för att kulturella faktorer kan förstärka eller kompensera för tidiga upplevelser. Twenge bestrider också att narcissismen skulle vara ett försök att kompensera en grundläggande dålig självkänsla och därför kan botas om man förstärker självkänslan. Narcissister tycker verkligen om sig själva och uppmuntrar man deras självkänsla förstärker man bara detta. Detta re-



sonemang ställer jag mig undrande inför. Visar inte lättkränktheten och det ständiga behovet av bekräftelse att narcissister faktiskt har problem med självkänslan? Om man verkligen tycker att man är bra, behöver man då hela tiden andras bekräftelse? Jag kontaktar Jean Twenge och frågar henne om detta.

JEAN TWENGE: – Narcissister verka söka uppmärksamhet för att de tycker att de verkligen förtjänar den, inte för att de är osäkra, svarar Jean Twenge. De hamnar högre än de flesta när det gäller självkänsla, oavsett om de frågas direkt eller om det mäts indirekt.

I uppfostran och utbildning har man de senaste decennierna konsekvent försökt stärka de uppväxandes självkänsla men har i själva verket förstärkt narcissismen, hävdar hon. De fått lära sig att de är fantastiska och unika, att de kan bli vad de vill, att de inte ska ge upp sina drömmar och att man måste älska sig själv innan man kan älska någon annan. Man har undvikit att ge dem kritik för att inte skada självkänslan. Betygsinflationen har bidragit till en uppblåst självkänsla. I själva verket gör man de unga en björntjänst genom att på detta sätt underblåsa deras självkänsla, hävdar Twenge, för hög självkänsla är inte kopplad till bra prestationer på något enkelt sätt. Det är talande att den etniska gruppen i USA som uppvisar lägst självkänsla är asiat-amerikanerna, som presterar bäst av alla när det gäller studier och som har den lägsta arbetslösheten. Bra resultat är inte kopplat till självkänsla utan till självkontroll, hävdar Twenge. De som har hög självkänsla har svårt att ta misslyckanden och växlar gärna till något annat område,

medan de med självkontroll ihärdigt försöker bli bättre på det de misslyckats med.

Genom att underblåsa en hög självkänsla som inte är kopplad till prestationer förbereder man de unga dåligt för vuxenlivet, som ställer helt andra krav. Twenge svarar alltså ja på båda de inledande frågorna: de unga är både bortsämda och har på många sätt det svårare än tidigare generationer. I USA är konkurrensen inom studier och arbetsliv hård, kostnaderna för studier och bostäder har stigit dramatiskt. Denna generation tyngs av studieskulder i en omfattning som saknar motsvarighet hos tidigare generationer. Så många bor i dag hos sina föräldrar att man talar om *Boomerang Babies*, vilket delvis har med de ekonomiska svårigheterna att göra. Krisen 2008 har drabbat Millennials extremt hårt, och erfarenheten visar att generationer som kommer ut i arbetslivet i en kris permanent hamnar på efterkälken. Millennials saknar också många av de saker som gör det lättare att växa upp, menar Twenge, såsom stabila nära relationer, en känsla av gemenskap och säkerhet, och en relativt utstakad väg till vuxenhet och arbetsliv. Utbildning garanterar heller inte längre arbete på samma sätt som tidigare och värre lär det bli om de prognoser som gjorts om hur många kvalificerade yrken som snart kommer att ersättas av datorer stämmer. Kommer de att kunna anpassa sig till de nya omständigheterna? frågar jag Twenge.

JT: – Varje generation står inför utmaningen att anpassa sina förväntningar när de går in i vuxenlivet, men *Generation Me* har det svårare än deras föregångare. Deras förväntningar kommer inte att uppfyllas eftersom de är för höga och jag tror att det är en orsak till att stress och ångest är så starka. Jag tror att de kommer att kunna förändra sig, men det blir inte lätt.

DET JAG SLÅS av när jag läser *Generation Me* är att kamrattryck spelar så liten roll i framställningen. Vuxna kanske försöker intala barn att de är fantastiska och dugar som de är, men de jämnåriga är inte lika hänsynsfulla. När det gäller de ungas benägenhet att värdera varandra så är det väl ingen vild gissning att det till exempel bland unga kvinnor (men kanske också många män) finns en intensiv tävlan när det gäller utseende, förstärkt av de sociala mediernas möjligheter till exponering. När det gäller män handlar det kanske mer om sådant som fysisk förmåga. Handlar den unga generationens problem inte i stor utsträckning om att de på ett annat sätt än tidigare är utsatta för kamraternas tryck när vuxna abdikerat från rollen som auktoriteter? Förr var man rädd för läraren, i dag för kamraterna.

Man kan också ställa sig frågande inför påståendet att Millennials är en individualistisk generation. Borde vi då inte se mer självständigt och originellt tänkande? Handlar inte deras så kallade individualism om att de i själva verket anpassar sig till en ny norm inom ungdomskulturen att man ska vara rebellisk och ha ”attityd”? Twenge tycker emellertid inte att kamrattrycket är större i dag.

JT: – Det verkar som om kamrattryck, mobbing och fixering vid utseendet är universella för generationer. Andra generationer har gått igenom samma erfarenheter, så de är inte unika för *Generation Me*. Vid första påseende kan det verka paradoxalt att påstå att det inte är en grupporienterad generation eftersom den tillbringar så mycket tid med sociala nätverk, men dessa nätverk skiljer sig från fysiska grupper. De är i allmänhet ytliga och utövar dragningskraft på dem som söker uppmärksamhet. Flera studier har till exempel visat att narcissister har fler vänner på Facebook. *Generation Me* är sammankopplad, men på ett individualistiskt sätt, inte som en gemenskap.

De äldsta i Millennials är nu över trettio. När kommer vi att börja tala om en ny generation?

JT: – Jag tänker mig att vi kommer att börja tala om nästan generation, de som är födda efter 2000, inom sådär en fem år. Jag kallar dem för *iGen*. ■

► Kay Glans är chefredaktör för Respons.

GENERATIONER I USA

Millennials är födda efter 1980 och sträcker sig kanske fram till 2000, det är inte riktigt avgjort ännu var gränsen till en ny generation ska dras. Den kallas ibland för *Generation Y*.

Generation X är födda mellan 1965 – 1980. Den betecknas också som den ironiska generationen.

Baby Boomers är födda 1946 – 1964. I Sverige delar vi ofta upp dem i 40-talister (68-generationen) och 60-talister.

Den tysta generationen är födda mellan 1928 – 1945. De har fått den beteckningen eftersom de ter sig konformistiska, i varje fall i jämförelse med den högljudda 68-generationen som avlöste dem.

Den största generationen är födda före 1928 och utkämpade andra världskriget.

ÄLDREOMSORGEN HAR UNDER de senaste åren varit föremål för omfattande debatt. Diskussionen har i hög utsträckning handlat om ägarfrågor, kvalitet och vårdskandaler. Förespråkare för privatisering av välfärdstjänster har hävdat att konkurrensutsättning bidrar till en billigare och bättre verksamhet. Andra har tvärtom menat

att kortsiktighet och höga vinstkrav i de riskkapitalbolag som dominerar bland de privata utförarna inom äldreomsorgen ger en sämre omsorg. Frågan om kvalitetsskillnader mellan privata och offentliga omsorgsaktörer har inte fått något entydigt svar. Jämförelser försvåras av att kvaliteten i omsorg inbegriper många olika aspekter och att resultaten varierar beroende på om man till exempel avser tillgänglighet eller innehåll som i sin tur kan delas upp i olika dimensioner, eller om det är brukarens, anhörigas eller beställarens bedömning som mäts. Socialstyrelsen har till exempel inte kunnat identifiera entydiga kvalitetsskillnader mellan olika driftsformer. I två nya böcker försöker författarna bredda och fördjupa debatten om äldreomsorgen genom att hävda att den centrala skiljelinjen inte går mellan privat och offentligt utförd omsorg. Den huvudfråga de ser inför framtiden handlar i stället om hur man ska säkerställa resurser till omsorgen så att den ska finnas för stora grupper av äldre, även för dem som i dag ställs utanför trots dokumenterade behov.

Den så kallade Caremagate, när en omfattande mediebevakning år 2011 beskrev verksamheten på äldreboendet Koppargården som vanvård, är ett välkänt exempel på en debatt som kopplade samman frågor om utförare med kvalitet. Mediernas skildring av händelserna blev också en startpunkt till journalisten Thord Erikssons bok *Folk dör här – En pappa, två äldreboenden och välfärdens framtid*. Eriksson hade tidigare publicerat en reportageserie där han ville visa att den mediala bilden av Koppargården inte stämde. Boendet hade sedan länge brottats med problem och

Caremas övertagande innebar en förbättring av verksamheten. Insikten om hur mediebilderna påverkades av vem som hade ansvar för verksamheten tillsammans med de erfarenheter han gjorde när hans pappa flyttade in på ett kommunalt äldreboende fick honom att ställa frågan om det fanns skillnader mellan omsorgen på Koppargården och den som gavs på faderns boende.

POLITIK & SAMHÄLLE

Erik Blennberger & Tomas Brytting (red.)

Äldreomsorgen – Praktiken, debatten och framtiden

CARLSSON | 373 S. | ISBN 9789173316804

Thord Eriksson

Folk dör här – En pappa, två äldreboenden och välfärdens framtid

NATUR & KULTUR | 240 S. | ISBN 9789127138162

STORA GRUPPER AV ÄLDRE FÅR INTE DEN VÅRD DE HAR BEHOV AV

Recensent *Clary Krekula*

DESSA NYA BÖCKER vill bredda och fördjupa diskussionen om äldreomsorgen. Den avgörande frågan är inte om omsorgen sker i privat eller offentlig regi utan hur man ska se till att det finns resurser så att de räcker för stora grupper av äldre. Resurserna har inte växt i takt med behoven men likväl saknar problemet plats i den politiska debatten.

Eriksson finner inga avgörande skillnader i kvalitet mellan de två boendena och anser att historien om Koppargården främst handlar om generella brister i äldreomsorgen. Till exempel har det kommunala boende som han granskar, vilket utifrån Socialstyrelsens statistik framstår som ett genomsnittligt sådant, fler sjuksköterskor men lägre omvårdnadsbemanning än Koppargården, samtidigt som man tar

hand om mer städning. Även på det kommunala boendet förekommer brister och anmälningar och Eriksson tycker sig där ha funnit en tystnadskultur i form av tidigare avsaknad av system för att registrera klagomål och en otillräcklig kunskap om skyldigheten att anmäla avvikelser. Anmälningar enligt lex Sarah och lex Maria synliggör bara en liten del av allt som inträffar inom äldreomsorgen och fåtaliga anmälningar är inte ett självklart tecken på en bra omsorg, utan kan vara uttryck för att det saknas ett systematiserat kvalitetsarbete. Mediebevakning där anmälningar direkt ses som uttryck för brister, det Eriksson kallar för "lex-Maria journalistik", kan bidra till en generell minskad benägenhet att rapportera avvikelser och på så vis försämrade kvalitetsutveckling. Utifrån jämförelsen menar Eriksson att debatten som förts om äldreomsorgen fokuserat på "inbillade problem" och att den verkliga äldreomsorgsskandalen ännu inte uppmärksammas.

Det huvudproblem som Eriksson lyfter fram handlar i stället om ett bristande samhällsansvar för omsorgen om de äldre och om att den demografiska förändringen med en ökande andel äldre i befolkningen saknar plats i den politiska debatten. Till skillnad från andra kommunala välfärdsområden har resurserna till äldreomsorgen inte vuxit i takt med att behoven ökat. Detta har resulterat i att efterfrågan på omsorg är större än utbudet och i att de som får offentlig omsorg är sjukare än tidigare. Problem som identifierats sedan länge kvarstår olösta. Det saknas någon som tar ett övergripande ansvar för

helheten, till exempel för att övergången mellan sjukhusvård och vård i hem eller på äldreboende fungerar. Likaså ligger läkemedelsbiverkningar fortfarande bakom en stor del av de fall där äldre läggs in akut på sjukhus. Eriksson beskriver detta sammantaget som "ett välfärdssamhälle i högform och på reträtt – på samma gång." En framtidsfråga är därför hur omfattande samhällets finansiering av omsorgen ska

vara och vad den enskilde själv ska stå för. Frågans komplexitet och rädslan för att bli beskyddad för att svika välfärdssamhällets kärna bidrar enligt honom till att inget politiskt block driver frågan.

ERIK BLENBERGER OCH Tomas Brytting och deras medförfattare diskuterar likartade teman i antologin *Äldreomsorgen – Praktiken, debatten och framtiden*. Inledningsvis konstateras att svensk äldreomsorg rankas högt vid internationella jämförelser och att den har genomgått en positiv utveckling och nu befinner sig långt från långvårdens flerbäddssalar på 70-talet. Kanske har den förbättring som skett både i samhället generellt och inom äldreomsorgen samt att fokus på den äldre individen har blivit något självklart lett till ökade krav. Sverige är också ett av de länder som tidigt öppnade äldreomsorgen för vinstdrivande aktörer och är tillsammans med Finland det nordiska land där privatiseringen gått längst. Inom hemvården, som ökat kraftigt vid jämförelse med vård på äldreboenden, utgör de privata hemtjänststimmarna 21 procent av det totala antalet. Denna utveckling karakteriseras som ett ideologiskt skifte från välfärdsstat till välfärdssamhälle.

Debatten om äldreomsorgen är, som Tomas Brytting visar, varken tematiskt eller ideologiskt renodlad, utan baseras på mångfaldiga och motstridiga underförstådda värden som ofta används samtidigt. Han identifierar fyra olika normsystem i debatten. De värderingar som betonar frihet och individens eget ansvar kallar han för anarki, medan kontraktsmodellen inbegriper föreställningar om att man kan skapa trygghet och rättvisa via regelverk. Uppfattningen att inte alla har tillräcklig moral för att vara i verksamheten betecknas som aristokratisk, medan ett mer pragmatiskt förhållningssätt som menar att man kan förena god omsorg med vinst och egenförverkligande på en och samma gång,

benämns hyckleri. Dessa modeller, menar Brytting, avlöser varandra genom att identifierade problem i en rådande etik öppnar för politiska lösningar som främjar ett annat normsystem.

I denna bok närmar författarna sig frågan om likheter respektive skillnader mellan olika omsorgsaktörer genom att jämföra verksamheter och dem som arbetar där. Ulf Hammare noterar att den ideella och privata sektorn i många avseenden liknar varandra; det är den kommunala verksamheten som skiljer sig från de övriga. Till exempel har anställda inom offentlig omsorg högre utbildningsnivå än i ideell och privat sektor, medan de två sistnämnda ger



värdefrågor en mer framträdande plats än vad som görs i den kommunala verksamheten. Oberoende av verksamhetsform är det dock ett begränsat antal metoder som används i dag. Denna likriktning beskrivs som ett resultat av den tillsyn och kontroll som konkurrensutsättningen lett till.

Förväntningar om att fler aktörer inom äldreomsorgen skulle resultera i ett större utbud av omsorgskulturer har alltså inte infriats. Inte heller har det bidragit till att man kunnat identifiera de kvalitetshöjningar som ofta anges som ett annat motiv till privatiseringen. Föreställningen om att kvalitet skulle kunna stärkas genom bru-

karnas aktiva val faller på att de äldre som får omsorgsresurser helt enkelt inte orkar välja om, de är för svaga för att kunna "välja med fötterna", vilket ett sådant resonemang bygger på. Detta innebär dock inte att valfrihet skulle vara ett irrelevant begrepp för debatten om kvalitet inom äldreomsorgen. Begreppet kan, som Erik Blennberger noterar i sitt kapitel, ses på flera nivåer. Valfrihet kan handla om att över huvud taget få omsorg, men också om möjligheten att kunna välja utförare eller om att kunna påverka omsorgens innehåll och utformning och vilka personer man ska få hjälp ifrån. Rimligen, sägs det här, är det möjligheten att påverka den dagliga omsorgens utformning som har störst värde för många äldre.

Även i denna bok lyfts frågan om äldreomsorgens resurser fram som den viktigaste politiska frågan. Det är svårt att få plats på äldreboenden. Det saknas, menar författarna, en debatt om vad samhället vill med äldreomsorgen. Vad ska man i framtiden kunna förvänta sig att få hjälp med och vad får man räkna med att själv bekosta? Vad ska skattefinansieras solidariskt och vad kan betalas på annat sätt? Ska man kunna köpa sig tilläggstjänster utöver det som är möjligt i dag i hemtjänsten? Blennbergers ställningstagande är att den centrala frågan inte

är hur alla ska få lika omsorg, utan vilken grundnivå som ska finnas för alla oavsett egna ekonomiska resurser och hur vi ska säkra att denna nivå är tillräckligt hög.

SÄVÄL ERIKSSON SOM Blennberger & Brytting ansluter till det som kallats för en alarmistisk demografi, enligt vilken den ökande andelen äldre förväntas innebära motsvarande ökningar av omsorgsbehoven. Sådana antaganden har inte fått entydigt empiriskt stöd utan har bemötts med argumentet att den centrala frågan är i vilken utsträckning de tillkommande åren levs med hälsa eller inte. De båda

”De båda böckerna upprepar också antagandet att 40-talisterna allteftersom de åldras kommer att genomdriva förändringar inom äldreomsorgen, eftersom de tidigare under sitt livslopp bidragit till omvandling av välfärdssektorn. Denna förväntan, som ofta dyker upp i debatten, står än så länge på vag empirisk grund. Ett lika rimligt scenario är att även denna grupp blundar för det egna åldrandet till den dag de själva är i behov av omsorg och att de då, liksom tidigare grupper av äldre, är för svaga för att själva orka ta strid för förändring.”



► Det är inte säkert att det ökade antalet äldre kommer att öka vårdbehovet. Många är pigga.

böckerna upprepar också antagandet att 40-talisterna allteftersom de åldras kommer att genomdriva förändringar inom äldreomsorgen, eftersom de tidigare under sitt livslopp bidragit till omvandling av välfärdssektorn. Denna förväntan, som ofta dyker upp i debatten, står än så länge på vag empirisk grund. Ett lika rimligt scenario är att även denna grupp blundar för det egna åldrandet till den dag de själva är i behov av omsorg och att de då, liksom tidigare grupper av äldre, är för svaga för att själva orka ta strid för förändring.

Gemensamt för de två böckerna är alltså att de lyfter fram bristen på resurser till äldreomsorgen som den centrala utmaningen och att de hävdar att stora grupper av äldre inte får den omsorg de har behov av. Eriksson påpekar bland annat att det vid jämförelse med 1970-talet i dag är 100 000 färre äldre som får hemtjänst eller plats på äldreboenden. Han ansluter i detta till tidigare politiska debatter. Den statliga utredningen "Beviljats men inte fått" synliggjorde redan år 2004 det stora antal beviljade ärenden inom äldreomsorgen som inte verkställdes och att en stor andel av de ärenden som fått avslag eller inte verkställdes gällde tilldelning av äldreboenden. Orsaker till detta sades då vara bland annat kommunernas brist på boenden samt dålig samordning och uppföljning av beslut. Så visst finns det fog att, som det görs i de här aktuella böckerna, fråga sig varför detta inte diskuteras. Varför råder det tystnad kring det faktum att grupper av äldre inte får den omsorg de behöver eller rent av beviljats, att ribban för att få omsorg höjts och att en växande andel av omsorgen numera sköts av anhöriga? Och varför tas inte detta som utgångspunkt för en diskussion om äldreomsorgens resurser och dess framtida utformning?

Genom att lyfta fram dessa frågor illustrerar böckerna behovet av att fördjupa debatten om äldreomsorgen. Det är dock när de ställer frågan om hur man ska rekrytera arbetskraft till morgondagens äldreomsorg som de närmar sig och delvis synliggör frågornas verkliga komplexitet. Genom att diskutera omsorgens låga status som ett hot mot rekryteringen till den framtida äldreomsorgen pekar Eriksson på att äldreomsorgen inte är ett fenomen skilt från andra samhällsprocesser. Här hade man kunnat gå vidare. I debatten om hur man ska säkra arbetskraft till en framtida äldreomsorg borde man notera de grupper av kvinnor inom offentlig omsorg som redan i dag går i pension vid tidig ålder, många gånger på grund av yrkets stress och fysiska belastning. En sådan debatt borde också uppmärksamma det stora antal kvinnor som lämnar yrkeslivet före eller vid tidig pensionsålder, eftersom de inte kan kombinera arbete med den omfattande omsorg de ger till närstående, det vill säga eftersom de inte kan lita på att de egna nära anhöriga får den äldreomsorg de behöver. En äldreomsorg med bra kvalitet handlar om möjligheten att åldras med värdighet och dess utformning, innehåll och kvalitet måste diskuteras i ett vidare samhällsperspektiv. Även om de diskuterade böckerna inte tar sig an hela denna komplexitet är deras ambition att bredda debatten om äldreomsorgen ett steg i den riktningen.

► Clary Krekula är docent i sociologi vid Karlstads universitet.

Stephen Graham Belägrade städer – Den nya militära urbanismen

(Cities under siege – The new military urbanism)

ÖVERS. HENRIK GUNDENÄS

DAIDALOS | 304 S. | ISBN 9789171734259

POSTKOLONIALA KRIG PÅVERKAR STADSPLANERING I VÄST

Recensent *Håkan Forsell*

STÄDER I VÄST präglas alltmer av säkerhetsmetoder som utprovats i konflikthärdar. Kontrollen leder till att städernas komplexitet reduceras. På sikt kan de förlora förmågan att fungera som motorer för utvecklingen, menar Graham i sin viktiga bok.

POLITIK & SAMHÄLLE



VAD BLIR DET av "rätten till staden" och medborgarskapet i en värld där stadslivet riskerar att bli alltmer passivt, konsumtionsinriktat, övervakat och algoritmiskt? Hotar det genomgripande säkerhetstänkandet att infantiliserar stadskroppen? Frågorna ställs i geografen Stephen Grahams *Belägrade städer – Den nya militära urbanismen*. Grahams studie utkom i original 2011, men utvecklingen som boken skärskådar har sedan dess blivit alltmer uppenbar och även

spridit sig från globala finanscentrum som London och New York till mindre städer. Stadssamhällen präglas av genomgripande övervakning och kontroll med tillhörande identifierings- och registreringsstrategier som en reaktion på ett uppfattat hot om våld, illegitimitet och terror.

Säkerhet och våldsprevention har blivit fenomen med global intressespridning. Städer är den nya frontlinjen och den smygande militariseringen av stadsmiljön är följd av de postkoloniala verktyg för kontroll och maktövertag som väst har experimenterat med i utvecklingsländer eller konflikthärdar, till exempel Palestina. Det finns, skriver Graham, en korsbefrukning av civila och militära tillämpningar av avancerad teknik. Dessa tillämpningar tar sig uttryck i anfallskrig, i den postkoloniala maktordningens strider om resurser och inflytande, men den nya tekniken tillämpas också genom övervakning och inspektion av det dagliga livet i västerländska städer. Där dessa tillämpningar sammanfaller får vi en ny militär urbanism.

Analysen av denna "bumerangeffekt" – att maktens maskineri, institutioner och tekniker återförs till västerlandet efter att ha prövats och etablerats i kolonialländer – utgör de centrala delarna i studien. Grahams tes är att denna process har lett till en intern kolonialisering av västerländska städer som, om den inte stoppas, kommer att utarma det historiskt framväxta motivet till varför städer finns.

SMARTA ÖVERVAKNINGSKAMEROR FÖR ansiktsgenkänning användes under ockupationen av Irak och introducerades i London efter 2005. Militära tekniker har stöps om till civil användning; det gäller naturligtvis internet, men även trafik kameror för trängselavgifter och GPS-information. Sambandet mellan kommersiell och militär informationsteknik är, och har under lång tid varit, invecklat och ömsesidigt. Men det finns i dag en pånyttfödd imperialism, hävdar Graham, som förenar städer i olika länder – i moderländer och i kolonialländer – och ett behov att reducera städernas komplexitet för att på enklare sätt utöva kontroll över dem. Militär urbanism bygger på en övergripande idé om att kunna permanent kolonisera stadsrummet med hjälp av spårning och målsökning. Stadslivet, förutspår Graham, kommer alltmer att präglas av "det militära målet att känna fienden till och med innan denne är medveten om att han är en fiende".

Grahams främsta aktörsgrupp i denna utveckling är den politiska högern, analytiker och opinionsbildare, i USA och Storbritannien. Det är en brokig intressgrupp, ofta med en fientlig inställning till moderna städer som kan yttra sig i en

form av "stadsorientalism". Det är en föreställning om att invandrartäta områden i västeuropeiska städer är underutvecklade och utgör reella hot mot nationer och politisk-ekonomiska ordningar. Högerpopulismen i Storbritannien har kommit att förknippa invandring med terrorism till den grad att migration i sig ses som en krigshandling. Med bilden av att storstäder importerar terror och kriminalitet genom migration, har asylrätten i Storbritannien fått en omedelbar baksida i form av en påtaglig avhumanisering som också äter sig in i den allmänna debatten.

Den nya militära urbaniteten har både en konkret fysisk inverkan på gestaltning av stadsmiljöer och en inverkan på men-



► Ständigt övervakade – kolonialiseringens metoder börjar användas i Väst.

talitet och prioriteringar för säkerhetsarrangemang. I vissa kvarter i London är skyddsbarriärer, ibland maskerade som trädgårdsanläggningar eller parkerings-spärrar, synliga överallt när man väl har börjat tänka på dem. Kameraövervakningen är minutiös. Stadsmiljön har genomgått omgestaltningar för att skapa bättre "skalskydd" i arbetet mot terrorism. I särskilt känsliga centrala stadsområden (företagscentrum, finansinstitutioner, banker, ambassader, politiska institutioner) har en hel uppsättning skyddstekniker införts: säkerhetszoner mitt i inne i den mer öppna staden, murar, kontrollplatser, datoriserade övervakningskameror och biome-trisk identifiering.

Städer blir också mer militariserade allteftersom eliter bryter sig ut ur allmänna institutioner och nationella system och isolerar sig i befästa stadsområden. Finansiella enklaver och hypergentrifierade stadsdelar, som numera går att finna över hela världen, både presenterar sig som

och utgör idealsamhällen för förmögna. De skillnader som tidigare varit viktiga att upprätthålla – mellan utsida och insida, mellan civilt och militärt – håller på att suddas ut. Polisen ges militära uppgifter. Planerare blir fortifieringsarkitekter.

HUR KAN DETTA komma sig? Vad finns det för bakomliggande motiv? I ett övergripande perspektiv, skriver Graham, handlar det om en alltmer tillspetsad situation där hotet om resurstömning blivit akut. De rika städerna med dyra livsstilar måste försäkra sig om tillgång till resurserna i en nykolonial ordning. Samtidigt är den militära urbanismen viktig för att säkerställa varuflöden, logistikkedjor och privata

investeringar som utgör den nyliberala geoeconomiska strukturen i västvärlden. Det vill säga, säkerhets- och kontrollsystemen syftar till att upprätta en överallt närvarande gräns, ett "globalt hemland" av städer och ekonomiska enklaver som ett selektivt urval av de nationalstatliga territorierna, skyddade mot hotfull inblandning från migration och den okontrollerade massan.

Det är "nätet av världsstäder", ett transnationellt komplex av urbana ekonomiska noder och infrastrukturer som stakas ut, hägnas in och byggs om till globala hemländer. Globaliseringens strukturer har således sedan 1990-talet flutit samman med kontroll- och krigsstrukturer i världen. Med kritisk udd riktad mot urbanister som ensidigt lyft fram städer som kreativa hubbar för kunskapsekonomi (läs: Richard Florida), skriver Graham om andra företeelser som satt sin prägel på stadshistorien: ekonomisk och ekologisk parasitism, olika former av sociopolitisk utestängning

(av stadsinvånare såväl som icke-invånare) och ekonomiskt beroende av militär, imperieexpansion och andra typer av vad Marx kallade för ”ursprunglig ackumulatio- tion” (det vill säga stöld från det som varit allmänt).

VARJE NY KRIGSHANDLING i de aldrig avslutade säkerhetskrigen och terroristbekämpningen som har förts i Gaza, Irak, Afghanistan och sannolikt nu även i Ukraina – har fått rekyleffekter och återinfört militär teknik i syfte att komma tillrätta med en samhällsutveckling som uppfattats som alltmer hotfull, oöverblickbar och oreglerad.

En av nyckelaktörerna för denna utveckling har varit den israeliska staten och armén som med interventionerna i Gaza och i Västbanken har skaffat sig teknisk erfarenhet av modern urban krigföring. Israeliska experter på befolkningskontroll efterfrågas av dem som planerar säkerhetsoperationer i samband med internationella evenemang och när det gäller övervakning och att bygga ”säkerhetszoner” i tätbefolkade miljöer.

USA:s trupper i Irak började omkring 2004 att ”ta efter” israeliska metoder: isolera enskilda stadsvarter med murar, spärra av områden med poliskedjor, upp- rätta kontrollzoner där man fick skjuta på allt levande utan förvarning och bestraffa anhöriga till förmenta stridande genom att hota att riva deras hus.

Amerikanska och israeliska styrkor har på olika krigsskådeplatser arbetat målmedvetet för att ”avmodernisera” hela stadssamhällen, slå ut vatten och el och förstöra infrastruktur. Dessa strategier för upprorsbekämpning och säkerhetsin- gripande har återkommit i samband med kravallerna i Los Angeles 1992, eller ännu tydligare med den militära hanteringen av orkanen Katrinas katastrofala följer i New Orleans 2005.

Det är bestickande att det ofta är samma grupp av säkerhetsbolag som säljer, bygger och administrerar den militära urbanismens teknik i såväl krigsområden som i hemländerna. Graham visar på flera konkreta exempel. Kring de spanska enklaverna Ceuta och Melilla i Marocko – som sedan länge bevakas hårt av gränsvakter och taggtrådsstängsel – cirkulerar obeamade drönare som ett konsortium under ledning av företaget Dassault Aviation, Europas största tillverkare av stridsflyg, tillhandahåller, vapen som också använts i Irak. I San Diego och Tijuana, städer på väg att växa samman över gränsen mellan USA och Mexiko, klyvs storstadsregionen av ett virtuellt säkerhetsstaket. Drönare från Israel skannar arealer på eventuella illegala invandrare. Här har den högteknologiska

gränsmuren byggts upp av bland andra Boeing och det israeliska företaget Elbit.

Det handlar om identifiering, att dra gränser överallt, sätta upp hinder och biometrisk raster som fångar upp och rensar bort våld och illegitimitet i stadsrummet innan någon handling har skett.

”Aktuell urbanforskning visar hur snabbt auktoritära regimer, som exempelvis den kinesiska, har tillägnat sig ny teknik för planering och kontroll av nya stadsmiljöer.”

GRAHAMS SLUTSATS i *Belägrade städer* är nedslående men logisk: det urbana säkerhetsbyggandet kommer att innebära att staden i praktiken upphör att spela en roll som ekonomisk motor för kapitalackumulatio- nen och centrum för demokratiskt arbete (som inte minst kan vara ett motståndsarbete).

Det avslutande kapitlet om möjliga motstånd mot den militariserade stadsutvecklingen bjuder på vissa ljuspunkter, men är inte så informativt skrivet som det skulle kunna vara. Graham ägnar mest uppmärksamhet åt konstnärliga aktivistprojekt. Men de senaste åren har sett en framväxt av oppositionella grupper också inom den politiska arenan som arbetar för en ökad rörlighet, mindre övervakning och ett återtagande av det offentliga rummet som en demokratisk tillgång. Även dessa motståndsgrupper använder sig av ursprunglig militär teknik, som GPS och övervakningskameror, men för att påvisa den fria rörelsens och det fria informationsutbytetets nödvändighet i städer.

Det går att göra ytterligare invändningar mot boken. Framför allt är den historiska utvecklingen och exemplen för kort hållna. Graham levererar ett urval av explo- siva tidsbilder som snarare verkar syfta till att underbygga en tankelinje om eskalering av den militariserade urbaniseringen. Men förhållandet mellan militarisering och stadsutveckling är ett komplext tema, och Graham hade onekligen kunna utvinna fler analytiska nyanser för att belysa dagens situation om han hade varit mer intresserad av historiska variationer.

Empiriskt reser Grahams bok också en

del frågetecken. Källorna förefaller – det är inte helt lätt att bedöma – vara ett urval av publikationer från högerpolitiska organ med nära kopplingar till militärmakten i USA. Manhattan Institutes *City Journal* är framför allt en återkommande källa. Huvudsakligen baserar sig dock Grahams bok på tidigare forskning. Men i de avslutande reflektionerna, där Graham skriver att han har försökt ”skissera” en utvecklingslinje, tycks plötsligt underlaget om inte tunt så åtminstone i övermått vinklat.

Studien är inriktad på utvecklingen i USA, Storbritannien och Israel. Vad man skulle vilja få belyst är hur säkerhets- och övervakningsteknik har spridit sig till andra länder och städer. Aktuell urbanforskning visar hur snabbt auktoritära regimer, som exempelvis den kinesiska, har tillägnat sig ny teknik för planering och kontroll av nya stadsmiljöer. I den del av världen som i dag genomgår den mest omfattande urbaniseringen sker stadsbyg- gande, ekonomisk och infrastrukturell planering sömlöst integrerat med militära motiv och strategier.

MEN DESSA INVÄNDNINGAR förtar på inga sätt intrycket att *Belägrade städer* är en viktig studie. Graham för vidare den kritiska tradition inom kolonial urban antropologi som framför allt Manchesterskolan introducerade under 1960-talet. De ”utvidgade fallstudierna” har blivit globala studier av socialpolitiska och planmässiga förändringar i livsmiljöer och samhällen som samverkar på tusentals kilometers avstånd. Graham bidrar till att bryta en långtgående akademisk specialisering som har hindrat forskningen från att se sambanden mellan nykoloniala krig och västerländsk, senkapitalistisk stadsutveckling.

Grahams studie presenterar sig, liksom mycket annan urbanforskning de senaste åren, som handbok för aktivism och civil samling mot de ekonomiska och politiska krafter som i accelererande fart förstör städer. Det urbana rummets överdeterminering på grund av militariserad planering, kontrollbehov och finansurbanismens investeringslogik riskerar i större västeuropeiska metropoler att kväsa själva den ursprungliga meningen med stadsliv och stadssamhällen över huvud taget. Grahams studie är en iskall exempelsamling på hur den värld kan se ut där medborgerlig frihet och social öppenhet effektivt monterats ned.

► Håkan Forsell är historiker med inriktning på stadshistoria och urbana studier vid Stockholms universitet.

Jenny Madestam
Hur blir man vald? – Om ledarskiften i tre svenska partier

LIBER | 357 S. | ISBN 9789147098750

SVÅRT URSKILJA KRAFTSPELET BAKOM VAL AV PARTILEDARE

Recensent Kjell-Olof Feldt

MADESTAM VILL BESVARA frågan om partierna väljer ledare i en demokratisk process men hennes underlag är för tunt för att vetenskapliga slutsatser ska kunna dras. Däremot kan boken med behållning läsas som ett reportage om partiledarskiften. En intressant komplikation är att valet av ledare måste anpassas till grupper utanför de egna medlemsleden, annars riskerar man att lida nederlag i valen.

POLITIK & SAMHÄLLE



VAL AV LEDARE är ett viktigt avgörande för alla politiska rörelser. Redan långt före framväxten av det moderna medielandskapet med dess personfixering har ledarna för svenska partier i de flesta fall dominerat både bilden av partiet och inflytandet över dess politik. Bytet av partiledare innebär för det mesta också att partieliten successivt (i enstaka fall ganska abrupt) ändrar

sammansättning eller positionsförflyttas. Särskilt i ”den inre kretsen” sker det utifrån den nyvalde ledarens politiska och/eller personliga preferenser. I vårt land äger ledarval sällan rum i det uttalade syftet att ge partiets politik en annan inriktning men resultatet blir med tiden ändå både funktionella och politiska förändringar.

Jenny Madestam har i sin bok *Hur blir man vald?* studerat hur tre svenska politiska partier – Socialdemokraterna, Moderaterna och Miljöpartiet – hanterat sina senaste två ledarskiften fram till år 2012. De studerade ledarskiftena är för Socialdemokraterna valen av Mona Sahlin 2007 och Håkan Juholt 2011, för Moderaterna valen av Bo Lundgren 1999 och Fredrik Reinfeldt 2003 samt för Miljöpartiet valen av språkrören Peter Eriksson och Maria Wetterstrand 2002 och Åsa Romson och Gustav Fridolin 2011. Med anknytning till diskussionen i den statsvetenskapliga litteraturen vill hon söka besvara frågan om de valt sina ledare i en process som är demokratisk.

Ordet demokrati måste då ges en speciell innebörd. Partierna i Madestams studie har förlagt den formella makten över ledarvalet till sin högsta beslutsinstans, det vill säga de medlemmar som valts till ledamöter vid partiets stämma, oftast kallad partikongressen. Den reella makten har emellertid ett mycket mindre antal medlemmar som utsetts till valberedning. Sammansättningen av detta organ sker med ambitionen att ledamöterna så långt som möjligt ska återspegla medlemskaterns politiska uppfattningar. Några regler för valberedningens arbete finns inte men det förutsätts att ledamöterna ”lyssnar av” stämningarna ute bland partiets medlemmar innan de själva tar ställning.

Valberedningarna för Socialdemokraterna och Moderaterna har dock att uppfylla ett viktigt krav: deras förslag till ny partiledare måste enhälligt och med hörbar entusiasm antas av partikongressen. Allt ska således vara uppgjort på förhand. Miljöpartiet avviker både genom att som ledare välja två språkrör och att ge sin medlemsstämma utrymme att välja mellan flera kandidater.

Den slutsats Madestam når i demokrati- frågan är att de tre studerade partierna hanterat den ganska väl. De valberedningar som arbetat har visserligen haft olika förutsättningar och utfört sitt uppdrag

därefter. Mest öppet har det unga Miljöpartiet agerat gentemot sina medlemmar med många kandidater och utfrågningar, även om det inte alltid blev så effektivt och upplysande. Moderaterna och Socialdemokraterna har varit mindre öppna men ändå gett medlemmarna, i varje fall vissa av dem, stort utrymme att påverka valberedningarnas arbete. Detta utrymme



► Mannen som kom in från kylan och blev partiledare.

ökade i krislägen, som det blev efter Mona Sahlins brådstörtade avgång och Moderaternas usla val 2002 då Bo Lundgren måste tas bort. Det skedde inte genom en förstärkning av det Madestam kallar den interdemokratiska processen utan genom att den fungerade på ett icke avsett sätt: enskilda medlemmar längre ner eller på fel ställe i partihierarkin tog över inflytandet från valberedningarna.

UNDERLAGET FÖR DESSA slutsatser består främst av intervjuer som Jenny Madestam själv gjort under åren 2011–2012 med 102 personer, varav hälften var socialdemokrater, 20 moderater och resten miljöpartister. Uppräkningen av det slags partimedlemmar hon talat med ger en intressant bild av både valberedningarnas arbete och den interdemokrati Madestam är på jakt efter. Bland intervjupersonerna ingår i samtliga fall partiledare/språkrör, ledamöter i valberedningar, kandidater till ledarposterna samt partisekreterare. Moderater och socialdemokrater dyker även upp som distrikts- eller länsordförande och ombudsmän. Det Madestam kallar vanliga gräsrotsmedlemmar har hon bara ”i viss mån” hittat hos Socialdemokraterna. Såvitt jag förstår är hennes personkrets i stort sett densamma som valberedningarna i de tre partierna använt sig av för att uttröna medlemmarnas uppfattning om vilket slags ledare de ville ha.

Visserligen kan man nog utgå från att den partielit som Madestam intervjuat (och valberedningarna konsulterat) har –

eller åtminstone anser sig ha – en bra bild av andra partimedlemmars synpunkter på vilka personliga och politiska egenskaper deras ledare bör besitta. Men hon gör inget försök att utvärdera hur elitens kontaktnät ser ut, hur många ”vanliga” medlemmar man talat med och vad som kan ha sagts dem emellan. Hon utsätter inte heller de intervjuades utsagor för någon kritisk prövning, till exempel vilken roll deras egna karriärambitioner eller personliga relationer till tänkbara kandidater kan ha spelat för deras uppgifter om hur partiledarvalen gått till. Den stora frekvensen av anonyma röster minskar ytterligare värdet av intervjuerna som underlag för slutsatser som vill ge ett vetenskapligt intryck.

Däremot kan boken med behållning läsas som ett systematiserat reportage om sex partiledarskiften i tre ganska olika partier. Den skildrar maktkamperna mellan fraktioner, ibland även mellan ideologier, men också hur tillfälligheter, framför allt hos partier i kris, kan störa processen och leda till överraskande utfall. Den konklusion av Madestam som jag finner mest realistisk är att alla partiledarval hon studerat har följt en mer eller mindre unik bana och att det för det mesta varit omöjligt att urskilja vilka krafter som avgjort valet.

Ett intressant fall är valet av Fredrik Reinfeldt 2003. Han är den ende ledarkandidat som uttryckt en vilja att ändra den moderata politikens inriktning och ledde en grupp inom partieliten som ville spränga ”betongbunkern” från Bildts tid. Den mötte motstånd från den övriga partieliten och var starkt koncentrerad till Stockholm. Men enligt Madestam avgjordes valet av landets moderata kommunalnåd som stödde Reinfeldts kandidatur. Denna seger för periferin över centralmakten skulle bero på att Reinfeldt, sedan Bildt frusit ut honom ur den inre kretsen,

tillbringat åtskillig tid tillsammans med kommunalråden ifråga. Märkligt nog gör Madestam inget försök att belägga detta genom intervjuer – några moderata kommunpolitiker finns inte med.

”Den skildrar maktkamperna mellan fraktioner, ibland även mellan ideologier, men också hur tillfälligheter, framför allt hos partier i kris, kan störa processen och leda till överraskande utfall.”

DET GÅR OCKSÅ att uppfatta boken som skildringen av ett demokratiskt problem. Anta således att den interna partidemokratin fungerar så perfekt att de ledare väljs som driver den politik medlemmarna vill ha, utan att låta sig påverkas av andra medborgares intressen och värderingar. Men sådana ledare skulle föra sina partier i fördärvet om målet är att vinna val.

De åtta partierna i Sveriges riksdag har enligt egna uppgifter drygt 260 000 medlemmar (för tio år sedan var de 370 000). Väljarkåren, definierad som antalet röstberättigade, uppgår till drygt sju miljoner människor. Ledaren för det största partiet, Socialdemokraterna, kan räkna in knappt 100 000 medlemmar. Inför årets val var målet att få åtminstone 2,2 miljoner röster. (Det blev 1,9 miljoner.) Moderaterna behövde en ännu mindre medlemskader,

40 000, för att attrahera nära 1,5 miljoner väljare.

Alla i saken intresserade verkar vara överens om att i varje fall de gamla partierna (de som funnits i riksdagen mer än 30 år) inte längre är folkrörelser i den meningen att deras medlemmar företräder stora grupper av befolkningen. De aktiva partimedlemmarna enas inför valen till riksdag och kommuner under parollen att de ska vinnas. Men de vet att inga val vinnas utan att de politiska budskapen anpassas till uppfattningarna hos en långt större krets. Och för partiledare som aspirerar på att leda en regering gäller det hela befolkningens inställning till partiets politik och ledarens personlighet.

Frågan borde därför ställas om den interna partidemokratin fungerar bra i den meningen att den föder fram ledare som väldigt många fler än medlemmarna får förtroende för? De senaste ledarvalen ger inte det intrycket. Valet av Mona Sahlin ledde till ytterligare förtroendeförluster för Socialdemokraterna och Håkan Juholts korta ordförandetid slutade i kris och kaos. Moderaterna lyckades inte bättre med valet av Bo Lundgren som förde partiet in i ett stort valnederlag. Fredrik Reinfeldt ses säkerligen av många som den störste moderata härföraren sedan Arvid Lindman med två vunna val och åtta år som statsminister. Men han fick inte lämna politiken som en avhållen landsfader utan försvann i besvikelse efter sin stora förlust i valet 2014. Inom Miljöpartiet var man länge säker att de språkrör man valde 2011 skulle fortsätta framgången från 2010 och placera partiet på tredje plats i riksdagen. Så gick det som bekant inte.

► Kjell-Olof Feldt är fil. lic i nationalekonomi.

Bengt Säve-Söderbergh
”Vår seger var också er” – Sverige
och befrielsekampen i södra Afrika

ATLAS | 333 S. | ISBN 9789173894746

SJÄLVFÖRHÄRLIGANDE OCH ANEKDOTISK PARTSINLAGA

Recensent *Tor Billgren*

FÖRFATTAREN ÄR EN veteran inom svensk diplomati och tar ett brett grepp om Sveriges roll i befrielsekampen. Hans okritiska hållning till ANC och avsaknaden av källhänvisningar gör dock att bokens värde begränsas till de personliga minnesbilderna.

POLITIK & SAMHÄLLE



DE SENASTE ÅREN har det kommit flera böcker av svenskar som har velat ge sin syn på Sydafrikas dramatiska närhistoria: förre DN-korrespondenten Leif Norrmans *Leva på gränsen* (2010), radiomannen Vincent Dahlbäck's *Middagar med Mandela* (2012) och diplomaten Sten Rylanders *Mandela* (2013). Den senaste i raden är ”Vår seger var också er” av Bengt Säve-Söderbergh, som tar ett brett grepp om Sveriges roll i kampen för ett antal afrikanska länders självständighet: Angola, Moçambique, Guinea-Bissau och

Kap Verde, som var portugisiska kolonier. Namibia, som formellt var en del av Sydafrika, Rhodesia (Zimbabwe), som styrdes av en vit minoritetsregering. Och Sydafrika.

Precis som Leif Norrman börjar Bengt Säve-Söderbergh sin berättelse till sjöss. Han kom till Sydafrika första gången som ung sjöman. Att ligga på redan utanför Kapstaden med det mäktiga Taffelberget satte oförglömliga spår som förstärktes av mötet med det grymma apartheidsystemet. Säve-Söderbergh minns att stuveriarbetarna uteslutande var svarta, medan förmännen var vita och utrustade med käpp, som de använde över arbetarnas ryggar när de tyckte att lastningen och lossningen gick för långsamt. ”Att vara del i denna arbetsmiljö var hemskt men vad kunde man göra?”, skriver han.

Nej, just då som nittonårig jungman kunde han inte göra något. Men man skulle kunna säga att han kompenenserade denna maktlöshet med att ägna en stor del av sitt kommande yrkesliv åt att just göra något. År 2009 tilldelades han den sydafrikanska utmärkelsen The Order of Companion of Oliver Tambo för sitt solidaritetsarbete.

BENGT SÄVE-SÖDERBERGH ÄR född 1940 och en veteran inom svensk diplomati. Han har arbetat med bistånds- och utvecklingsfrågor på Sida, LO och Utrikesdepartementet och var den förste generalsekretären för Arbetarrörelsens Internationella Center (AIC), sedermera uppkallat efter Olof Palme.

Boken är full av personliga bilder och enastående möten från en imponerande karriär. Han har ätit middag med den sydafrikanska världsstjärnan Miriam Makeba i Stockholm. Han har gästats av Agostinho Neto i sitt hem. Neto var ledare för den angolanska motståndsrörelsen MPLA och de diskuterade landets framtid. Dagen efter hände det sig att den portugisiska diktaturen störtades vilket ledde till att landet drog sig ur sina kolonier. Han var förste officiella svensk på besök i det självständiga Moçambique, och närvarade vid det ceremoniella hissandet av landets Kalashnikovprydda flagga. Han var valobservatör i Rhodesia-Zimbabwe vid första demokratiska valet i februari 1980. Han hjälpte ANC:s stockholmskontor att producera tusentals musikkassetter med hemliga budskap och dolda tal av ANC:s ordförande Oliver Tambo, som sedan smugglades in i Sydafrika. Och så vidare.

Det var kring 1960 som avkoloniseringsringen tog fart när Frankrike, Belgien och Storbritannien började dra sig ur Väst- och Östafrika. 1960 blev bland annat Senegal, Nigeria och jättlandet Demokratiska Republiken Kongo självständiga. Åren efter

följde det som i dag är Tanzania, Uganda, Kenya, och många fler.

Men i södra Afrika gick det trögare. Salazar-diktaturen (och senare Caetano) i Portugal höll hårt i sina kolonier. Det var först 1975 som Angola och Moçambique blev självständiga, med motståndsrörelserna MPLA respektive Frelimo i ledningen. I Rhodesia rasade under 70-talet ett inbördeskrig mellan premiärminister Ian Smiths armé och motståndsrörelserna Zanu och Zapu, som även bekämpade varandra. 1979 förhandlade parterna i London och nådde en överenskommelse, som utmynnande i valet i februari 1980, då Robert Mugabe (Zanu) vann och blev premiärminister.

Men i Sydafrika, som var landet som kom att intressera Sverige mest och som resten av den här artikeln kommer att handla om, skulle det dröja ända till 1994 innan några fria val kunde hållas. Opinionsarbetet var igång redan på 40-, 50- och 60-talet. Säve-Söderbergh skriver om hur de liberala tidningsmännen Ivar Harrie och Herbert Tingsten på *Expressen* respektive *Dagens Nyheter* försökte skapa uppmärksamhet kring rasdiskrimineringen. Han påminner om att Artur Lundkvist å sin sida argumenterade för att de vita skulle ta ledningen för att civilisera landet.

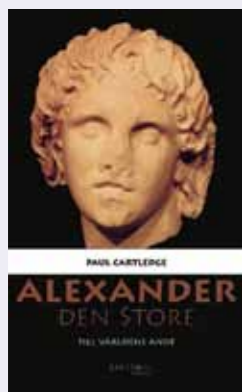
Bland de svenska politiker som tidigt arbetar med frågan nämner Bengt Säve-Söderbergh socialdemokraterna Anna Greta Leijon, Birgitta Dahl och Olof Palme (förstås), folkpartisterna Ola Ullsten och David Wirmark och centerns Torbjörn Fälldin, med flera. I kulturlivet finns bland annat författarna Gunnar Helander, Per Wästberg och Sara Lidman.

Det demonstrerades och debatterades. Många valde att visa sin avsky mot apartheid genom att bojkotta sydafrikanska produkter. På 70-talet började svenska staten stötta ANC ekonomiskt. Den sammanlagda summan till olika organisationer i Sydafrika skulle efter 30 års samarbete uppgå till 2 miljarder, skriver Säve-Söderbergh. Förutom ekonomiskt och moraliskt bidrar Sverige även med utbildning, och samarbetet intensifieras efter 1983, då United Democratic Front (UDF) bildas som en paraplyorganisation för ANC-sympatiserande rörelser.

DEN SVENSKA ANTIAPARTHEIDRÖRELSEN gjorde ett ovärderligt arbete, men det skedde på bekostnad av en nyanserad framställning av de komplexa förhållandena i landet. Man hade bestämt sig för att ANC var den enda autentiska rösten för Sydafrikas folk och köpte därmed också okritiskt rörelsens ideologi och verklighetsbeskrivning.

Det är därför alltid intressant att ta del

— Annonser —



ALEXANDER DEN STORE
Till världens ände
Paul Cartledge

Vem var Alexander? Det har genom århundradena uppstått många berättelser. Paul Cartledge, som är en av världens främsta kunniga av antiken, berättar på sitt stimulerande sätt Alexanders historia. Vad som är fakta och vad som är myt. Är man det minsta intresserad av en av historiens mest fängslande personer är denna bok värdefull.

411 s, inb, illustrerad i färg

www.santerus.se

FRIHETENS FÖRLOVADE IMPERIUM
Ideologi och utrikespolitik i det amerikanska systemet

Svante Karlsson

En bok om USA:s utrikespolitiska historia från landets födelse 1776 till Bushadministrationens avgång 2009. Varför den är så komplex? Är det skillnad på vad man säger och vad man gör? Om det är det så, är de undantag eller kan man skönja ett mönster som går igen?

744 s, hft



av hur veteraner från rörelsen förklarar det politiska våld som rasade mellan olika svarta organisationer mellan 1980 och 1994, då 20 000 människor fick sätta livet till, 75 procent av dessa efter 1990. Säre-Söderberghs version kan sammanfattas så här:

1990 tvingades apartheidregeringen kasta in handduken, frige Mandela och ta initiativ till förhandlingar om landets framtid. Då träder något som närmast kan liknas vid en demon in på spelplanen: (Mangosuthu) Gatsha Buthelezi, premiärminister för regionen KwaZulu och ledare för Inkatha-rörelsen. Buthelezi satsar på våld och gör allt för att motarbeta ANC och döda dess anhängare med hjälp av sina "vilda och mordiska" män, som Säre-Söderbergh uttrycker det. Han ville dessutom hindra valet 1994, eftersom han "hade allt att förlora på demokrati".

Det här är i bästa fall pedagogiska förklaringar, men troligast blåögt önsketänkande baserat på ANC-propaganda från stridens hetta på 80- och 90-talet. Jag pläderar inte för ett ögonblick att Inkatha och Buthelezi var utan skuld i våldspiralen. Inkatha-anshängare begick illdåd. Buthelezi var svår att tas med; hans stolthet och långsinthet har satt många käppar i hjulen för honom själv och landet. Men att kasta in honom som en bricka i spelet först 1990, som Säre-Söderbergh gör, är ohistoriskt. Man skulle lika gärna kunna börja berätta historien om andra världskriget med bombningen av Dresden 1945 (inga övriga jämförelser).

VÅLDET MELLAN ANC/UDF och Inkatha hade ett minst tio år långt förspel. Inkatha hade bildats i mitten av 70-talet i det politiska vacuum som uppstått efter att ANC förbjöds. Organisationen växte snabbt och Buthelezi blev allt populärare. Detta noterades av ANC-ledningen i exil och 1979 möttes rörelserna i London för att sondera var de hade varandra. Det stod då klart att Inkatha inte kunde bli ANC:s förlängda arm i Sydafrika, eftersom deras ideologier och strategier skilde sig åt. Men Buthelezi föreslog att de skulle verka parallellt och bekämpa apartheid enligt sina respektive övertygelser.

Detta kunde inte ANC acceptera och började nu se Inkatha som en rival och Buthelezi som en kontrarevolutionär som skulle bekämpas. ANC inledde ett propaganda-krig som ganska snabbt övergick i våld. Det intensifierades när UDF började uppvigla i kåkstäder, till exempel genom att beordra skolbojkotter. Skolor brändes ner, något som Inkatha motsatte sig. "Det finns inget konstruktivt i att förstöra skolor byggda av fattiga, svarta föräldrar", hade Buthelezi sagt vid ett massmöte några år

tidigare. Här uppstod konflikter och vedergällningar. Våldet mellan befrielse-rörelserna normaliserades. De hade blivit varandras fiender. De angrep varandra. De var desperata. I september 1991 hade 170 Inkathaledare på olika nivåer mördats.

Detta är kontexten. Och detta är det inbördeskrig som Säre-Söderbergh, och andra med honom, gång på gång påstår att ANC förhindrade med sin ädla motståndskamp. Vad de då menar är att det aldrig blev krig mellan svarta och vita. Och det är ju sant. Men varför skulle inte blodbadet mellan svarta rörelser räknas? Att förneka detta är att osynliggöra ofattbart lidande.

När Mandela blev en fri man i februari 1990 såg han våldet mellan ANC och Inkatha som ett av de mest akuta problemen och ville genast träffa Buthelezi för att för-



söka nå försoning. Men hans mer radikala kamrater i ANC-ledningen vägrade låta honom göra det eftersom det skulle kunna ge Buthelezi legitimitet. Inte förrän efter nästan ett år av fortsatt ömsesidigt dödande möttes ledarna. Men då var det för sent. Situationen var okontrollerbar och avhoppare från säkerhetstjänsten som tyckte att president De Klerk hade svikit de vitas sak när han frigav Mandela blandade sig i och hällde bensin på elden.

Den som slutligen lyckades få en ände på våldet på 90-talet var Jacob Zuma. Han reste till KwaZulu Natal för att medla. "Problemet som jag ser det var inte Inkathas krigsherrar", säger han i biografen "Zuma" (2008). "Jag la mest tid på att prata med vårt eget folk (ANC). Där fanns vissa som behövde lugnas ner." Detta medger alltså Zuma femton år senare, när Inkatha är ett

krympande parti och inte längre ett hot mot ANC.

– President Zuma skrattar alltid gott när jag påminner honom om att jag utmålades som en förrädare på den tiden, sa Buthelezi när jag intervjuade honom för några år sedan.

Därför är det så märkligt att den svenska antiapartheidrörelsen fortfarande håller 80- och 90-talets krigsretorik för Den Enda Sanningen.

SLUTLIGEN VILL JAG beklaga att boken saknar fotnoter. Det finns visserligen en källförteckning i slutet men inga hänvisningar och ibland får man inte ens veta vem av de intervjuade som står för vilket citat. Jag har mycket svårt att förstå poängen med denna luddighet. Men den är tydligen ett medvetet grepp; "jag har inte att försvara vad jag skrivit inför någon akademisk församling", skriver författaren i slutet. Som om sanning och sakförhållanden endast vore en angelägenhet för historiedocenter och kalenderbitare?

Säre-Söderbergh berör en viktig del av både Sveriges och södra Afrikas historia. Det rör sig om känsliga frågor, där det ofta finns olika tolkningar av vad som ägt rum. Genom att klippa bandet mellan uppgift och källa blockeras möjligheten till källkritik. Och vad kan vara viktigare i en bok inom ämnet historia? Och vad kan vara viktigare just nu, i en wikipedifierad samtid och ett internet med massor av falluckor och irrspår.

Detta i kombination med den okritiska hållningen till ANC och den selektiva synen på det politiska våldet reducerar detta annars så viktiga bokprojekt till en självförhålligande och anekdotisk partsinlaga, där värdet sitter i de personliga minnesbilderna.

Bokens finaste ögonblick är när författaren efter en vistelse i Sydafrika ombudsorientera Olof Palme om den senaste utvecklingen. Det blir ett långt möte och statsministern börjar få ont om tid. Han har nämligen lovat sin hustru att ta en säck kläder till kemtvätten. För att spara tid ber han Bengt Säre-Söderbergh göra honom sällskap. "Där småsprang Sveriges statsminister med en tvättsäck på ryggen och samtidigt avlossnade en mängd frågor och funderingar kring Sydafrikas framtid."

Det är en fantastisk bild av en statsman på Stockholms gator, sekunderad av en lojal medarbetare, båda övertygade i sin kamp mot kolonialism och förtryck.

► Tor Billgren är frilansjournalist.

Örjan Berner
Härskarna i Kreml
– Från Gorbatjov till Putin

BONNIERS | 418 S. | ISBN 9789100143480

INITIERAD SKILDNING AV SOVJETUNIONENS SÖNDERFALL

Recensent *Guðrum Persson*

ÖRJAN BERNER var svensk ambassadör i Moskva 1989–1994 och träffade i stort sett alla som spelade en central roll under denna turbulenta tid.

Boken bidrar till att belysa några av de viktigaste frågorna kring Sovjetunionens sönderfall men tyvärr har Berner fallit för frestelsen att skildra utvecklingen fram till i dag. Dessa partier har redan blivit föråldrade genom den dramatiska utvecklingen.

POLITIK & SAMHÄLLE



FÖRRE MOSKVAAMBASSADÖREN ÖRJAN Berner skriver: "Vi kom till Moskva i en revolutionär tid." Han anlände till Sovjetunionen 1989 och lämnade Ryssland 1994. Som svenskt sändebud blev han både vittne till och i någon mån aktör i ett av de mest dramatiska skeendena i efterkrigstidens historia – Sovjetunionens upplösning. Ett av de största



politiska, ekonomiska och sociala experimenten genom tiderna hade misslyckats och Sovjetunionen föll sönder. Hur kunde det ske? Var det ödesbestämt, frågar sig Berner, var kollapsen ett resultat av politiska misstag i Kreml, vilken roll spelade västmakternas påtryckningar, kunde det ha skett på ett annat sätt?

Vär man i Moskva ger sitt perspektiv på dessa dramatiska år, men också på tiden efter och fram till den dagsaktuella situationen. Örjan Berner har bott i Moskva i tio år, först redan på 1970-talet som yngre ambassadtjänsteman och sedan som ambassadör. Med sin bok *Härskarna i Kreml* intar han en särskild plats bland svenska Moskvaambassadörer, de som publicerar sig i egna böcker. De är några stycken, Vilhelm Assarssons *I skuggan av Stalin* (1963), Gunnar Hägglöfs *Sovjet-Ryssland – igår, idag, imorgon* (1979) och Gunnar Jarrings *Utan glasnost och perestrojka* (1989).

Och det är bra att han skriver. Han träffade i stort sett alla som spelade någon central roll i Moskva under denna turbulenta tid. Berner är en nyfiken diplomat som förmår att växla miljöer från "kristallkronornas" mottagningar till gatornas barrikader. Han står gärna i köer i januari 1990 och noterar att i kön till den första McDonaldsrestaurangen i Moskva är känsloläget mer godmodigt och fyllt av optimism än i den vodkakö han ställt sig i tidigare. Där är stämningen "revolutionär" och missnöjet utbredd. Han rör sig i matbristens Moskva och noterar att i en *stolovaja*, en enklare matsal, är servicen obefintlig och gäster knappast välkomna.

Nyåret 1991/92, när Sovjetunionen upphört att existera och den ryska trikoloren vajar över Kreml, firar han hos sin brit-

tiske kollega Rodric Braithwaite (som för övrigt skrivit intresseväckande memoarer, *Across the Moscow River*, 2002). Sedan går de ut på Röda torget och talar med folket. Förväntningarna och förhoppningarna är stora på att Ryssland ska få det bättre nu. "Kommunistpartiet. Där finns bara brottslingar och karriärer – vi skulle ha klarat oss lika bra som tyskar och svenskar om det inte var för kommunisterna och sedan alla dessa främmande folk." Optimismen, framtidstron var så stor, något som är värt att minnas i just dessa dagar.

Under försöket till statskupp mot Michail Gorbatjov i augusti 1991 vandrar Berner omkring mitt i centrala Moskva bland stridsvagnar och miliskontroller. Han håller beredskapsmöte på ambassaden och kallar till möte med den svenska kolonin, han får träffa den ryske tillförordnade utrikesministern under kuppens andra dag. Sedan ger han sig ut på stan igen, lyssnar på radiosändningar i den bärbara radion, talar i telefon med den bärbara telefonen, som på den tiden "var som en mindre kappsäck". Dagen därpå överlämnar han telefonen till ordföranden i ryska utrikesutskottet – de hade inte någon sådan modern utrustning. När kuppöversöket misslyckats deltar Berner på den stora segerfesten med Boris Jeltsin. Han får erbjuda att hålla tal, men i den allmänna oredan går chansen honom förbi.

BOKEN LEVER PÅ sådana här inblickar – och det finns många fler. Första mötet med Sovjetunionens försvarsminister, Dmitrij Jazov, höll på att gå över styr. De möts i försvarsministeriet där Berner förs in genom breda korridorer, över röda mattor på blankpolerade golv. I försvarsministerns

ämbetsrum närmar sig de båda männen varandra från vardera sidan av salen. ”Är ni ambassadör eller är ni spion”, ryter Jazov. Berners fråga gällde de av Michail Gorbatsjov utlovade neddragningarna av de väpnade styrkorna i nordvästra militärdistriktet. Jazov fyller på ”Med den saken har ni inte ett dugg att göra!” När Berner sedan lämnat mötet förklarade försvarsministerns medarbetare att ministern inte hade

självständiga. I augusti 1991 lämnade Berner rollen som Sveriges representant i de baltiska staterna, och svenska ambassader öppnades i Tallinn, Riga och Vilnius.

Två stöttestenar i svensk-ryska relationer, ubåtar och Wallenberg, berörs givetvis också. Särskilt väl skriver Berner om sina försök att vinna klarhet i Raoul Wallenbergs öde. Och ett tag ser det rätt hoppfullt ut. Han får som förste svenske ambassadör

”Gubenko faller på knä inför den häpne svenske ambassadören och ber om förlåtelse för allt ont som sovjetregimen ställt till med för utlandet under sin sjuttioåriga existens. Berner – som den diplomat han är – svarar att Sverige, i motsats till våra grannar i öst, inte lidit skada av den sovjetiska expansionspolitiken, men att vi nu gläds åt att en ny tid randas.”

fått sin morgonkonjak och därför varit särskilt retlig och irriterad.

Kulturlivet blommar upp och formligen exploderar av tidigare förbjudna verk. Berner träffar år 1990 Sovjetunionens siste kulturminister, Nikolaj Gubenko, som bland annat varit skådespelare vid den berömda Tagankateatern. Gubenko faller på knä inför den häpne svenske ambassadören och ber om förlåtelse för allt ont som sovjetregimen ställt till med för utlandet under sin sjuttioåriga existens. Berner – som den diplomat han är – svarar att Sverige, i motsats till våra grannar i öst, inte lidit skada av den sovjetiska expansionspolitiken, men att vi nu gläds åt att en ny tid randas.

Det är just i relation till Estland, Lettland och Litauen som Sverige har en roll att spela. Hur detta tog sig ut i detalj har skildrats i två läsvärda böcker av Lars Fredén *Förvandlingar – Baltikums frigörelse och svensk diplomati 1989–1991* (2004) och *Återkomster – Svensk säkerhetspolitik och de baltiska ländernas första år i självständighet 1991–94* (2006), men här skildrar Berner i några spännande avsnitt hur han såg på utvecklingen och sin medlarroll, eller, som han beskriver det, sin roll som mellanhand. När Litauen 1990 förklarar sig självständigt och Moskva, som straff, skurit av alla kontakter med sovjetiska höga politiker och Kreml, söker Berner upp en lång rad sovjetiska makthavare och försöker förklara Litauens hållning. ”Ingen jag talade med hävdade att detta var en inre angelägenhet, som Sverige inte fick lägga sig i”, noterar han. Till sist var det ländernas egen frihetskraft som avgjorde och de blev

träffa chefen för säkerhetstjänsten, KGB, Andrej Sacharov hjälper till, Wallenbergs halvsyskon kommer på besök, de gräver i arkiven efter nya dokument, experter intervjuas. En rysk-svensk arbetsgrupp tillställs som flera år senare utkommer med en fyllig rapport (*Raoul Wallenberg – Redovisning från den svensk-ryska arbetsgruppen*, 2000). Men oklarheten kvarstår. Att Wallenberg avlivades av den sovjetiska säkerhetstjänsten 1947, skriver Berner, framstår som ytterst sannolikt, om ej bevisat. Varför och hur detta beslut kom att tas är höljt i dunkel, noterar han.

Persongalleriet i boken är omfattande. Ett personregister saknas dessvärre. Berner tecknar porträtt av – bland många – Gorbatsjov, Jeltsin, och perestrojkans fader Aleksandr Jakovlev. Och visst har han träffat Vladimir Putin. Det var när Putin i S:t Petersburg var medarbetare till borgmästaren Anatolij Sobtjak. Berner hamnar bredvid Putin på en lunch men finner honom butter och svårpratad. Berners andre bordsgranne är trevligare och får all uppmärksamhet, eftersom den svenske ambassadören ansåg att han kände Sobtjak och därför inte behövde odla dennes medhjälpare. Det kanske var ett misstag, observerar Berner. Ja, kanske.

ETT UNDERLIGGANDE TEMA i boken rör en diplomats roll och uppgift. Då och då skyntar en frustration med Stockholm som antyder att UD ibland inte lyssnat tillräckligt intensivt, ibland inte är tillräckligt insatt. Denna irritation uttrycks på diplomatiskt vis i Berners försiktiga ordalag. Efter segerfesten med Jeltsin 1991 på

Vita husets terrass där han också hamnade i CNN och svensk tv ringer telefonen hela dagen. Det är andra massmedier som vill intervjua den svenske ambassadören och höra hans uppfattning om läget. ”Det gäller för övrigt även UD, som väl också tittat på TV”, skriver Berner. Eller när han efter Baltikums självständighet får rådet från Stockholm att den rysktalande befolkningen i länderna skulle benämnas gästarbetare. Ordet betyder att de inte hade några som helst legitima bosättningskrav. Berner aktade sig noga för att använda det i sina samtal med den ryske utrikesministern Andrej Kozyrev.

En särskild roll har Berners hustru, Benedicte, som inte bara kan tala ryska utan framstår som kompetent och kunnig inom bland annat människorättsfrågor. Hon har också skrivit det avsnitt i boken som handlar om Tjetjenien. Det framgår att hon vid ambassadörens sida gjort Sverige stora tjänster, en av många ambassadpartners som arbetar gratis för Sverige.

I BOKEN ÖSER Berner utmärkt ur ett rikt och omfattande material. Men han faller för frestelsen att inte sätta punkt vid 1990-talets slut utan fortsätter in i den dagsaktuella händelseutvecklingen med den illegala annekteringen av Krim och det pågående kriget i Ukraina. Det blir honom övermäktigt. Att skildra en händelseutveckling som går med rasande hastighet, också inne i Ryssland med ökande repression, riskerar att snabbt bli föråldrad. Avslutningskapitlet – ”Vart går Ryssland?” – ägnas åt att konstatera att Ryssland under överskådlig tid inte har kraft att slå in på en aggressiv och expansionistisk politik gentemot sina västliga EU-grannar. Sedan boken kom ut har Rysslands aggressiva politik fortsatt, inte minst mot de baltiska staterna.

Det som nu sker påstås ha sina rötter i tiden kring Sovjetunionens upplösning och här kunde Berner ha borrhärd mer. Det hade inte skadat med en personlig analys över orsakerna till det enorma skeendet han blev vittne till där han försökt att besvara – utifrån sin horisont – de frågor han ställer i inledningen. Icke desto mindre bidrar ändå Berners bok till att belysa några av de viktigaste frågorna kring Sovjetunionens upplösning: spänningarna i det sovjetiska samhället, det odemokratiska systemet, militariseringen och det ekonomiska förfallet.

► Gudrun Persson är docent vid Slaviska institutionen vid Stockholms universitet och forskningsledare vid FOI.

Cheko Pekgul & Nalin Pekgul

Jag är ju svensk

RECITO | 162 S. | ISBN 9789175176000

INVANDRARES RÄTT ATT VARA SVENSKAR IFRÅGASÄTTS – AV INVANDRARE

Recensent *Torbjörn Elensky*

FÖRFATTARNA OROADE SIG för att deras barn inte skulle accepteras av det svenska samhället men konfronterades snart med problemet att andra med invandrarbakgrund ifrågasatte barnets rätt att vara svenska. Det genomgående temat i denna viktiga bok är att ingen ska särbehandlas och att man för att få samhällets solidaritet själv måste ställa upp på samhället.

POLITIK & SAMHÄLLE



EFTER DEN 11 september 2001 gjorde svenska politiker det stora misstaget att vända sig till reaktionära muslimer som talesmän för den muslimska minoriteten i landet. Förutom det uppenbart märkliga i att tänka sig att just denna religiösa minoritet skulle behöva särskilda talesmän, till skillnad från katoliker eller buddhister, osynlig-

gjordes i ett slag skillnaderna i erfarenheter, religiös tillhörighet samt religiös, social och politisk identitet för landets många invånare med muslimsk bakgrund. I stället för att ses som medborgare, individer, med samma individuella rättigheter och skyldigheter som alla andra i landet, bakades de plötsligt ihop till en grupp med föregivet gemensamma ideal och intressen. Samtidigt stärktes de mest reaktionära muslimerna genom att göras till språkrör för hela den muslimska befolkningen, så att de kunde legitimera sitt inflytande även inom gruppen, med hänvisning till sin status som samtalspartners med regering, kommunledningar och så vidare.

Det är den socialdemokratiska politikern Nalin Pekgul och skribenten Cheko Pekgul, som skriver detta i sin viktiga bok *Jag är ju svensk*. Nalin Pekgul, utbildad till sjuksköterska, var den första muslimen som valdes in i Sveriges Riksdag 1994, fast hon valdes inte in som någon religiös representant, utan som en socialdemokratisk politiker bland alla andra. Hon har bland annat varit ordförande för Socialdemokratiska kvinnoförbundet och under flera år varit en viktig röst för invandrades rättigheter. Hon har gått på tvärs mot de uppfattningar och påbud som varit rådande för dagen. Hon har exempelvis konsekvent varnat för det ökande religiösa inflytande och interna förtryck som hon menat sig kunna iakta i det Tensta, där hon, till skillnad från de flesta andra politiker som yttrar sig i dessa frågor, själv är bosatt.

Författarna skriver att det som ursprungligen oroade dem var om det svenska samhället skulle acceptera dem och deras barn som svenskar. De har, skriver de redan i bokens inledning, förberett sina barn på att de skulle kunna möta motstånd från vissa svenskar på grund av fördomar, främlingsfientlighet och rasism. Familjens band till Kurdistan, dess språk och kultur är fortfarande starka, men de poängterar vikten av att barnen tillåts leva i Sverige som svenskar, för att de inte ska hamna mellan stolarna och tvingas till en tillvaro där de förväntas leva kvar i föräldrarnas nostalgi över den gamla hembygden. Men det stora problem de stött på, och som är svårare att bemöta än andras rasism, är ”släktingar, landsmän och andra människor med invandrarbakgrund” som ifrågasätter barnens rätt att vara svenska.

En intressant iakttagelse de gör är att somliga invandrarungdomar råkar vilse i glappet mellan en auktoritär hemuppfostran och den svenska skolans mera tillåtande attityd. Nalins och Chekos egna barn kom ofta hem trötta från skolan och klagade på att andra barn kom sent, störde på lektionerna och struntade i lärarnas tillsägelser. Jag har själv en kort period arbetat

som svenskavikarie i Botkyrka kommun och iakttagit hur killen som bråkade mest på lektionerna var vattenkammart artig och nästan bockade för magistern när jag stötte på honom med familjen i gallerian på vägen hem. Det är givetvis svårt för barn att på egen hand överbygga glappet mellan den auktoritära fostran de får hemma och den svenska uppfostringsstilen i skolan, som mera bygger på en internaliserad disciplin. Fast de som klarar detta, som kan växla mellan olika koder, beteenden, språk och sociolekter, har definitivt en stor fördel under resten av livet. Det vore bra om den svenska skolan kunde uppmärksamma skillnaderna i uppfostringsideal och underlätta överbyggningen.

FÖRFATTARNA VÄNDER SIG med stor indignation mot dem som inte velat ta i frågan om hedersförtryck. Återigen bygger denna indignation inte på några abstrakta principer, utan bottnar i en personlig erfarenhet, som får sitt uttryck i bokens berättelser. Det första hedersmord som gick till rättegång i Sverige var en kristen palestiniers mord på sin 18-åriga dotter i juni 1994. Tingsrätten tog, enligt bokens författare, hänsyn till mannens kulturella bakgrund och dömde honom för dråp i stället för mord. Nalin och Cheko Pekgul redogör för flera fall, i vilka det svenska samhällets inkonsekvens och särbehandling av invandrare bidragit till att göra problemen större i stället för att avhjälpa dem. Inte minst berättar de om sin egen upplevelse av mordet på Fadime Sahindal. De var personligen engagerade i och kände hela hennes familj, vilket gör att de nyanserat kan berätta också om hur hennes far, som inte var någon ond man, pressades till att mörda sin egen dotter av omgivningens krav.



► Nalin Pekgul.

En av de viktigaste saker som skiljer hedersförtrycket från ”vanlig” svensk kvinno- och barnmisshandel är att det omgivande samhället uppmuntrar och uppmanar till att förtrycket utövas, att till och med mord på ett eget barn kan anses rätt för att det motsvarar normen att familjens heder ligger i kvinnornas (och sönerns) lydnad och bevarade oskuld. Inte minst understryker författarna hur aktiva kvinnorna ofta är i att upprätthålla hedersförtrycket. Det kan vara ännu svårare att tro sa en mamma som gråter och som tycker att dottern sviker henne när hon inte lever på familjens villkor, som mamman själv ju gjort, än en far som slår. Hedersmorden kan inte inordnas under kvinnovåld i allmänhet och i det förebyggande arbetet för att hindra att hedersförtrycket leder till hedersvåld och i värsta fall hedersmord måste enligt författarna särskilda hänsyn tas till de kulturella skillnader som gör detta till ett specifikt problem för vissa invandrargrupper i Sverige. De är hårda mot vissa debattörer, ”inte minst från vänstern”, som förnekar att hedersförtrycket skiljer sig från annat kvinnoförtryck, och frågar ”om det ska behöva ta hundra år till att inse att det förtryck som i extrema fall leder till hedersmord har sin grund i sina specifika normer och har specifika kulturella förklaringar som inte ryms i en allmän beskrivning av könsförtrycket”.

DET GENOMGÅENDE TEMAT i boken är önskan att ingen skall särbehandlas, att invandrare och svenskar ska ha samma rättigheter och skyldigheter, att invandrare ska omfattas av samma rättssäkerhet och betraktas som individer med allt vad det innebär, precis som alla andra medborgare. Författarna vänder sig mot allt som bidrar till att öka segregationen, som skiljer ut invandrare från svenskar, både då det gäller religiösa och andra grupperingsanspråk på att kontrollera och tala för ”de sina” eller det missriktat välmenande svenska samhället som till exempel öppnar för religiösa friskolor, eller läkarmotagningar med olika etniska och religiösa profiler.

Detta betyder inte att någon skall fråntas sin identitet, religion eller sin känsla av tillhörighet i en mindre grupp, men det innebär att alla svenska medborgare, oavsett hur de identifierar sig själva, måste kunna räkna med att de har samhällets, politikernas och lagens fulla stöd, och att de inte ska tillåtas leva i något slags fickor av undantag, där andra normer och lagar råder än i det omgivande samhället. Men de oroar sig inte enbart för etnisk och religiös uppdelning; den tilltagande klassmässiga segregationen i Sverige betraktar de som ett problem, som i längden utgör

ett hot mot den samhälleliga sammanhållningen. Det är svårt att inte instämma, särskilt inför åsynen av den svenska skolans allt sämre resultat, och den tilltagande uppdelningen i elitskolor och resten.

Det bränner till på många ställen i boken, inte minst då författarna skriver om ömsesidigheten som solidaritetens grund. De tar avstånd från rätten att kräva samhällets solidaritet om man inte själv ställer upp på samhället. Först och främst gäller det de fundamentalistiska religiösa, som kräver att omgivningen skall anpassa sig efter deras bud, men som inte är beredda att själva gå omgivningen till mötes. Men det gäller i deras beskrivning även Sverigedemokraterna, som bidrar till att öka motställningarna och som skapat sig sin egen politiska nisch i att exploatera och vidga

”Hon har exempelvis konsekvent varnat för det ökande religiösa inflytande och interna förtryck som hon menat sig kunna iaktta i det Tensta, där hon, till skillnad från de flesta andra politiker som yttrar sig i dessa frågor, själv är bosatt.”

motsättningarna mellan olika människor i landet. Nalin och Cheko Peggul ser det sverigedemokratiska projektet som en variant av identitetspolitik, som är lika absurt etnifierande i sin syn på svenskar som kollektiv, som en del av multikulturalisterna är i sin syn på invandrare.

Författarna beskriver hur en del ungdomar som tidigare åt korv i skolan, efter den 11 september 2001 började identifiera sig som muslimer. Även för vuxna blev den religiösa tillhörigheten efter hand allt viktigare. År 2005 bestämde sig Nalin och Cheko Peggul för att flytta ifrån Tensta för att komma undan fundamentalisternas ökande inflytande. De trodde då att fundamentalisterna redan fått med sig majoriteten av muslimerna i området. Men i stället började det uppstå möten, fler och fler vågade komma samman och förklara att de inte accepterade att de religiösa fundamentalisterna skulle kunna dominera hela deras bostadsområde och tvinga dem att anpassa sin livsstil efter deras ideal.

Våren 2009 hölls en serie seminarier

i föreningen Tensta Träff, där frågorna kunde diskuteras fritt och öppet, många gånger kunde det hetta till, men samtalet hölls levande. Senare under hösten hittade mera radikala muslimer till mötena. De respekterade inte mötesordningen, avbröt och förstörde samtalen. Jag citerar ur boken: ”Det visade sig att de flesta tillhörde Sveriges Unga Muslimer och Muslimska Mänskliga Rättighetskommittén. Dessa organisationer har fått miljontals kronor från Allmänna arvsfonden och Ungdomsstyrelsen för att de ska arbeta med muslimska ungdomar och tolerans.” Islamister och islamofober har bägge samma fyrkantiga, missvisande bild av islam som något enhetligt och muslimer som en massa med en gemensam vilja. De är bägge ute efter att avskilja muslimerna från det övriga samhället. Och de får sorgligt nog de naiva svenska politikernas draghjälp.

OM SOCIALDEMOKRATERNA, OCH även andra politiska partier, läste och tog till sig denna bok, om de lyssnade på Nalin och Cheko Peggul, skulle de bland mycket annat få ordentligt med verktyg mot SD. Att författarna är hårda mot de religiösa fundamentalister, vilkas inflytande de varnar så enträget för, gör inte att de är mindre skarpa också mot de rasister som från sitt håll drar alla muslimer över en kam. De understryker särskilt att det är en dubbel rörelse, där den rasistiska strävan efter utstötning av dem som uppfattas som främmande, särskilt muslimerna, förstärks av de fundamentalistiska muslimernas avståndstagandet från det svenska samhället och önskan att isolera muslimer från övriga medborgare. Det är i själva verket en ohelig allians, som ytterligare stärks av de flesta politikernas och mediernas tendens att hela tiden lyfta fram de mest konservativa muslimerna som de mest typiska. De skriver: ”Om vi brister i ömsesidig respekt för varandra rycker vi nämligen undan själva grunden för att vi ska kunna leva tillsammans.”

Tyvärr är boken delvis rätt illa korrekturläst. Det känns småaktigt att klaga på det när innehållet är så viktigt, men det är angeläget just när det skrivs en så pass viktig bok att även korrekturläsning och liknande formalia inte stör läsningen och drar uppmärksamheten från det väsentliga. I en ny upplaga skulle det vara en lätt sak att rätta till den detaljen. Jag hoppas boken får stor spridning. Nalin Peggul skulle för övrigt vara en utmärkt socialdemokratisk integrationsminister!

► Torbjörn Elensky är författare.

Monica Braw

Mitt Tokyo – Historia och kultur

ATLANTIS | 303 S. | ISBN 9789173536783

I TOKYO MÅSTE MAN GÅ VILSE FÖR ATT HITTA SJÄLVA STADEN

Recensent *Staffan Appelgren*

MONICA BRAWS BOK om Tokyo är rik på uppslag och infallsvinklar och särskilt värdefullt är att hon lyfter fram kvinnor. Dock hade man önskat att kulturhistorien hade kopplats tydligare till sociala, politiska och ekonomiska processer. Vidare känns det motsatsförhållande mellan japanskt och västerländskt som tecknas i boken numera föräldrat.

POLITIK & SAMHÄLLE



PASSANDE NOG AVSLUTAR Monica Braw sin nyutkomna bok om Tokyos historia och kultur med orden: ”Tokyo tar aldrig slut”. Det är verkligen sant på många plan. Självt har jag tillbringat många timmar, dagar och månader med att vandra längs gator i Tokyo för att prata med människor om hur Tokyos historia lever och bevaras i stadsrummet – och då har jag bara täckt blygsamma fragment av stadens yta. Hur på



► Kontrasternas stad, det traditionella möter det moderna: en geisha i Tokyos gatuvimmel.

verkar dess rumsliga utbredning och det ständigt föränderliga landskapet synen på historia, minnen och kulturarv?

Det är en välgärning att det har kommit en populärvetenskaplig faktabok om Tokyo på svenska. Tokyo är inte bara världens största stad utan också en av världens mest betydelsefulla, inte bara i ekonomiskt hänseende, utan också politiskt och kulturellt. Som världens största stad redan på 1700-talet, ett av världens viktigaste koloniala maktcentra under första delen av 1900-talet och huvudstad i världens näst största ekonomi fram till dess Beijing tog över den rollen för några år sedan, är Tokyos centrala roll för den moderna världens historia och utveckling otvetydig. Ändå är det nog relativt få i Sverige som känner staden särskilt väl eller har besökt den. Braws bok kan råda bot på den bristen. Boken kommer dessutom speciellt lägligt när Tokyo just blivit utnämnd till världstad för 2020 års olympiska spel. Det är 50 år sedan Tokyo senast var olympisk stad och det mesta talar för att det är lika mycket prestige involverat i det kommande arrangemanget som det var 1964. Mina vänner i Tokyo med intresse för stadens historia och bevarande har redan noterat hur byggnader och grannskap återigen faller offer för försköningsiverns hungriga grävskopor.

Mitt Tokyo – Historia och kultur tar på ett tillgängligt sätt upp stadens historiska framväxt från liten betydelselös fiskeby på 1500-talet till global gigant i dag. Fokus ligger främst på kulturhistoria men Braw diskuterar också sociala processer, ekonomisk utveckling och politiska skeenden. Upplägget är originellt. *Mitt Tokyo* antyder att innehållet skulle vara subjektivt hållet, men till stor del är det de kollektivt

erkända händelserna, personerna och platserna som författaren lyfter fram, fast sammanvävda med personliga erfarenheter och betraktelser. Stilsäkerheten hos Braw, känd som en av Sveriges mest produktiva japankännare med otaliga journalistiska och skönlitterära texter om landet, träder fram i hur hon fogar samman helheter med detaljer, de stora samhällsombildningarna med enskilda personers erfarenheter och hur hon gör allt detta till ”mitt” genom sin egen närvaro. Boken är indelad i kapitel baserade på de sex platser runt om i Tokyo som Braw har bott på under sammanlagt femton år. Varje kapitel börjar och slutar på en adress, men ger sig sedan ut på nyfikna, ibland nyckfulla strövtåg, som täcker en mångfald teman, tidsepoker och geografiska platser.

BÄST BLIR DET när stora händelser i samhället bryts i personliga erfarenheter, som när Braw guidar oss genom stadslandskapet för protesterörelserna mot säkerhetsavtalet med USA och den påföljande studentrevolten i slutet av 1960-talet som hon själv bevittnade. Dessa protesterörelser var kanske mer omfattande, segdragna och ibland våldsamma än deras europeiska motsvarigheter. Ett annat exempel är den fina passagen mot slutet av boken där författaren diskuterar barnens roll i samhället och knyter det till sina egna erfarenheter av att vara förälder till barn i Tokyo. Som författaren konstaterar är kanske barnets tid den friaste av alla perioder i en människas liv i det japanska samhället. Ytterligare ett exempel är den talande historien om Motohiko som under kriget hänger bland bokaffärerna i stadsdelen Jinbōchō för att träna sig i att läsa engelska utan att ha råd med några inköp och sen



► Tokyo - från fiskeby till global gigant.

får anställning av den amerikanska ockupationsmakten för att censurera känsligt innehåll i brevkorrespondens.

Överlag är boken rik på uppslag och infallsvinklar och Braws gedigna kunskap om landet och Tokyo lyser igenom. Särskilt värdefullt är det att författaren konsekvent lyfter fram kvinnor, deras historia och erfarenhetsvärldar genom historien och i nutid. Förutom de givna personerna och händelserna har små berättelser, udda historier och särpräglade fenomen också sin plats och författaren låter dem dyka upp i texten på sätt som ömsom förstärker framställningen, ömsom överraskar läsaren. Som läsare berikas vi också av många och välvalda citat från japanska skönlitterära verk och facktexter och bilder som effektivt illustrerar diskussionerna. Den närmast fysiska upplevelsen av mängden böcker i de trånga antikvariaten i Jinbōchō kan nog bara förmedlas med en bild av stora svajande staplar av böcker.

BRAW HAR GJORT tydliga val i sin behandling av Tokyo. Flera kan diskuteras. Det första är kanske frågan om boken handlar om Tokyo eller om det japanska samhället i stort. Det blir en svår gränsdragning där mycket av det som diskuteras lika gärna skulle kunna ligga i en volym om japansk kulturhistoria. Min invändning handlar egentligen inte om att det skulle vara irrelevant, men det tydliggör avsaknaden av ett ramverk för att berätta just Tokyos historia och konsekvent fånga de specifika historiska processer som format staden. En sådan ansats borde till exempel gett ett självklart utrymme åt den händelse som kanske betytt mest för staden sedan studentrevoltens dagar, Aum Shinrikyo-sektens terrorattack mot hela samhällets politiska, byråkratiska och ekonomiska elit genom saringasutsläppet i tunnelbanesystemet 1995.

En annan svår avgränsning är fokuset på kulturhistoria. Valet är begripligt utifrån författarens intressen och expertis, men

samtidigt måste man fråga sig hur vi kan förstå den kulturhistoriska utvecklingen och dess betydelse om den inte tydligare kopplas till politiska, ekonomiska och sociala processer. Faran med att isolera kulturhistoria från ett bredare samhälleligt sammanhang är att dessa fenomen framstår som statiska, avgränsade och eviga. Vi känner igen det från tidigare beskrivningar av det japanska samhället. De kulturella uttrycken blir till särpräglade japanska uttryck (kabuki, rakugo, wabi/sabi, giri/ninjō etcetera) som dessutom får rollen att definierar nationen.

Intrycket förstärks i boken av ett återkommande motsatsförhållande mellan det japanska och det västerländska. Jag kan inte se att den dikotomin över huvud taget har något intresse i dag. Vi har gjort upp med orientaliserande perspektiv och kan hantera mer komplexa relationer. Jag önskar att Braw i stället hade fortsatt sin goda gärning att bryta med dominerande manliga representationer genom att även skriva utifrån andra underordnade grupper perspektiv. Det finns mer att säga om till exempel etniska grupper och sociala klasser och för det krävs skrivstrategier som gör det möjligt att nyansera och tillföra underordnade berättelser och perspektiv. I det sammanhanget tycker jag också att det är besvärande att inte Tokyos roll i att med militär makt och våld dominera stora delar av Asien under 1900-talets första hälft behandlas mer utförligt. Tokyo var inte bara ett offer för amerikanska brandbombningar, hur förfärliga och förödande de än var, utan var också ett centrum för kolonial makt och aggression. Den japanska militära, politiska och byråkratiska ledningen fattade i Tokyo beslut som förstörde livet för miljontals människor runt om i världen.

TOKYO TAR ALDRIG slut men en bok gör det och vi är dessutom tränade i en ganska specifik linjär struktur och dramaturgi. Under läsningen ger Braw mig anledning

att grubbla över dispositionen och den röda tråden. Jag inser att det går bra att börja och sluta varsomhelst i boken. Jag ser tillfälliga teman och sammanhängande diskussioner som utvecklas bara för att förvånas inför tvära kast och oväntade kopplingar. En diskussion som sträcker sig över några sidor kan flankeras av flera korta betraktelser och stickspår som leder åt olika håll. Kapitlen är indelade efter boplatser, men innehållet knyter inte an till dessa geografiska områden, inte heller till de perioder författaren bött där.

Jag hittar ingen klar kronologi och inte heller lyckas jag följa tydliga tematiska stråk. Avsaknaden av underrubriker inom kapitlen och en relativt stor mängd namn på platser och personer och japanska begrepp gör att det kan vara en utmaning att få grepp om sammanhangen. Vid ett tillfälle när kombinationen av sammanhållen tematik och överraskande associationer blir speciellt tydlig ser jag plötsligt Anders Jansson och Hipp hipp-gängets parodi på Melodikryssat framför mig.

I samma stund inser jag att Braws framställningsteknik överlappar med stadsplaneringen i Tokyo. Släpper man förväntningen på att hitta en bestämd övergripande struktur och dramaturgi belönas man med en rikedom av infallsvinklar och teman, djup och yta, stort och smått, fakta och fiktion, kuriosa och betraktelser, intensitet och tomhet, nytt och gammalt, som är spridda med antydning till systematik, men också med starka inslag av tillfälligheter och utan en centralistisk ambition att styra över läsandet. Det är en narrativ plan som harmonierar med den rumsliga och semiotiska plan som jag känner igen från staden Tokyo. Man kan börja var man vill och då kommer man inte heller fram till ett slut.

► Staffan Appelgren är universitetslektor vid Institutionen för globala studier vid Göteborgs universitet.



BRIST PÅ TYDLIGT MAKTCENTRUM CENTRAL ORSAK TILL JAPANS ANGREPP MOT USA

UTBLICK

FÖR DEN JAPANSKA ledningen framstod det kinesiska fastlandet som ett Lebensraum och man härjade urskillningslöst där. Det var emellertid först sedan Japan anfallit Pearl Harbor som kineserna fick stöd av USA. Att kineserna inte stillatigande lät sig utnyttjas av Väst framgår av att de olika grupperingarna i Kina också hade kontakter med Japan under kriget, hävdar Rana Mitter i **en bok som skildrar kriget ur Kinas perspektiv**. Eri Hotta tecknar i sin uppmärksammade *Japan 1941* landets väg till angreppet mot USA. Hon menar **att Japan i själva verket präglades av handlingsförlamning och en brist på ledarskap som mot de flestas önskan gjorde ett krig oundvikligt**. Japan saknade en fastställd beslutsgång och militärens relation till regeringen var inte klart definierad. Starkt bidragande var också den japanska sedvänjan att inte säga rakt ut vad man menar. **Under överläggningar visste beslutsfattare inte ens vad de närmast kollegerna stod för.**

Av Monica Braw

JAPAN OCH KINA är grannar med tvåtusenåriga relationer, men liksom många gånger förr är de i vår tid komplicerade. Det gäller för närvarande speciellt konflikten om de små klippöarna Senkaku/Diaoyu men också tolkningen av 1900-talets gemensamma historia. År 2006 bildades en historiekommitté bestående av ledande forskare från båda länder men när slutrapporten skrevs efter tre års överläggningar hade de ännu inte kunnat komma överens om en gemensam syn i grundläggande frågor.

För att förstå dessa motsatta uppfattningar om Japans och Kinas relationer är det nödvändigt att veta mer än vi i Väst i allmänhet gör om det som i Japan ibland kallas det femtonåriga kriget (1931–1945). Den bristande uppmärksamheten beror kanske på att kriget ägde rum under en tid då händelserna i Europa – den framväxande nazismen, stalinismen och andra världskriget – upptog intresset. Kina, som var sönderslitet av krigsherrar, kommunister och nationalist, uppfattades närmast som ett oöverskådligt träsk av grymheter,

oförståeliga politiska motsättningar och militära strider, hunger, korruption och allmän hopplöshet.

Japans krig på det kinesiska fastlandet har för eftervärlden kommit att definieras av massakern Nanjing år 1937, då ett okänt antal, troligen flera hundratusen människor, mördades av japanska trupper. I Japan finns fortfarande de som förnekar att dessa händelser har ägt rum. Japans nuvarande regering under premiärminister Shinzo Abe har föreslagit att japanska skolböcker bör ta upp olika tolkningar,

vilket betyder att skolböcker som enbart presenterar händelserna i Nanjing som en massaker inte skulle godkännas.

Japan förde ett segerrikt krig mot Kina 1894–95 och fick då, liksom västerländska stormakter, överhöghet över vissa områden där. Ytterligare områden tillkom efter segern i rysk-japanska kriget år 1905, bland annat manchuriska järnvägen med intilliggande mark. För Japan, som fick allt större svårigheter att försörja sin växande befolkning, framstod det kinesiska fastlandet som ett Lebensraum. Under början av 1930-talet tog en del av den japanska armén, den så kallade Kwantungarmén som var förlagd i norra Kina sedan fredsslutet, saken i egna händer och provocerade fram strider och skapade med tvivilligt stöd från politiker och överordnade i Tokyo marionettstaten Manchukuo. Det ledde till internationella fördömanden, men det hindrade inte Japans vidare och förödande krigföring i Kina från 1937. Det är bakgrunden till den kinesiska inställningen till Japan i dag.

MEN DEN BRITTSKE kinaspecialisten Rana Mitter, professor i Oxford, visar i *China's War with Japan 1937–1945 – The Struggle for Survival* att Kina inte enbart var offer och att resultatet av kriget inte enbart blev förödelse utan också ett internationellt erkännande som saknats i flera hundra år.

Den japanska strategin gick ut på att dela upp Kina. Efter sammanstötningen med kinesiska trupper vid Marco Polobron utanför Peking 1937 intog Japan allt större delar av norra Kina, som på så sätt i praktiken skildes från resten av landet. Nationalistpartiet (Guomindang) under Chiang Kai-shek och kommunistpartiet under Mao Zedong och deras trupper strävade var för sig och ibland gemensamt efter att återförena landet som också delvis styrdes av olika krigsherrar.

När Chiang år 1937 anföll Shanghai med avsikt att en gång för alla stoppa japanerna ledde det i stället till att japanska trupper trängde längre in i nya delar av landet. Bland annat intog de Chiangs huvudstad Nanjing med massakern som följd. Under 1938 föll sedan den ena viktiga staden efter den andra i mellersta Kina till japanerna. Nationalisterna fick upprätta sin huvudstad i det avsides Chongqing, nära Kinas södra gräns mot Burma. Där förblev de till 1949 när kommunisterna segrade i hela Kina. Chiang Kai-shek och övriga nationalisterna flydde till Taiwan där de upprättade en egen stat. Kommunisterna stred mot japanerna i norra Kina från 1930-talet och framåt men etablerade sig efter Den långa marschen i Yan'an i västra Kina.

Kriget mellan japaner och olika konstellationer av kinesiska trupper fördes med

obegränsad grymhet. Strider om en enda ort kunde pågå i en vecka med tiotusentals döda. De japanska trupperna uppgick till 400 000 man. Japansk politik gentemot kinesiska makthavare gick under beteckningen "aite sezu", inga kontakter över huvud taget. Nationalisterna förorsakade själva stora tragedier; bland annat raserade de med berätt mod fördämningarna vid Gula floden för att stoppa japanerna. Följden blev att 500 000 till 800 000 människor omkom och upp till 5 miljoner fick fly. De brände också ner hela städer som en den brända jordens taktik.

Japanerna å sin sida härjade urskillningslöst. I litteraturen om kriget finns många beklännelser av enskilda japaner



som begått fruktansvärda missdåd. Vittnesberättelser från drabbade kineser är otaliga. Det är också välbekant att japansk militär använde kemiska och biologiska stridsmedel. Ytterligare katastrofer förorsakades av hungersnöd och epidemier. Inga säkra uppgifter finns, men man räknar med siffror på åtminstone 14 miljoner döda och 80 miljoner på flykt. Även japanerna led stora förluster med åtminstone en halv miljon stupade.

NÄR MAN TALAR om Japans krigföring efter anfallet på Pearl Harbor den 7 december 1941 till kapitulationen den 15 augusti 1945 är det vändningen i krigslyckan vid Midway i juni 1942 som i allmänhet ses som det mest iögonfallande. Därefter försvagades Japan gradvis till det oundvikliga slutet för en nation utan resurser som-maren 1945.

Men om man enbart följer nederlagen i Stilla havet och Sydostasien bortser man

från att Japans krig i Kina fortsatte. Efter några års relativt stillastående inleddes 1944 en väldig offensiv, Ichigo. 500 000 man sattes in över en 1500 km lång front från kusten rakt in i landet för att inte bara komma åt nationalistregimen i Chongqing utan framför allt rikta ett slag mot dess amerikanska understöd. De fördes in över gränsen från Burma. Det japanska anfallet höll på i flera månader in på 1945.

USA:s och Storbritanniens stöd till nationalisterna innebar ett erkännande för Chiang Kai-shek, men från givarnas sida var det mycket ambivalent. Chiang var ju bara en av flera möjliga mottagare. Chiang hade ända sedan 1937 klagat över att speciellt USA inte engagerade sig för Kina. Att stödet sedermera gavs, menar Mitter, berodde emellertid inte på solidaritet med Kina. I stället utnyttjades Kina. Det var först när Japan anföll Pearl Harbor som nationalisterna fick gehör i USA för sina vädjanden om bistånd – så länge japanerna inte lyckades besegra kineserna skulle de ha färre resurser till övriga fronter. Att stödja Chiang blev en del av strategin att besegra Japan, inte att bistå i kampen om makten över Kina. Att kommunisterna i slutändan besegrade nationalisterna ledde till en självrannsakan i USA om att ha "förlorat" Kina, en diskussion som följaktligen var tämligen oinitierad.

Men att de olika kinesiska politiska och militära grupperingarna inte stillatigande lät sig utnyttjas av Västerlandet, visar dock det faktum att snart sagt allesammans i något skede hade kontakter med Japan under det utdragna kriget. Det gällde inte minst nationalisterna själva. Förutom Chiang Kai-sheks nationalistregim fanns en japanvänlig nationalistisk regering, ledd av Wang Jeming. Han hade tidigare länge lett nationalistpartiet tillsammans med Chiang. I många områden där Japan gått segrande fram upprättades dessutom lokalt styre under ledning av kineser, men under överinseende av japaner. Till och med kommunistpartiet hade kontakt med japanerna vid olika tillfällen. Att enbart tala om Kina som offer för Japan är alltså att förenkla historien.

FORTFARANDE SNART ÄTTIO år efter Japans krig finns det anledning att fortsätta undersöka omständigheterna kring beslutsfattandet som drev på händelserna. Sedan Japans kapitulation har det skrivits hundratals böcker om det som USA:s president Franklin D. Roosevelt kallade "a day of infamy", vanärans dag. Medan förhandlingar mellan Japan och USA pågick i Washington anföll den japanska flottan Pearl Harbor den 7 december 1941. Förklaringar och bortförklaringar har lagts fram, bland annat att den japanska ambas-

sadens översättare inte hann göra översättningen av krigsförklaringen färdig före anfallet och att de japanska sändebuden därför anlände för sent till den amerikanska ledningen, men också att de inte ens kände till tidpunkten för anfallet. Det har också mer eller mindre övertygande visats att den amerikanska ledningen visste att ett anfall var på väg eftersom man hade knäckt den japanska diplomatiska koden. President Roosevelt har anklagats för att ha spelat ett dubbelspel när han inte beordrade beredskap mot detta och att avsikten var att få med det amerikanska folket i ett krig både mot Hitler i Europa och mot Japan som var allierat med Tyskland.

Att det nu kommit ännu en bok om detta ur japanskt perspektiv, *Japan 1941 – Countdown to Infamy* av den japanska forskaren Eri Hotta, kan tyckas överflödigt. Den har dock mottagits med stor entusiasm, inte enbart i USA utan också i Japan. Hotta använder sig nämligen av en lång rad samtida källor, varav många är okända utanför Japan. Det rör sig om arkiv, memoarer, privata papper (en del undangömda i källare sedan kriget), biografier och självbiografier, dokumentsamlingar, dagböcker och nyhetsfilmer. Skildringen är livlig med ett otal direkta citat. Framför allt ger det en bild av handlingsförlamning, förvirring och en brist på politiskt och militärt ledarskap som mot de flesta inblandades önskan gjorde kriget oundvikligt. Orsaken skrivs på många olika konton, bland annat en olycksalig japansk social tendens att inte säga vad man menar.

Många myter om Japan avlivas här. En av de vanligaste är att Japan drivs av konsensus. Det fanns över huvud taget ingen samsyn i slutet av 1930-talet och under 1940-talets första år för hur Japan skulle agera internationellt. Kriget i Kina, som inletts i början av 1930-talet, uppfattades snart av många som ett trask där hundratusentals soldater riskerade livet på fastlandet utan några bestående resultat. Till skillnad från Mitter, som skriver ur kinesisk synvinkel, ser inte Hotta att det fanns något uttalat mål för Japans krigföring. Den hade bara lett till att Japan blivit paria i internationella sammanhang, speciellt sedan man under stor oenighet mellan ledarna bildat allians med Tyskland och Italien.

I SLUTET AV 1930-talet var den stora frågan hur Japan skulle klara sig eftersom USA infört embargo på viktiga råvaror, bland annat järnskröt som behövdes för vapenframställning och fullständigt nödvändig olja. Inför olika alternativ, framför allt å ena sidan reträtt från Kina, vilket USA krävde, å andra sidan ockupation av Sydostasien med dess råvarutillgångar, höll

kejsare, regering, flottans och arméns representanter otaliga resultatlösa möten. Hotta visar på den totala bristen på fastställd beslutsgång. Ett uttryck, *bakuryo*, illustrerar detta. Det betyder "de som agerar bakom ridån" och innebär att ledarna i själva verket manipuleras och är maktlösa.

Att de tillät sig att vara maktlösa har, säger Hotta, också att göra med en japansk inlärd ovilja att säga rentut vad man anser. *Tatemaie* är den inställning man uppvisar offentligt, ofta med avsikt att inte framhålla sig själv och att inte störa ordningen, medan *honme* är det man verkligen menar men bara avslöjar för sina förtrogna. Under kritiska överläggningar om Japans politik i krig och fred under denna tid visste beslutsfattarna sålunda inte ens vad de

BEHANDLADE TITLAR

- Rana Mitter, *China's War with Japan 1937–1945 – The Struggle for Survival*, Allen Lane 2013, isbn 781846140105
- Eri Hotta, *Japan 1941 – Countdown to Infamy*, Vintage Books 2014, isbn 9780307594013



närmaste kollegerna stod för; vad de sade på möten stämde ofta inte överens med vad de verkligen ansåg eller vad de uttryckt privat. Dessutom ändrade de flesta titt som tätt inställning, också i avgörande frågor. Ett praktexempel på hur man kunde uppträda var prins Konoe, premiärminister 1937–39 och 1940–41. Han excellerade i att inte säga någonting alls.

Handlingsförlamningen grundade sig också på systemfel. I konstitutionen definierades inte militärens relation till regeringen. Politiken kom att bli helt beroende av att flottan och militären godkände beslut eftersom krigsministern och flottministern var militärer i aktiv tjänst. Om man inom armén eller flottan kom fram till att man inte godtog ett visst beslut kunde dessa var för sig eller gemensamt dra tillbaka sina ministrar och vägra tillsätta nya. Därmed kunde ingen ny regering bildas. Politikerna blev militärens fångar. Militären kunde dessutom igno-

rera civila politiker genom att hävda att den hade till uppgift att ge kejsaren råd. Kejsaren var överbefälhavare och i sista hand beslutande.

Kejsar Hirohitos roll och ansvar för kriget har undersökts och diskuterats i det oändliga utan otvetydigt svar. Säkert är att också han sällan uttryckte någon tydlig åsikt. När beslutet om anfallet på Pearl Harbor fattades vid en kejsarlig konferens läste han enbart upp en dikt, skriven av hans farfar kejsare Meiji:

*På alla de fyra haven är alla bröder och systrar
Så varför, varför, dessa häftiga vindar och
vägor?*

Den som var för krig kunde tolka versen på sitt sätt, den som var mot på sitt.

Hotta framhåller ytterligare en orsak till kriget: trots att många av de ledande politikerna, militärerna och diplomaterna var välbekanta med Väst – de hade tillbringat flera år i USA och såg landet som en förebild – förblindades de av upprördhet över vad de uppfattade som västerländskt förakt för "gula" rasen. USA hade till exempel infört stränga raslagar i början av 1920-talet som drabbade japaner. Speciellt anklagar Hotta den japanska pressen för att mot den bakgrunden skapa stämningar som hetsade befolkningen till krig.

HOTTAS BOK ÄR relevant inte bara som en studie av Japan och andra världskriget utan ger också anledning att fundera över hur beslutsfattande i Japan går till i dag. På 1980-talet myntade den holländske japanexperten Karel van Wolferen uttrycket "the enigma of Japanese power" (den gåtfulla japanska makten). I boken med samma namn hävdar han att det inte finns något maktcentrum. Premiärministern är skyldig olika fraktioner sin ställning, de anonyma ämbetsmännen sätter agendan och formulerar lagarna, parlamentet förlämnas av fraktioner inom partierna, näringslivets ledare blir inflytelserika viceministrar och alla är skyldiga varandra tjänster.

Ett mer påtagligt exempel på hur svårt, för att inte säga omöjligt, det är att definiera vem som är ansvarig för den fortfarande pågående kärnkraftskatastrofen i Fukushima kan man knappast tänka sig. Att premiärminister Shinzo Abe vill sätta en ny internationell dagordning för Japan genom att delvis kringgå parlamentet är ytterligare skäl att försöka få klarhet i den gåtfulla japanska makten. ■

► Monica Braw är fil.dr i japansk historia och senior researcher vid Japaninstitutet på Handelshögskolan i Stockholm.

Lilla älskade Tom känn för Er mor som har lidit så mycket kroppsligen o själsligen, denna förfärliga barnlöshet – hur många glädjefulla dagar kunde jag ej haft trots sjukdomen om jag fått genomlevat mitt liv i samvaro med Er – mitt hopp att på gamla dagar få ett hem när Ni blir stora o kan hjälpa mig, men i så fall får jag ej pinas för mycket ifrån mina barn, det är ju det enda jag äger på jorden. Tänk små barn på mig med kärlek, deltagande och omtankar!

DESSA RADER SKREV Märta Söderberg till sin äldste son. Året var 1917 och hon befann sig på ett sjukhem. Brevet är ett desperat rop på hjälp, en vädjan om att bli räddad från den ensamhet och hopplöshet som i många år varit hennes tillvaro. Hon längtar efter att åter få vara mor åt sina barn. Hennes äktenskap med Hjalmar, den kände författaren, har gått i kras. Hon är fattig, hemlös och förklarad sinnessjuk. Hon kommer aldrig att återvända hem.

Om henne har Johan Cullberg, professor i psykiatri, och Björn Sahlin, redaktör och förläggare, skrivit en bok. Deras ursprungliga avsikt var att den bara skulle handla om henne. Men de kom fram till att Märtas livshistoria var alltför sammanvävd med mannens för att det skulle vara möjligt – den man som hon i arton år var gift med och som var delaktig i att få henne internerad som sinnessjuk. Därför blev det en bok om Märta och Hjalmar och deras katastrofala äktenskap.

Märta, född Abenius 1871, växte upp i ett högborgerligt hem i Stockholm. Hennes mor Augusta hade flytt sitt första äktenskap och gift om sig med artillerilöjtnanten Carl Johan Abenius. Genom hans affärer blev familjen allt mer välbärgad under de år som följde. Märta gick i flickskola och sedan hon avslutat sin skolgång bodde hon hemma hos sina föräldrar, som seden var för ogifta flickor. Någon gång 1897–1898 lärde hon känna Hjalmar Söderberg, som nyligen

debuterat på Bonniers med romanen *Förvillelser*. Han var också knuten till *Svenska Dagbladet* och ingick sedan flera år i det kulturella etablissemanget i Stockholm. I januari 1899 gifte de sig och höll en storlagen bröllopsfest.

Äktenskapet kantas tidigt av bekymmer. Märta lider av reumatiska besvär som förvärras av fukten i deras lägenhet. Under

KONSTARTERNA & MEDIER

Johan Cullberg & Björn Sahlin
Märta och Hjalmar Söderberg
– *En äktenskapskatastrof*

NATUR & KULTUR | 351 S. | ISBN 9789127138452

EN FAMILJEHISTORIA SÅ FYLLD AV LIDANDE ATT DEN ÄR SMÄRTSAM ATT LÄSA

Recensent *Cecilia Riving*

HJALMAR SÖDERBERGS FÖRSTA hustru Märta förklarades sinnessjuk och dog utfattig på S:t Eriks sjukhus. Cullberg och Sahlin gör en lysande insats genom att lyfta fram Märta Söderbergs öde. Deras bok handlar om specifika personer men skildrar också något allmängiltigt om människans tillvaro.

Boken är uppenbart en försvarsskrift för Märta.

Författarna tar konsekvent hennes parti och menar att det har funnits stora oklarheter i det psykiatriska omdömet, som de menar var tidsbundet.

Men detta gäller alla psykiatriska bedömningar och det är mycket svårt att diskutera diagnoser när det bara finns fragmentariska källor.

kommande år byter de bostad flera gånger. Märta föder i tät följd två barn, Dora och Tom. Några år senare kommer Mikael. Äktenskapet knakar i fogarna. Märtas reumatism förvärras och blir kronisk. Hjalmar har skaffat sig en älskarinna och är allt mer frånvarande i hemmet. År 1906 hamnar äktenskapet i akut kris. Märta får vetskap om Hjalmars förbindelse, blir uppriven men vill till varje pris ha honom

kvar. Hjalmar flyr till Danmark och inleder skilsmässoförhandlingar med Märtas bror Allan. Dessa strandar dock då parterna inte kan komma överens om underhållet av barnen.

UNDER DE KOMMANDE åren är alltså Märta och Hjalmar fortfarande gifta men lever isär. Redan sommaren 1907 träffar Hjalmar danskan Emilie Voss som han inleder en hemlig förbindelse med. Han skaffar en lägenhet som Märta och barnen kan bo i. Märta åker med jämna mellanrum till olika bad- och viloanstalter för att få behandling för sin reumatism. Så länge hon är borta uppges allt vara frid och fröjd, men när hon kommer hem blir det bekymmer. Hjalmar gör en kupp och försöker få barnen flyttade till Lund men när Märta upptäcker det blir hon desperat och ställer till en scen. Planen går i stöpet och Hjalmar försvinner till Danmark. Där kommer han att stanna under flera år. Märta och barnen bor tillsammans men när jungfrun flyttar klarar inte Märta ut situationen och vädjar till en väninna om hjälp.

Efterhand blir Lisen Bonnier, hustru till förläggaren, engagerad i situationen och ordnar en husföreståndarinna som ska ta hand om barnen. Kravet för att hon ska ta på sig uppdraget är att Märta lämnar hemmet. I korrespondens med Hjalmar skriver Lisen Bonnier att Märta ”på sätt och vis” kan kallas sinnessjuk och borde omyndigförklaras och tas in på vårdanstalt. Så länge Hjalmar och Märta är gifta är han enligt lag hennes förmyndare, men vid en skilsmässa skulle Märta bli myndig och det vill man avstyra för barnens skull.

Lisen Bonnier sänder Hjalmar blanketter som gäller sinnessjukförklaring och intagning på hospital. Vistades man längre än två månader på hospital utan att förbättras blev man omyndigförklarad.

I december 1909 läggs Märta in på Sabbatsbergs sjukhus för att behandlas för sin reumatism. Remissen är skriven av Olof Kinberg, överläkare vid det nyöppnade Långbro sinnessjukhus och bekant med Li-

sen Bonnier. Han besöker Märta på sjukhuset och gör en sinnesundersökning. I det intyg han utfärdar beskrivs Märta som excentrisk, erotisk, abnorm, klent begåvad, intrigant, lögnaktig och i fullständig avsaknad av skamkänsla. Hon uppges aldrig ha kunnat sköta sig själv eller någon annan, hon har hypokondriska idéer och kräver kurer och mediciner för sina kroppsliga krämpor. Enligt Kinberg kan hon inte vistas i hemmet eller på vanligt sjukhus. Hon får diagnosen Imbecillitas + Insania degenerativa och tas in på en privatanstalt för sinnessjuka. Ett par år senare, när hon lyckats ta sig till barnens bostad, blir hon förd till Långbro av polis. Där blir hon kvar i drygt fyra månader innan hon skrivs ut som oförfärdad.

De kommande åren är fyllda av konflikter och bekymmer. Hjalmar, hans syster Frida och husföreståndarinnan vill till varje pris hålla Märta borta från hemmet och barnen. Hjalmar pressas av Emilie att skynda på skilsmässan. I början av 1915 gör Märta ett nytt försök att hälsa på sina barn och förs med tvång till Stockholms hospital (Konradsberg). Hon är intagen där i ett drygt år. I daganteckningarna uppges hon vara totalt upptagen av sina krämpor och hur hon ska kunna få behandling för dem, utan att förstå att hennes ekonomi inte tillåter några kostsamma kurer. Hon säger sig inte ha varit sinnessjuk utan bara ”upprörd och förtvivlad över att ej mera återfå sina barn och komma tillbaka till hemmet”. Hon överförs till Försörjningsinrättningens sjukhus för obemedlade, varifrån hon snart skrivs ut.

År 1917 är det drygt tio år sedan Hjalmar lämnade sin hustru. Nu görs nya försök med skilsmässan. Harald Fröderström, privatpraktiserande psykiater, intygar skriftligen att Märta varit sinnessjuk i över tre år och att det inte finns hopp om förbättring – detta gav enligt lag rätt till äktenskapskillnad. Märtas halvbror är satt som hennes förmyndare och representerar henne i rätten genom en advokat. Självt är hon inte närvarande, kanske inte ens införstådd med vad som pågår. Skilsmässan beviljas. Advokaten gör inga anspråk på fördelar för Märtas räkning. Hjalmar slipper underhållsskyldighet för henne och får vårdnaden om barnen. Senare samma år gifter han sig med Emilie i Köpenhamn.

De första åren efter skilsmässan är det inte helt känt var Märta befinner sig. 1920 blir hon intagen på Stockholms Stads För-

sörjningsinrättning, på dess asyl för sinnessjuka. Kanske beror det på att hon uppsökt Hjalmar i hans våning i Köpenhamn, vilket skrämt upp honom. Märta är i princip helt utan medel och hennes vårdavgift sätts ner till ett minimum. Under de kommande åren flyttas hon fram och tillbaka mellan olika avdelningar på inrättningen, som från och med 1926 fungerar som ett regelrätt sjukhus, S:t Erik. Eftersom hon är somatiskt handikappad och utfattig kan hon inte skrivas ut. Någon psykiatrisk avdelning hamnar hon dock aldrig mer på. Hon avlider på julafton 1932 på S:t Erik och begravs i en ensamgrav på Skogskyrkogården, upplåten på 25 år.



DET ÄR EN djupt gripande familjehistoria som Cullberg och Sahlin skildrar i sin bok. Det är en berättelse så fylld av lidande att den är smärtsam att läsa – alla dessa olyckliga, övergivna och längtande människor. Att situationen var olidlig för de inblandade kan man lätt föreställa sig. Dottern Dora berättade senare i livet om en händelse, då modern kom hem på julen för att få träffa sina barn men blev motad i dörren av husföreståndarinnan. Märta grät och barnen var förtvivlade. Till sist kom polisen och förde Märta till Konradsberg. Det är en sällsynt plågsam scen. Det är också det djupt mänskliga i hela denna familjehistoria som gör boken så läsvärd. Den handlar om specifika personer men skildrar också något mer allmängiltigt om

människans tillvaro, det existentiella genom det individuella. Det är en bok som i sitt starka porträtt av dessa människor väcker känslor hos läsaren, manar till engagemang och empati. Det är mycket fint.

Boken är också en bladvändare. Vem skulle inte ryckas med av en så pikant och dramatisk historia, i synnerhet när den handlar om en av landets mest kända författare? Cullberg och Sahlin utgår från många olika källor i sin framställning men använder sig framför allt av privata brev. Dessa ger en särdeles intim ingång i berättelsen och förmedlar desperationen och frustrationen rakt till läsaren. Vi får en detaljerad och ocensurerad inblick i familjens privatliv. Just detta skulle jag gärna ha sett diskuterat någonstans i boken. Det finns etiska aspekter att ta hänsyn till när man går så nära in på andra människors liv. Även om alla formella tillstånd är i ordning är det i sista hand en fråga för författarens eget samvete hur långt man kan gå. Både historiker och psykiater är vana att forska om människans mest intima och att föra ner det i skrift. Det är alltid en handling förenad med makt: makt att lyfta fram och tolka någon annans liv. Man kan naturligtvis komma fram till att man har rätt att göra det – kanske till och med skyldighet och goda skäl – men det krävs etiska överväganden för att nå denna slutsats. Hur Cullberg och Sahlin har resonerat kring dessa frågor – något som jag tror att de har gjort – skulle ha varit intressant att få ta del av.

ETT LITET FRÅGETECKEN sätter jag inför bokens syfte. Författarna vill berätta om Märta men de vill också undersöka vilka grunder det fanns för att få henne förklarad sinnessjuk. De har båda två tyckt att det funnits stora oklarheter i det psykiatriska omdömet; de har upplevt det som ”partiskt och fördomsfullt, diagnostiskt mystifierande och tidsbundet”. Som en röd tråd genom framställningen löper deras diskussion om Märtas sinnessjukhet. De ifrågasätter omgivningens bedömningar och tar konsekvent hennes parti. Det är tydligt att boken är en sorts försvarsskrift för Märta, en upprättelse. Men frågan är: kan man verkligen utröna huruvida en person, död i över åttio år, varit sinnessjuk eller inte? En person som levde i en annan tid, ett annat samhälle, med en annan syn på vad som var normalt och sjukt?

Jag tycker att utgångspunkten är pro-



► Märta med dottern Dora, cirka 1900.

blematisk från ett historievetenskapligt perspektiv. Att den psykiatriska bedömningen av Märta Söderberg var tidsbunden, som Cullberg och Sahlin skriver, är sant – det är bara det att alla bedömningar av människors psyken är tidsbundna. Det finns inga tolkningar eller teorier som står fria från sin tid och sitt sammanhang. Vad som upplevs som normalt och abnormt förändras till stor del över tid. Det hindrar naturligtvis inte att man kan spekulera och ha hypoteser, även kvalificerade sådana, men i slutändan får vi erkänna att vi inte har den information som krävs för att säkert veta. Psykiatriska bedömningar är tillräckligt knepiga när man har människan livs levande framför sig; när undersökningsobjektet bara finns tillgängligt genom fragmentariska källor och dessutom

levde i en annan kulturell kontext blir det än mer vanskligt.

Författarna understryker också att psykiatri inte är en exakt vetenskap och visar en medvetenhet om det svåra i sin uppgift. Men de skriver också att de letat efter tecken på sinnessjukdom i Märtas journaler utan att kunna finna sådana, och på detta bygger de sin bedömning. Problemet är att de utgår från sin egen definition av vad som utgör sinnessjukdom, som om det förflutna kunde avläsas med vår tids glasögon. Det blir anakronistiskt. Vi har ingen färdig mall, ingen slutgiltigt fastslagen sanning om vad som konstituerar en psykiiskt sjuk människa. Själva begreppet sinnessjuk är svävande och föränderligt.

I stället för ambitionen att bedöma om Märta Söderberg var sinnessjuk eller inte

– en fråga som jag alltså menar är felställd och kanske inte heller så intressant – kunde Cullberg och Sahlin ha nöjt sig med att diskutera hennes tvångsintagningar. Fanns det kriterier för att spärra in henne och hålla henne ifrån barnen? Inte heller detta är lätt att undersöka, med tanke på källmaterialets otillräcklighet, men här finns ändå något mer konkret att hålla sig till. Var hon, oavsett psykisk status, olämplig att vistas ute i samhället? Det är uppenbart att Cullberg och Sahlin inte anser det och här lyfter de fram en viktig problematik: kvinnors underordnade ställning i samhället. Den maktlöshet som präglade Märtas liv och som till sist gjorde henne helt rättslös är tydlig i skildringen av hennes liv.

Författarna gör en lysande insats som lyfter fram detta dystra kvinnoöde. Här hade jag gärna sett att de vidgade perspektiven – det finns genushistorisk forskning om psykiatri och sinnessjukvård som hade gett en belysande bakgrund åt Märtas öde. Även forskning om bedömning och bemötande av psykisk sjukdom i historisk tid hade varit användbar för att placera det individuella fallet i ett större sammanhang och visa att mycket av det som författarna lyfter fram inte var så unikt. Några historiska utblickar finns insprängda i texten men jag hade ändå önskat mer diskussion kring det som är bokens kärna – kriterier för tvångsintagning på psykiatrisk anstalt och den sociala avvikelens stora betydelse i detta sammanhang.

TILL SIST SKA ges en elege åt Cullbergs och Sahlins strävan att berätta Märta Söderbergs historia. Det är en historia som ska berättas. Oavsett hennes psykiska status är det uppenbart att hon inte blev behandlad på ett korrekt sätt. Genom att berätta hennes historia kastas också ljus på det samhälle som hon levde i, ett samhälle där rättssäkerhet och respekt för individens integritet kunde vara alldeles bortprioriterat. Det är onekligen ironiskt att Märta själv nästan aldrig kommer till tals i boken. Förutom några bevarade brev är det paradoxalt nog bara i journalerna – skrivena av läkare – som hennes röst suddigt tränger fram. Författarna kan inte skyllas för detta; de har använt det material som de fått tag på. Det är bara en frustrerande påminnelse om hur maktlösa grupper – det må vara kvinnor, psykiskt sjuka eller andra – sällan får berätta sin egen historia.

► Cecilia Riving är fil. dr i historia vid Lunds universitet.

FOTO PRIVAT

Magnus Röhl (red.)
Mordets enkla konst?
– En antologi om detektivromaner
och detektiver

STUDENTLITTERATUR
299 S. | ISBN 9789144083858

Dorothy Sayers
På tal om Sherlock Holmes

ÖVERS. PER OLAISEN
ELLERSTRÖMS | 102 S. | ISBN 9789172473539

DECKAREN TRÄNAR LÄSAREN I ATT BLI MISSTÄNKSAM

Recensent Sara Kärrholm

DESSA TVÅ BÖCKER vädjar till deckarnörden inom oss och är kanske ett tecken på att vi kommer att få se en ny våg av skarpsinniga pusseldeckare. Ett genomgående tema i båda böckerna är att detektivromanen inviterar läsaren att själv tänka som en detektiv och granska texten i jakt på eventuella luckor och inkonsekvenser.

KONSTARTERNA & MEDIER



VILKET ÅR FÖDDES Sherlock Holmes? Vid vilket universitet studerade han? Dessa och andra frågor ställer deckarförfattaren Dorothy L. Sayers i essän "Holmes studietid". Essän är en av de texter Sayers skrev inom genren "Sherlock Holmes-studier", en genre för petimeternoga fans av den store mäs-

terektiven eller, om man så vill, Sherlock Holmes-nördar. För Sayers, och andra med henne, var det viktigt att utreda den fiktiva värld som skapats av Sir Arthur Conan Doyle som om den inte alls vore fiktiv utan baserad på verkliga händelser och det viktigaste var kanske att hantera Sherlock som om han vore en riktig människa.

Det som följaktligen intresserar Sayers är de ställen i Dr Watsons återgivelser av Holmes-historierna som inte går ihop enligt logikens alla lagar. Dessa textställen är som upplagda för att utredas, för i berättelser som ständigt kretsar kring logikens förträfflighet blir ologiska sammanhang särskilt komprometterande. Sayers ger i essän "Holmes studietid" och i sina andra Holmes-essäer intressanta exempel på sin egen skarpa slutledningsförmåga på ett roande sätt. Hennes vedermödor påminner också om att läsaren i många sammanhang beter sig precis som en detektiv, och att det i alla fall finns många paralleller mellan en viss sorts efterforskande läsning och mässterdetektivens förhållningssätt till sina mysterier. Det ska dock framhållas att det främst är roande för de redan Holmes-frälsta. Kan man inte sin Holmes, så ska man kanske inte heller befatta sig med dessa essäer.

Den inbitne Sherlock Holmes-nörden kan emellertid njuta av att Sayers essäer nu översatts till svenska av Per Olaisen och förpackats i en vackert formgiven liten bokpärla. Förutom essäer om Holmes innehåller volymen även titeln "Aristoteles och detektivromanen", som också kan intressera allmänna deckarfantaster och, för den delen, Aristoteleskännare. Sayers sätter här fingret på likheterna mellan den typ av berättelse som Aristoteles föredrar i *Om diktkonsten* – tragedin – och detektivberättelsen. Sayers beklagar att Aristoteles själv var för tidigt ute för att förunnas den ultimata utformningen av denna berättelseform: "vad han innerst inne önskade var en bra detektivberättelse, och det var inte hans fel, stackars man, att han levde tjugo sekel för tidigt för att frossa i höjdpunkterna i *Trent's Last Case*, eller upptäckterna i *The Hound of the Baskervilles*."

DETEKTIVBERÄTTELSEN ÖVERLAG HAR genom de senaste hundra åren givit upphov till en stor mängd kommentarer och kritiska tankar. En hel arsenal av dessa har samlats i antologin *Mordets enkla konst?* – En antologi om detektivromaner och detektiver, sammanställd av Magnus Röhl. Boken innehåller stort som smått, ordnat i kronologisk ordning utifrån bidragens urspungsår. Ordningen uppges vara vald främst för att undvika andra problematiska indelningsval och för att på så sätt göra några nedslag i vad som tyckts och tänkts om de-

tektivberättelsen. Följden blir att sambanden mellan de olika bidragen får svårt att framträda, medan det däremot blir tydligt att det finns en hel del som publicerats om genren under det senaste seklet. Det bör nämnas att det också, naturligt nog, finns en hel del som inte fått plats.

Antologins inledande urval ger ett första intryck av att texterna främst är av det "nördiga" slag som Sayers essäer om Sherlock Holmes, det vill säga att det krävs en viss inblick i genren och även en viss

”Den inbitne Sherlock Holmes-nörden kan emellertid njuta av att Sayers essäer nu översatts till svenska av Per Olaisen och förpackats i en vackert formgiven liten bokpärla.”

textkännedom för att kunna få behållning av läsningen. T. S. Eliots text om Wilkie Collins *Månstenen* kan vara av stort intresse för den som är bekant med bådas författarskap, men helst även med Charles Dickens, eftersom texten till stor del handlar om honom. Men för den läsare som är helt okunnig om deckargenren och om dessa författare erbjuder texten inte mycket vägledning. Siegfried Kracauers filosofiska utläggning om detektivromanen från 1925 ter sig även den onödigt insnöad och tillkrånglad. Intrycket kommer sig delvis av den tid som förflutit sedan texterna först skrevs men gör det inte desto mindre besvärligt för en oinvidg läsare. Den inbitne deckarkännaren kan dock få ut ett och annat av både dessa texter och andra i volymen. Det är därtill tacksamt att så många tidigare översatta texter samlats på detta behändiga vis. Precis som med många samlingsvolymerna är det nog så att denna bok inte nödvändigtvis bör läsas från början till slut, utan snarare utifrån behov och vid valda tillfällen för särskilda sammanhang.

Samlingen innehåller en del verkliga pärlor, som redan nämnda "Aristoteles och detektivromanen", av Dorothy L. Sayers (om än i en annan översättning än i förut nämnda bok). Andra är exempelvis "Tolv punkter om detektivberättelsen" av Raymond Chandler och en text av Jorge Luis Borges som heter kort och gott "Detektivromanen". Borges talar i sin text om läsaren av detektivberättelser som en

läsare som uppfostrats att anta en speciell, misstänksam läsart: "När han exempelvis läser I en by i La Mancha ..., antar han förstås att det som hände inte hände i La Mancha. Och när han läser vidare vars namn jag inte vill nämna, undrar han varför Cervantes inte ville nämna byn. Förmodligen därför att Cervantes var mördaren, den skyldige." Enligt Borges är denna berättelseform en form som har "bevarat sin klassiska kvalitet" och som "skapar ordning i en tid av oordning", på ett tacksamt vis.

Pierre Bayard är en annan tänkare vars text, ett utdrag från den mycket läsvärda boken *Vem dödade Roger Ackroyd?* (2001), vittnar om den misstänksamma läsarten. Han vill bevisa att lösningen i Agatha Christies välkända deckare *Dolken från Tunis* egentligen är felaktig och att det i stället är en annan som är den riktige mördaren. Bayard är förstas en lika inbiten deckarnörd som flera andra redan nämnda. Hans text rekommenderas att läsas i sin helhet och helst efter att man nyligen läst Agatha Christies roman. Även här blir det uppenbart att Borges tes om den misstänksamme läsaren kommer till sin rätt: Bayard (och Sayers) läser sin text med yttersta noggrannhet och med ett skarpt öga för eventuella luckor i texten. Kanske kan man kalla Bayard och Sayers med flera för ett slags detektivberättelsens ideallesare?

En annan text som ger behållning är Lilian och Karl G. Fredrikssons text "Använd bara pitolerna i nödfall" om den parodiska barndeckaren, och särskilt Åke Holmbergs böcker om Ture Sventon. Iakttagelserna är intressanta och text-exemplen underhållande, även om texten ibland tycks något hårt redigerad. Nils-Olov Franzéns böcker om Agaton Sax, som artikeln också uppger handla om, hamnar väldigt i skymundan i förhållande till den desto mer ingående diskussionen om Ture Sventon. Det är roligt att barn- och ungdomsdeckarna på detta sätt har fått komma in på ett hörn bland alla bidragen.

Maureen T. Reddys text om "den feministiska mottraditionen", sammanfattad genom författarskapen Amanda Cross, Sue Grafton, Sara Paretsky och Barbara Wilson, är ett uppfriskande val. Hennes genomgång är pedagogisk för den som inte är särskilt bevandrad vare sig i feminism eller i de nämnda författarnas alster och hon visar tydligt vilka val de kvinnliga författarna gjort för att vända på ett maskulint paradigmen inom genren. Ett urval av några andra studier från genusperspektiv

skulle emellertid kunnat ge en mer rättvisande bild av hur feministiska frågor utvecklats inom genren än detta enda bidrag förmår göra. Likaså ger Pim Higgins bidrag om franskspråkig afrikansk litteratur insikter om andra perspektiv än de gängse, men eftersom det är det enda bidraget med denna utgångspunkt blir det inte mycket mer än en antydning om andra möjliga infallsvinklar på genren.



► Arthur Wontner spelade Sherlock Holmes 1931–1937.

REDAKTÖREN FÖR DENNA volym har tagit på sig en uppgift som är både angenäm och otacksam: att samla något (mycket) av det som tänkts och tyckts om detektivberättelsen. Uppgiften är angenäm eftersom det finns mycket att välja bland och eftersom en hel del av det som skrivits om genren håller en mycket hög nivå och förmår vara underhållande litteratur samtidigt. Den är otacksam av precis samma anledning: att välja betyder också nödvändigtvis att välja bort. Ibland förundras jag över urvalet. Det tycks som om ambitionen inte har varit att samla det viktigaste som sagts om detektivromanen, utan att andra faktorer som originalitet och kuriositet varit viktigare.

I en relativt sett nyskriven text skriver exempelvis Lisa Zunshine om detektivromanen från ett kognitivt perspektiv och kommer fram till ungefär detsamma som Borges, nämligen att detektivromanen tränar upp en viss sorts misstänksamhet hos sina läsare. Zunshine menar att detektivberättelsen sätter igång ett spel med vår metarepresentationella förmåga och vill få oss att "redan från början och så länge

som möjligt [...] misstro orden från nästan varje gestalt vi möter", och går sedan över till att jämföra en läsares benägenhet att läsa detektivberättelser med tyngdlyftning – med intressanta resultat. Andra kuriositeter är texter av Bertold Brecht, Maksim Gorkij och redan nämnde T. S. Eliot.

Boken avslutas med en text av den svenske filmvetaren Michael Tapper, som på några få sidor får sammanfatta hela den svenska tradition av polisgestalter som han skrivit många hundra sidor om i avhandlingen *Snuten i skymningslandet* från 2011. Bidraget bryter av mot resten av boken eftersom det handlar om ett specifikt svenskt perspektiv på genren, medan de andra har rört sig på internationella farvatten. Samtidigt är det just denna polisromantradition som blivit kännetecknet för den svenska kriminalromanen både nationellt och internationellt och därför blir texten ett lämpligt sätt att snäva in perspektivet efter en lång exposé av deckarkommentarer.

MEDAN DOROTHY SAYERS På tal om *Sherlock Holmes* närmast kan locka till sig läsare som redan är bekanta med både genren och Sayers och Conan Doyles berättelser, kan Magnus Röhl's antologi *Mordets enkla konst?* bli användbar för både experter och den som vill bekanta sig med genren. Det kan dock krävas viss vägledning för den helt obevandrade. Om boken används

som kurslitteratur kan det behövas komplement för den som på ett lättillgängligt sätt vill få en bra överblick över genrens utveckling.

"Det var ett intressant fall på det hela taget", skulle man liksom Ture Sventon kunna avsluta med att säga. Det är inte minst intressant att notera att dessa två böcker, som båda vädjar till deckarnördarna inom oss, kommer ut just nu. Har det plötsligt blivit inne att fullständigt grotta ner sig i deckarkunskap eller att läsa deckargåtor som en riktig "old school"-fantast med penna, kartor och diagram för var de misstänkta befann sig i högsta hugg? Kanske är marknaden redo för en ny våg av logiskt skarpsinniga pusseldeckare av 2010-tals-snitt eller en ny deckardrottning av Agatha Christies eller Maria Langs märke? Det är i alla fall uppenbart att deckaren är en genre som aldrig upphör att fascinera.

► Sara Kärrholm är docent i litteraturvetenskap och lektor i Förlags- och bokmarknadskunskap vid Lunds universitet.

Per Helge

*Mellan prärien och evigheten
– I spåren av Thoreau och
Nature Writing*

CARLSSON | 189 S. | ISBN 9789173316194

NATUREN SOM LAG OCH EVANGELIUM

Recensent *Kate Larson*

RAMVERKET I PER Helges bok är en resa som han gjort i USA under vilken han besökt platser som varit viktiga för författare han läst. För honom tycks en sund livshållning självklart skapa god litteratur, men utan tvekan presenteras här annorlunda livsval där övertygelse genomsvyr vardagen. Fast respekten för naturen är ibland förenad med konservatism.

KONSTARTERNA & MEDIER



VEM BEFINNER SIG mellan prärien och evigheten? Är det dikten, berättelsen som nedtecknas av författaren som har det nordamerikanska prärielandskapet som livsrum, eller är det Per Helge själv, i bilen, på vägarna över det vidsträckta landskapet? Det finns flera trådar och avsikter i den till omfånget anspråklösa boken *Mellan prärien och evigheten – I spåren av Thoreau och Nature*

Writing och alla är mer eller mindre personliga.

Ramverket är en resa Helge företar med sin sambo, de flyger till Chicago och kör tvärs över landet till Kalifornien. Denna resa, som läsaren ibland får göra nedslag i, strukturerar bokens innehåll. Skälet till resan är dubbelt: å ena sidan att finna spår efter utvandrade släktingar, å andra sidan att besöka platser där författare som betytt något för Helge har levt eller ännu lever. Han vill se det landskap han läst.

Ytterligare ett skäl till resan är kanske idén om denna bok: att ge en introduktion till författarskap, sammanhållna geografiskt och ideologiskt, genom en personlig infallsvinkel och en nödvändig konkretion. Helge, som själv ägnat mycket av sin författargärning åt landskap, plats och hemort, skulle svårligen kunna skriva en introduktion till motsvarande platsberedande författarskap utan att fysiskt ha tagit del av landskapen. Det är ett sympatiskt anslag, personligt och med detta skenbart opretentiöst. Helge bjuder in läsaren till minnen, resans upplevelser och läsefrukter. Samtidigt är resultatet komplext och aningen svåröverblickbart.

En viss sentimentalitet vidhåftar diskursen kring "utvandrarerna", deras avlägsna liv, familjer som aldrig återförenades, brev som upphörde och öden som försvinner ur ursprungsfamiljens blickfält. Jag har personligen aldrig fascinerats så starkt av den delen av Sveriges historia, trots att jag själv har släktingar i USA. Det var trots allt människor som frivilligt valde att lämna hemlandet. I mina ögon vilar Helges skissartade historia om försvunna och nyupptäckta släktingar på en överenskommen och betydelse snarare än på gestaltad äsentlighet.

DETTA "SPÅR" I boken är trots utvecklingar inte det väsentligaste och titeln säger att Helge vill följa i Henry David Thoreaus spår. Han var den författare som tröstade Helge i ungdomens rotlöshet bland "asfalt och gatsten" och som fick honom att läsa dennes efterföljare, de som här samlas under namnet "nature writing", där civilisationskritik och att respektera och leva nära naturen tycks utgöra stommen, om än på skiftande sätt. "Naturen som både lag och evangelium" är insikter hos Thoreau som Helge återkommer till och de förvaltas av den tradition som nu introduceras. "Nature writing" preciseras emellertid inte närmare som genre.

När jag letar efter definitioner på internet finner jag beskrivningen personligt hållen facklitteratur och essästik med rötter i 1800-talets tidiga amatörbotaniker och miljöivrare (som Thoreau), framför allt representerad i engelskspråkiga

länder, England, Nordamerika, Kanada, Australien. Men har inte varje land sin "nature writing"? Möjligen skulle "nature writing" skilja sig från det svenska epitetet "naturskildring" genom att uppvisa en genremässigt större bredd och ett mer uttalat politiskt/aktivistiskt innehåll (pamfletter, debattböcker, rena aktioner). Flera av de författare Helge presenterar torde ha skrivit innan själva beteckningen kom till, andra kan möjligen ha velat arbeta/skriva inom ett lösligt avgränsat fält med tydliga inspirationskällor. Helge ger i slutet av boken tips på överskådliga engelskspråkiga översikter och kanske skulle jag få svar på mina frågor där.

Eftersom Helges resa utgör bokens röda tråd presenteras författarna, tio stycken, även om flera nämns, geografiskt. Landskapet styr introduktionen och det är vackert och engagerande när vi rör oss fritt mellan dåtid och samtid i växelverkan med de litterära skildringarna och resenären Helges intryck. En viss svårighet bereder emellertid detta hoppande bakåt och framåt i tiden beträffande de enskilda författarskapen. Att dessa författare samtliga har präglats av och valt landskapet de fötts in i eller flyttat till som rotträdor till sitt arbete framgår, men tidsandan torde ha präglat även denna grundläggande relation. Det vilar i regel något tidlöst svävande över Helges beskrivningar.

DET ÄR ALLTID glädjande när en författare är entusiastisk inför sitt material och Helge förstärker genomgående sina introduktioner av författarna och deras böcker med adjektiv, inte bara bestämmingar som klarögd, skarp, kärv, saklig och äkta. Författarna är också "en av de främsta" eller "en av de väsentligaste", "den intressantaste" eller "ojämförligt intressantaste". Enskilda verk är "storslagna", "ur alla aspekter lysande", "oavbrutet fascinerande". Ofta ställer sig dessa epitet i vägen för ett möjligt möte och intresse. Författarnas sätt att leva binds tätt samman med deras verk och en "god" människa och en sund livshållning tycks oproblematiskt skapa "god" och angelägen litteratur. Dikt och pamflett, eremitism och aktivism tycks i Helges ögon vara självklara syskon.

Men visst presenteras här annorlunda samtida livsval där övertygelse genomsvyr vardag: den moderna eremiten och poeten John Haines som bygger sin stuga i Alaskas ödslighet, Wendell Berry vars självförsörjande ålderdomliga småskaliga familj jordbruk gör det möjligt för honom att leva i enlighet med sina principer kring naturen. Men respekt för natur och ekologisk ideologi står inte ensamma. Till Berrys vision till exempel hör en uttalad konservatism; heteronormativ encellighet

är lag och evangelium i lika hög grad som naturen.

I de mer lyckade introduktionerna samspelar presentation med citat. Efter ett kortfattat men lovordat liv följer en text, betydligt mer adjektivfattig, som en rening och en uppmaning. Andra gånger saknas sådana, skulle jag säga nödvändiga inslag av text, även i mångordiga kapitel, där tyckanden, från såväl Helge som författaren, samsas med biografiska fakta och anekdoter.

Helge relaterar emellanåt sin läsning till sitt eget författarskap och ett fåtal andra svenska dito. Jag kommer på mig med att sakna fler paralleller till ett livaktigt intresse för landskapet, naturen och hemorten i svensk skönlitteratur. Folke Dahlbergs landskapsböcker till exempel, Kerstin Ekmans författargärning liksom Bengt Emil Johnssons och Staffan Söderbloms, och varför inte Barbro Lindgrens osentimentala berättelser från det öländska Glömminge. Många gånger är i dessa texter relationen mellan landskap/natur och människa inte så oproblematiskt "god" som i de citat eller referat Helge lyfter fram hos de nordamerikanska författarna, men inte mindre angelägen.

Bengt Emil Johnsson skriver i sin bok *Hemort* om barndomens täta förankring i landskapet, men att det rörde sig om en upplevelse av "intensiv delaktighet och utanförstående". Att smyga runt i skogen efter det okända var att smyga efter "sin egen delaktighets gränser". Jag är säker på att flera av de författare Helge berättar för oss om också rört sig tätt intill denna gräns, men det är ingenting boken uppehåller sig vid. Närheten till naturen förefaller genomgående oproblematiskt, finns det ett hot kommer det utifrån.

Men vad kan krävas av en bok som vill så mycket och ändå önskar en förtrolig ton och ett behändigt format?

LITTERÄRA TEXTER MED uttalad lokal förankring behöver inte vara stumma för den icke hemtama. Det hänger förstås på hur författaren förmedlar sin ort till oss och från vilken utgångspunkt denna förmedling äger rum, vilket slags självklarhet och vilken blick som präglar berättelsen – jag tänker på Folke Dahlbergs ord om att det inte räcker att ha sett utan att ha sett dem, ja vad det nu må ha varit av natur, djur – något annat än det egna i alla fall. Då kommunicerar iakttagelsen och blir så att säga universell på grund av sin uppmärksamma individualitet. Då öppnar sig världen, även den lilla, lokala, för läsaren.

Jag kommer sällan till prärien i Helges bok. Under läsningens rids jag fortfarande av bilder från barndomens vilda västern filmer, tv-serien "Kampen om Colorado"



► Henry David Thoreau, 1817–1862.

från 1978 dyker upp i minnet. Visst, jag fäster mig vid vissa personteckningar och blir nyfiken. Terry Tempest Williams, som född 1955 är en av de yngsta författarna, har ett öde som fascinerar mig. Landskapet har i hennes fall genom dess exploatering blivit en dödlig fiende. Radioaktivt nedfall från atombombsprängningar i Nevadaöknen har drabbat hennes familj. Och eftersom cancer främst uppträtt i form av bröstcancer tycks detta även ha lett till att Williams problematiserar kvinnans "naturliga" ställning i en mormonsk gemenskap (som hon är född i). Hennes senaste bok, som Helge inte nämner, om sin relation till modern, vill jag gärna läsa. Närmast ett landskap kommer jag i en citerad dikt av den dystopiske kaliforniske poeten Robinson Jeffers. Han vill "avhumanisera" våra ståndpunkter, och i dikten "Carmel Point" träder något sinnligt, delvis oförmedlat fram i poeten kommunicerande språk.

Det finns även funderingar som stannar kvar och som tycks mig aningen olika mellan författarna. Berrys orubbliga tro på enhet mellan människa och brukad jord (fint beskriven i citat) både fascinerar och förbryllar, likaså diskursen kring vildmarken, ibland hyllad i form av ren idé, andra gånger som reservat, yttre såväl som inre. Här rör sig författarna mellan och över gränserna för frågan om bevarandet av naturen möjligen är ännu ett sätt att kolonisera och utarma den.

Vad säger då Helges bok till mig? Prärien är ett ännu oförmedlat landskap. Bör jag resa eller läsa?

► Kate Larson är författare.

Per Arne Tjäder
Gare d'Austerlitz – En bok om Patrick Modiano

DAIDALOS | 221 S. | ISBN 9789171734372

MODIANO ERBJUDER INGEN ENKEL HISTORIELEKTION

Recensent *Johannes Heuman*

ÅRETS NOBELPRISTAGARE I litteratur är född 1945 och tillhör vad som kallas den andra generationens överlevare. Han närmar sig krigsåren och dess efterverkningar genom subtila anspelningar och detaljer. Tjäders bok ger en bredare publik möjlighet att lära känna detta författarskap och visar hur litteratur och historieskrivning kompletterar varandra.

KONSTARTERNA & MEDIER



ÅRETS NOBELPRISTAGARE, FRANSMANNEN Patrick Modiano har beskrivits som en tillbakablickande författare, ständigt rannsakar den franska samtidshistorien. Föga har dock sagts i svenska medier om vad denna gestaltning innebär och i vilket sammanhang författaren formulerade sin historiesyn, trots att det finns en omfattande forskning på området.

Liksom i andra europeiska länder formades den franska officiella minnespolitiken

FOTO WIKIMEDIA COMMONS

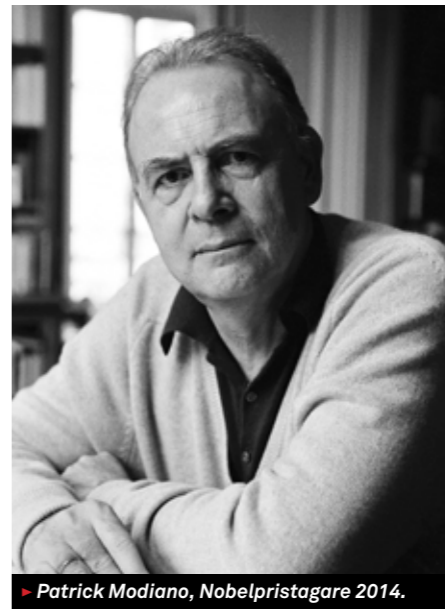
av motståndsrörelsen och dess arvtagare. Buchenwald var länge den centrala symbolen för både ondska och heroisk kamp mot nazismen, medan det dröjde innan Auschwitz och det judiska traumat intog sin nuvarande plats i kulturen. Det fanns en utbredd rädsla även bland judar vad som på svenska kultursidor 2014 kallas "rasifiering". Viljan att slå vakt om den sekulära republikanska traditionen gjorde att flera företrädare inom församlingen till och med motsatte sig byggandet av ett förintelsemonument i Paris under 1950-talet.

Men 1968, samma år som Patrick Modiano debuterade, sätts denna nationella minneskultur i gungning. Förvisso tillhörde han inte det politiska vänsteretablissemanget, men berättelserna reflekterar ändå en ny osäkerhet kring vad det förlutna representerade. Modianos karaktärer söker ständigt efter adresser och personer som lämnat motsägelsefulla spår efter sig. Bärarna av de heroiska myterna, som själv säkert tågade fram längs med Champs-Élysées i slutet av augusti 1944, famlar här fram i ett otruggt skymningslandskap.

Detta sammanhang kan vara svårt att förstå från en svensk horisont. Därför är litteraturvetaren, kritikern och dramaturgen Per Arne Tjäders vältajmade biografi *Gare d'Austerlitz – En bok om Patrick Modiano* ett viktigt bidrag. Genom fyrtiosju kortare essäer närmar vi oss Modianos författarskap ur olika vinklar, utan fast kronologi eller utskrivna tematiska ingångar. Sammantaget ger den en läsvänlig och infallrik helhetsbild av författarens romanproduktion, dock utan att gå på djupet med någon aspekt. Tjäder rör sig fritt mellan böckerna, livsberättelsen och det franska kulturklimatet efter kriget, med reflektioner och paralleller till annan litteratur.

MODIANO ÄR FÖDD 1945 och tillhör vad som ibland kallas den andra generationens överlevare av Förintelsen. Hans far kom från en sefardisk släkt med ursprung i Saloniki och överlevde kriget i Paris genom svartabörshandel. Modern var en flamländsk aktris från Antwerpen som inte löpte någon risk att gripas. Denna dubbla identitetstillhörighet går igen i flera av Modianos romaner. Hans karaktärer har ofta osäkra och motsägelsefulla lojaliteter; namn byts ut, en person utges för att vara någon annan. Ur historisk synvinkel kan man tillspetsat påstå att detta speglar ett normaltillstånd. Den som skrapar på ytan finner att de flesta fransmän som levde under ockupationen sällan passar in i de schabloner som vi skapar i efterhand.

För den som förväntar sig en enkel historiektion är Modiano inget alternativ. Han närmar sig krigsåren och deras efterverkningar genom subtila anspelningar



► Patrick Modiano, Nobelpristagare 2014.

och detaljer, allt från tonerna av en tysk melodi till namn som spårlöst försvunnit i adressregister. Men närmandet kan också vara mer direkt, som i den i höstas över-satta dokumentärt präglade *Dora Bruder*, där sökandet efter spår av en judisk flicka som försvann i Auschwitz står i centrum. Tjäder beskriver bokens dokumentära tillkomst, som skedde i samarbete med den franske historikern och juristen Serge Klarsfeld.

Boken är en uppvisning i vad som i akademiska sammanhang kallas mikrohistoria. Flickans individuella öde fångar ett större historiskt skeende och dess återverkningar på familjenivå. Skildringen tillgodoser vidare ett existentiellt behov av att namnge och levandegöra ett av alla anonyma offer som lämnat få eller inga spår efter sig; att ställa sökandet i centrum är ett utmärkande drag för andra generationens förintelselitteratur. Trots Klarsfelds hjälp är dock resultatet magert – några få dokument med knapphändig information, ett vittnesmål och fotografi som beskrivs i boken. Men det är just detta tomrum som utgör undersökningens kärna. I slutändan vänds också författarens misslyckande att återskapa ett förspillt liv genom spridda skärivor till Dora Bruders sista triumf:

Jag kommer aldrig att få veta hur hon tillbringade sina dagar, var hon höll sig gömd, vem hon var tillsammans med under vintermånaderna när hon rymde för första gången och under vårveckorna när hon rymde på nytt. Det är hennes hemlighet. En torftig och dyrbar hemlighet som bödlarna, polisförordningarna, de så kallade ockupationsmyndigheterna, häktet, kasernerna, lägren, historien, tiden – allt detta som solkar och förstör oss – aldrig kan beröva henne.

DET MÄRKS ATT Modiano i *Dora Bruder* är betydligt mer varsam med sin huvudperson än i andra romaner. Annars befinner sig karaktärerna ofta i en moralisk gräzon. Det gäller i synnerhet Modianos tre första romaner *Place de l'Étoile*, *La ronde de nuit* och *De yttre boulevarderna*, i vilka ockupationsåren är centrala. I debutromanen *Place de l'Étoile* uppträder till exempel Raphaël Schlemilovitch, en självhatande jude som försöker att fylla sin identitet med ny mening. Det är på samma gång en roman om rotlöshet och en drift med antisemitiska stereotyper.

Dess känsloladdade gestaltning av judisk identitet gjorde att manuset inte kunde publiceras 1967, när konflikten i Mellanöstern eskalerade med Sexdagarskriget, utan först året därpå. Detta krig fick stora återverkningar i Frankrike och skapade starkare identifikation med staten Israel bland judar, samtidigt som de Gaulle svängde åt motsatt håll i Mellanösternpolitiken. Skildringen av det förlo-vande landet som ett hallucinatoriskt mar-drömslandskap framstår som en skruvad anti-israelisk propagandafilm.

Läsaren lämnas i osäkerhet kring vad som är föremål för kritik eller bara överdriven ironi. Tjäder framhåller att författaren efter debuten erhöill det suspekta Prix Roger-Nimier, vilket är symptomatiskt för hur olika de tidiga romanerna uppfattades. Roger Nimier var associerad till gruppen "Les Hussards" som opponerade sig mot det litterära klimatets vänsterengagemang och försvarade författarskap som hamnat i kylan efter ett stöd eller samarbete med Vichyregimen. Juryn uppfattade uppenbarligen inte sarkasmen och att Modianos ärende varit det motsatta.

Tvetydighet och undanglidande budskap har gjort att hans inflytande i den intellektuella debatten om Förintelsen och samarbetspolitiken varit svårt att klarlägga. Modiano bidrog också med en omdiskuterad film, *Lacombe Lucien* (1974) tillsammans med Louis Malle, där samarbetspolitiken skildras utifrån ett individuellt människooede. Filmen visar en vanlig bondpojke som försöker ta värvning i motståndsrörelsen, men i stället hamnar i det franska Gestapo och samtidigt inleder en kärleksaffär med en judisk flicka. Filmens provokation bestod dock inte i första hand i att samarbetspolitiken lyfts fram, utan att huvudpersonens politiska engagemang tycktes vara ett resultat av tillfälligheter snarare än ideologisk övertygelse. Genom filmen ekar Hannah Arendts tes om onskans banalitet, eftersom Luciens kriminella handlingar i första hand motiverades av konformism och tanklöshet.

EN ERFARENHET TJÄDER hade kunnat be-

FOTO ULF ANDERSEN/GAMMA/IBL

lysa mer är Algerietkriget (1954–62) betydelse för intellektuella och författare som Modiano. Som Tjäder påpekar lämnar Algeriet inte många direkta avtryck i romanerna. I den melankoliska romanen *Villa Triste* från 1975 utgör det en fond till en småstadsberättelse i början på 1960-talet. Huvudpersonen som går under namnet greve Victor Chmara, har flytt Paris under pågående oroligheter och razzior. Han kan ha deserterat från militären. Chmara träffar läkaren René Meinthe, som uppenbarligen också är indragen i konflikten på ett obskyrt sätt. Återigen vaga antydningar om en politisk kontext som hela tiden är närvarande som ett orosmoment, i en berättelse om vänskap och kärlek, utan att någon egentligen talar om den.

I allmänhet kom Algerietkriget inte bara att prägla en stor del av efterkrigstidens litteratur från 1960-talet utan också diskussionen om ockupationen. Man kan säga att dessa två trauman, Förintelsen och kolonialismen, har flätats samman och förstärkt varandra i den franskspråkiga kulturen. Båda fallen involverade en ideologisk konflikt mellan yttersta högern och vänstern samt en stark repression mot såväl militära som civila grupper. Flera av de intellektuella som under 1960 och 1970-talet lyfte fram det nazistiska folk mordet hade tagit intryck av Algerietkriget. Det handlade inte bara om den vänster som likställde fransk kolonialism med alla former av fascism, utan också mindre politiskt präglade författare som Perec och Modiano. Händelserna på andra sidan Medelhavet tvingade fram begravda minnen från ockupationen.

Det är betecknande att *Dora Bruder* faktiskt börjar i en reflektion över det algeriska traumat där författaren söker sig tillbaka till den försvunna flickans kvarter: "Jag minns de öde boulevarderna Barbès och Ornano, en solig söndagseftermiddag, i maj 1958. I varje gathörn stod grupper av soldater ur nationalgardet, på grund av händelserna i Algeriet." Gatorna bär således på flera lager av minnen. De förvandlas i Modianos romaner till ett mytologiskt landskap av igensopade spår som författaren blottlägger. Tjäders personligt skrivna biografi är inte bara ett viktigt steg för att fördjupa kunskapen om Modiano för en bredare publik; den belyser också den viktiga kompletterande funktion som litteratur och historieskrivning har.

► Johannes Heuman disputerade 2014 på avhandlingen "The Quest for Recognition – The Holocaust and French Historical Culture, 1945–65" vid Stockholms universitet.

Svante Nycander Makten över åsikterna – DN under Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson

ATLANTIS | 192 S. | ISBN 9789173537117

EFTER TINGSTEN SPRIDDES MAKT OCH ANSVAR UT

Recensent *Olof Petersson*

NÄR TINGSTEN AVGICK som chefredaktör för *Dagens Nyheter* efterträddes han av Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson. Maktkampen mellan dessa helt olika publicister komplicerades ytterligare av att ägarna ingrep i det dagliga arbetet. Nycanders bok är till stora delar en biografi om Larsson, men läsaren blir inte övertygad om dennes storhet.

KONSTARTERNA & MEDIER



PJÄSEN MED TITELN *Ansvar* är vårt på Stadsteatern i Stockholm spelar Robert Fux rollen som Herbert Tingsten under ett avgörande moment i *Dagens Nyheter* historia. Tidningens chefredaktör och en av Sveriges ledande opinionsbildare tog ställning i pensionsstriden och kom fram till att tidningen inte skulle stödja Folkpartiet i valet 1958. Tidningens ägare bestämde sig då för att inte förnya kontraktet. Tingsten avgick 1959.

Vad hände sedan? Svante Nycanders nya

bok handlar om DN:s ledarsida under tiden efter Tingsten. Boken bygger på författarens egna iakttagelser under tiden som ledarskribent men också på ett delvis nytt källmaterial i form av dagböcker och minnesanteckningar.

Chefsbytet 1960 fick dramatiska konsekvenser. Familjen Bonnier hade uppenbarligen fått nog av modellen med en ensam stark publicist i ledningen för tidningen. I stället utsåg man ett kollegium bestående av tre chefredaktörer: Olof Lagercrantz, Sven-Erik Larsson och Sten Hedman, av vilka den senare pensionerades efter få år.

Ansvar för ledarsidan delades nu av Lagercrantz och Larsson, som var helt olika personligheter. Lagercrantz hämtade sin inspiration från skönlitterära författare medan Larsson hade en inrikespolitisk taktiker som C. G. Ekman som förebild. Det var upplagt för konflikter. Lagercrantz lamenterade över sin kollegas låga horisonter, småstadsmentalitet och andefattigdom.

Det intrikata maktspelet inom ledarredaktionen komplicerades ytterligare av att ägarfamiljen ingrep i det dagliga arbetet. Herbert Tingsten hade kunnat hänvisa till sitt kontrakt som bevis på sin rätt att bestämma DN:s politiska linje, men de nya chefskontrakten såg annorlunda ut. Larsson och Lagercrantz åtog sig att ha dagliga överläggningar med styrelsens ordförande. Det förutsattes att man då diskuterade bland annat uppläggning och utformning av politiska och kulturella reportage.

Nycander ger flera exempel på hur familjen Bonnier försökte styra tidningens innehåll. Bonniers hade många gånger kritiserat DN för att inte göra rättvisa åt böcker från Bonniers förlag. Lagercrantz har berättat om Tor Bonniers påtryckning på honom som ny kulturchef att ta avstånd från en kritisk recension av en Bonnier-bok. Styrelseordföranden Kaj Bonnier var missnöjd med DN:s insats i debatten om en eventuell medlemsansökan till EEC. Albert Bonnier anmärkte på vad han ansåg vara negativa företagsreportage i DN. Det gick så långt att Lagercrantz klagade över att Bonniergruppen utsatt honom för så starka påtryckningar att det medfört "nervmässiga påfrestningar". En av bokens mellanrubriker lyder "Distansredigering från styrelserummet".

FRÅGAN ÄR VILKET genomslaget blev för alla dessa påtryckningsförsök. Inflytandet reducerades visserligen av att Bonnierfamiljen var splittrad. Signalerna från ägarsidan gick kors och tvärs, konstaterar Nycander. Men boken saknar en systematisk analys. Ändå drar Nycander huvudsatsen att chefredaktörerna inte gav vika för påtryckningarna.

Under 1960-talet fick maktspelet ytterligare en aktör. "Journalistklubben tar ledningen", skriver Nycander och berättar om hur fackliga aktivister kom att fylla ett maktvakuum mellan styrelsen och chefredaktörerna.

På Tingstens tid rädde det inget tvivel om att makt och ansvar hängde samman och förenades i en enda person. Nu var makten flytande och utspridd på många händer. Man kunde alltid säga att ansvaret låg hos någon annan.

Både Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson hade arbetat som ledarskribenter under Herbert Tingsten. Tingsten hade lagt fast vissa bestämda rutiner, vilka bland annat har beskrivits av statsvetaren Torbjörn Vallinder i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2011. Arbetsdagen på ledaravdelningen började med "morgonbönen". Då samlades ledarskribenterna i chefredaktörens rum för att planera dagens arbete. Det gällde då att hålla sig framme med goda uppslag till ledarartiklar. Konkurrensen var hård, särskilt som den morgontidiga Tingsten ofta hade med sig ett färdigt manus till morgondagens huvudledare.

Vallinder påpekar att det var nödvändigt att känna till vad Tingsten brukade kalla prejudikatet. Därmed avsågs de principiella frågor, där Tingsten själv hade fastlagt DN:s linje och ingen annan än han kunde ändra den. Det gällde till exempel socialisering, kommunism, atomvapen, Natomedlemskap, samregering och folkomröstning.

När Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson tog över förändrades ledarredaktionen inre liv. Nycander ger utförliga belägg. Larsson ansåg att ledarsidan hade förfallit under Tingstens sista år. Efter en skakig period gällde det att återvinna förtroende för DN genom en tydligt förändrad hållning. Kampanjer mot kristendom och monarki var bland det som Larsson minst ville ha på ledarsidan.

Nycander citerar en av medarbetarna, Börje Dahlqvist, som redan efter knappt två veckor med Larsson drog en sorgsen slutsats: "Nu håller ledaravdelningen på att falla sönder, den gamla solidariteten inom gruppen kring Herbert finns inte mera." Utrikesredaktören Ulf Brandell skrev i sin dagbok om "en maskulin värld av adrenalín, bitterhet, osämja och ömsidig nedvärdering". Nycanders egna intryck är likartade: "Det var på det hela taget ingen rolig start." Ett av bokens kapitel heter "En splittrad ledarsida".

Många gånger fungerade det ändå. Det hände att de båda chefredaktörerna var överens eller att den ene lät den andre hållas. Så småningom ändrades befogenheterna så att de fick var sitt ansvarsområde. Men konflikterna kunde också leda

till blockeringar. När Olof Palme höll sitt Gävletal 1965 om Vietnam elektrifierades den svenska debatten. Men DN var tyst. Först efter två veckor kom en reaktion på Palmes tal, i form av en småsur ledarkommentar. Chefredaktörerna drog åt olika håll och dessutom blandades utrikespolitik med inrikespolitik.

EFTERSOM RELATIVT MYCKET har skrivits om Lagercrantz väljer Nycander att sätta strålkastarljuset på den mer okände Larsson. Till saken hör att Nycander under en lång följd av år var Larssons medarbetare, först på *Upsala Nya Tidning* och från 1960 på *Dagens Nyheter*. Det var också Svante Nycander som 1979 efterträdde Sven-Erik Larsson som chefredaktör. I själva verket kan stora delar av boken läsas som en biografi över tidningsmannen Sven-Erik Larsson. "Vem var Sven-Erik Larsson? Varför valde Bonniers honom? Att han var folkpartist brukar rutinmässigt nämnas, men vad utmärkte honom som skribent och opinionsbildare, hur såg han på tidningens roll i politiken?" Så formulerar Nycander sina frågor och svaren formuleras i övervägande positiva ordalag. Det är uppenbart att Nycander alltså hyser en starkt uppskattande värdering av Sven-Erik Larsson.

Läsaren blir dock inte alltid helt övertygad om Sven-Erik Larssons storhet. Ett exempel är hur den nye chefredaktören förvaltade arvet från Tingsten i den för inrikespolitiken så avgörande regeringsfrågan. Tingsten hade envetet pläderat för en permanent samregering mellan de demokratiska partierna. Larsson delade Tingstens premisser om ideologiernas död men drog en helt annan slutsats. I stället för samregering ville Larsson ha maktväxling. Han hävdade att det låg ett egenvärde i att politiker med annan grundsyn träder till. Men när de borgerliga till slut tog över regeringsmakten 1976 hördes inte längre denna åsikt. Principen om maktväxling gällde uppenbarligen endast så länge socialdemokraterna hade makten.

Senare svängde Larsson i regeringsfrågan. Nu var det ett samarbete mellan folkpartiet och centerpartiet som skulle lösa Sveriges problem. Nycander skriver att "mittenpolitiken som idé och strategi tog sin början i DN 1960". Men inte heller denna doktrin varade för evigt. Under jämviktsriksdagen efter valet 1973 hoppades Larsson på en koalition av socialdemokrater och liberaler. "Trepartisamverkan har försvunnit som alternativ i svensk politik", skrev DN.

Men det dröjde inte länge förrän en bor-



► Familjen Bonnier får sig en skrappa.

gerlig trepartiregering blev högsta mode. Larsson blev en "alliansmäklare", skriver Nycander. Visserligen öppnades därmed en spricka inom ledarreaktionen, eftersom Olle Alsén drev en kampanj mot kärnkraften. Larsson ansåg tvärtom att man borde kompromissa för att möjliggöra en borgerlig koalition efter valet 1976.

Snart skulle DN byta till ytterligare en uppfattning i regeringsfrågan. Larsson stödde en ren folkpartiregering 1978, som blev en enpartiregering i extrem minoritet, med argumentet att det behövdes en ny regering som kunde nå blocköverskridande samförstånd i riksdagen.



EN SAMMANFATTANDE MELLANRUBRIK lyder: "Mer beslutsam än konsekvent". Nycander erkänner att kombinationerna växade och att den gemensamma nämnaren var att folkpartiet alltid borde spela en central roll i regeringen. Larsson värjde sig också mot att först diskutera regeringspolitikens innehåll. Tvärtom var maktsträvan ett grundläggande element i den politiska verksamheten: "Kampen om makten

”Men det dröjde inte länge förrän en borgerlig trepartiregering blev högsta mode. Larsson blev en 'alliansmäklare', skriver Nycander.”

består, även när striden mellan åskådningarna ebbar ut.”

Intrycket blir att tidningens linje utformades av en slipad taktiker som hade sin partipolitiskt motiverade åsikt klar medan argumenten växlade med de politiska konjunkturen.

Svante Nycanders bok dokumenterar i detalj hur DN:s ledarredaktion förändrades efter Tingsten. Hur denna förändring ska värderas är dock ännu en öppen fråga. "Makten över åsikterna" lyder bokens titel. Men frågan om DN:s inflytande över svensk opinionsbildning ökade eller minskade efter Tingsten ger boken inget svar på.

► Olof Petersson är statsvetare.

Kent Asp & Johannes Bjerling
Mediekratin

– *Mediernas makt i svenska val*

EKERLIDS | 216 S. | ISBN 9789187391484

MEDIER HAR ERSATT PARTIER SOM LÄNK TILL VÄLJARNA

Recensent *Gunilla Jarlbro*

IDAG ÄR medierna det offentliga rum där väljare och politiker möter varandra och politikerna har lärt sig tänka som journalister, hävdar Asp & Bjerling. Om detta är bättre eller sämre än den gamla partidemokratin finner de svårt att avgöra. Boken innehåller intressanta resultat men är svårläst.

KONSTARTERNA & MEDIER



EN DRYG VECKA före valet den 14 september 2014 utkom boken *Mediekratin - Mediernas makt i svenska val*. Boken annonserades även av författarna på DN-debatt den 5 september. Den starka viljan att få ut boken på marknaden före valet går inte att ta miste på, vilket jag återkommer till nedan. Huruvida boken och dess resultat blev ett inslag i den allmänna debatten före valet överlåter jag åt andra att bedöma.

Boken består av 216 sidor fördelade på

22 kapitel och bygger på ett omfattande empiriskt material. I boken behandlas tio val och tre folkomröstningar under perioden 1979–2010. Materialet för analyserna härstammar huvudsakligen från projektet *Medievalundersökningarna*, som har letts av förste författaren, Kent Asp, och finansierats av flera olika svenska forskningsråd.

I bokens utkristalliseras tre centrala frågeställningar. För det första vill författarna beskriva vilken roll medierna har spelat under de senaste tio valrörelserna och för det andra vill man analysera mediernas roll i valrörelserna ur ett maktperspektiv. Slutligen vill man för det tredje reda ut vilka konsekvenser mediernas ökande makt har för den representativa demokratin och maktfördelningen i samhället.

Boken innehåller många intressanta resultat, kanske inte alltid så förvånande, men man kan tycka att det är tryggt att få dem bekräftade. I och med att boken är så enormt faktsäckad med siffror och tabeller och beskrivningar av valrörelser som ligger långt tillbaka i tiden blir det stundom svårt att se skogen för alla träd. Det är litet synd att vissa politiska frågor och valrörelser inte beskrivs tydligare så att läsaren kan få en antydning om vad som egentligen hände? Vidare skulle läsare som är under 50 år säkert behöva få en tydligare beskrivning av olika händelseförlopp under de olika valrörelserna. Vissa politiska skeenden beskrivs utförligt, andra inte.

Icke desto mindre finns det flera intressanta och tänkvärda resultat, bland annat att partierna har fått en allt mindre roll som bärare av politiska idéer och visioner medan journalister och andra kommentatorer såsom experter och opinionsinstitut har fått en alltmer framträdande roll. Det hade dock varit önskvärt att författarna hade diskuterat denna utveckling utförligare ur ett demokratiperspektiv. Vad betyder det för medborgarna att andra aktörer än de politiska tolkar och värderar idéer och visioner? Intressant är också att få veta att föreställningen som många av oss haft, att partiledarna kommit alltmer i fokus genom åren, inte bekräftas av det empiriska materialet. Föreställningen att de som innehar regeringsmakten skulle bli hårdare bevakade av medierna bekräftas inte heller i boken.

DE FRÅGOR SOM restes i bokens inledande kapitel besvaras metodiskt och skolboks-mässigt i det näst sista kapitlet. Sålunda konstaterar författarna att politiken intar en mindre plats i den publika offentligheten i dag jämfört med för trettio år sedan. Vidare finner man att den gemensamma publika offentligheten är mindre än för

trettio år sedan. Man ställer även frågan huruvida utvecklingen går mot ökade informationsklyftor mellan medborgarna, det vill säga om vi får ett Sverige där klyftan mellan informationsrika och informationsfattiga ökar. Författarna konstaterar att utvecklingens riktning är bekymmersam ur ett demokratiperspektiv. Valrörelsernas åsiktsbärare har fått ge vika för valrörelsernas uttolkare, vilket innebär att journalister och andra kommentatorer får en allt viktigare roll i den politiska kommunikationen. Vidare finner man att medierna bidrar mer till konsensus än till konflikt. Det finns bland annat ingen konflikt mellan det journalister och partier tycker är viktiga valfrågor. Dagens politiker behärskar inte bara mediernas sätt att arbeta utan har nu också lärt sig att tänka som journalister.

Att mediernas roll för det politiska systemet har förändrats och att de politiska aktörerna behöver anpassa sig bekräftas i boken. Detta kallar författarna mediekrati. De beskriver detta fenomen som ett politiskt system som både är starkt påverkat av och anpassat till mediernas sätt att arbeta. I en mediekrati har medierna ersatt de politiska partierna som den viktiga länken mellan väljare och politiker. Medierna är numera det så kallade offentliga rummet; det är här väljarna möter politikerna och det är här politikerna möter sina väljare. Slutligen ställer sig författarna frågan huruvida mediekratin är bättre eller sämre än partidemokratin. Svaret är varken lätt eller entydigt. Författarna menar att det är rimligt att hävda att mediekratin är en mer lyhörd styrelseform än partidemokratin, men att det å andra sidan verkar vara svårare att i en mediekrati arbeta för medborgarnas långsiktiga intressen.

— Anmons



MICHAEL MOON

Grön filosofi

Tankar kring en ny ideologi

Om idéerna bakom dagens gröna politiska rörelse och försöken att formulera en världsbild som kan inspirera oss att leva med naturen på ett mer harmoniskt och mindre destruktivt sätt.

Danskt band, 168 s.



► Samtliga partiledare för riksdagens åtta partier i en direktsänd debatt 2012.

FÖRFATTARNA HAR, SOM de skriver i sitt inledningskapitel, en förhoppning att boken ska finna läsare utanför akademien och de säger sig därför ha valt att inte tynga framställningen med referenser. Jag tror dock inte det är ett problem för läsare överlag att vi akademiker använder oss av ett referenssystem. Problemet med denna bok är snarare att den är alltför tyngd av fakta och siffror. Författarna har inte haft en lätt uppgift att redovisa empiriskt underlag för tio val och tre folkomröstningar, men den fråga man som läsare måste ställa sig är om alla dessa resultat har samma dignitet för att svara på bokens frågeställningar? Bokens svaghet är bland annat att den är svårläst, inte för att den är teoretiskt baktung, utan för att alla fakta och siffror som staplas på varandra hade behövt förpackas och sorteras för läsarna.

Ovan nämnde jag att det troligen varit en stark ambition hos författarna att få boken färdig och tryckt före valet 2014. Tyvärr märks det, det är mycket korrekturel och småfel i boken. Vidare tar man

ibland upp trådar från samhällslivet i allmänhet och politiken i synnerhet som inte omfattas av det empiriska materialet. Dessa nutida nedslag hänger dock ofta i luften – som läsare blir man inte klok på varför texten finns där och vad det har med den övriga texten att göra.

Vid studiet av valrörelsen 2010 har författarna totalt uteslutit Sverigedemokraterna som parti. Det framkommer inte varför så är fallet, kanske har man valt att ta bort dem från sin analys därför att de i stor utsträckning använde sig av andra medier i sin valrörelse än de gängse och de som författarna har analyserat. Den fråga som man kan ställa är om Sverigedemokraternas framgång ger vissa indikationer om att teorin om mediekratin kanske behöver modifieras, eller åtminstone att studier av sociala medier bör ingå i framtida analyser.

► Gunilla Jarlbro är professor vid Institutionen för Kommunikation och medier vid Lunds universitet.

FORTFARANDE OMKRING FYRTIO år efter krigsslutet framstår Vietnamkriget som en av de viktigaste konflikterna i modern historia. Militärt innebar kriget början på ett paradigmskifte. När den amerikanska insatsen i Vietnam inleddes på allvar 1965 präglades den av 1900-talets industriella utnöttningskrig, där fienden skulle slås ihjäl genom yttäckande eldkraft och personalförsörjningen säkras genom en ousinlig ström av värnpliktiga. När USA:s aktiva krigsdeltagande avslutades 1972 stod amerikanerna däremot på tröskeln till vår egen tids högteknologiska krig. Insatserna på slagfältet hade anförtrots små grupper av kvalificerade professionella och skedde huvudsakligen från luften. Drönare och smarta, målsökande vapen spelade en viktig roll. Följande år, när det slutliga fredsavtalet undertecknats i Paris, avskaffade USA värnplikten för gott.

Maktpolitiskt innebar kriget ett hårt slag mot tilltron till USA som supermakt och under de år som följde närmast efter nederlaget präglades den amerikanska strategin av betydande försiktighet. När USA under Ronald Reagan på 1980-talet åter gick till offensiv i det kalla kriget undvek man storskaliga interventioner med egna trupper som i Korea och Vietnam. I stället agerade man i kulisserna genom CIA och Världsbanken eller genom ombud – som contras i Nicaragua och mujahedin i Afghanistan. Sovjetimperiets sammanbrott kom närmast som en överraskning för beslutsfattarna i Washington och i triumfens ögonblick undveks alla utmanande utspel mot den slagne motståndaren. Trots att USA under 2000-talet vågat sig in i nya krigsäventyr i Afghanistan och Irak har Vietnam aldrig upphört att spöka i den säkerhetspolitiska debatten.

Vietnamkriget splittrade inte bara det amerikanska samhället utan förändrade också bilden av USA i omvärlden. För den generation som formades av 1968 års ungdomsuppror bekräftade kriget att välståndet i den liberalkapitalistiska västvärlden

hade förtryck och utsugning av världens fattiga som sin förutsättning. Trots koloniernas frigörelse verkade den imperialistiska världordningen leva vidare och kräva massivt våld för att kunna vidmakthållas. Även en socialdemokratisk politiker som Olof Palme kunde beskriva konflikten på det sättet i sitt berömda Gävletal sommaren 1965: ”Den demokratiska socialismens

svenska arbetarrörelsen hade bedrivit under 1900-talet.

Trots att Vietnamkriget alltså fick viktiga konsekvenser för USA och den övriga västvärlden hade kriget givetvis störst verkningar där det utkämpades – i Sydostasien: 3–4 miljoner döda, omfattande materiell och miljömässig förstörelse (som fortfarande är kännbar och än i dag kräver sina offer), etablerandet av kommunistiska diktaturregimer, 1,7 miljoner människors död under röda khmerernas välde i Kambodja och fördrivning av ett par miljoner människor från Vietnam som båtflyktingar (främst etniska kineser). Flyktingströmmarna från Laos och Kambodja omfattade ytterligare 600–700 000 människor.

LITTERATUREN OM VIETNAMKRIGET hann bli oöverskådlig redan medan konflikten pågick och har bara fortsatt att växa. Det är inte bara nytt källmaterial som blivit tillgängligt, utan avslutningen av det kalla kriget och utvecklingen i Sydostasien efter 1975 har nödvändiggjort en del omprövningar. Det lättsinne med vilket USA drogs in i kriget och det utsiktslösa i den valda strategin framskyttade redan 1971, när det amerikanska försvarsdepartementets egen hemliga utredning – den så kallade Pentagonrapporten – läcktes. Den bild som förmedlades då har ytterligare befästs genom historisk forskning, liksom genom den dåvarande försvarsministern Robert McNamaras memoarer.

Kring sekelskiftet 2000 började dock revisionistiska riktningar inom forskningen få genomslag. De hävdade att USA:s intervention varit rationell mot bakgrund av kalla krigets supermaktsduell och att den förändring av den amerikanska strategin som skedde efter Tet-offensiven 1968 hade kunnat bli framgångsrik om den bara getts tid att verka. De revisionistiska historikerna fick viss draghjälp av de inblickar i sovjetiskt och kinesiskt beslutsfattande som blivit tillgängliga genom historisk forskning efter det kalla krigets slut, liksom av den officiella historik över kriget

HISTORIA

Nick Turse

Döda allt som rör sig – Det verkliga Vietnamkriget.

(Kill Anything That Moves)

ÖVERS. LARS OHLSSON | KARNEVAL | 351 S. | ISBN 9789187207327

Kaj Falkman

Ekot från Vietnam – En diplomats minnen från kriget och återbesök fyrtio år senare

CARLSSON | 254 S. | ISBN 9789173316538

USA:S STRATEGI DREV FRAM ETT URSKILJNINGSLÖST DÖDANDE

Recensent *Gunnar Åselius*

NICK TURSE TRÄFFADE på en hemlig utredning av Pentagon som dokumenterade över 300 våldsdåd av amerikansk personal mot civila i Sydvietnam. Han har intervjuat överlevande i Vietnam och skildrar ett urskillningslöst dödande som dock till stora delar var känt sedan tidigare. Kaj Falkman var handläggare på UD för Vietnamfrågan 1968–1973 och även chargé d'affaires i Hanoi. Den bok han nu publicerar är en romantisk berättelse om ett dygdigt bondefolk och utelämnar den terror som FNL gjorde sig skyldig till.

grundläggande moraliska värderingar förpliktar oss i varje fall att stå på de förtrycktas sida mot förtryckarna, på de eländiga och fattigas sida mot deras utsugare och herrar.” (Citerat efter Kjell Östberg, *I takt med tiden – Olof Palme 1927–1969*, 2008.) Alla såg dock inte samma självklara likheter som Palme mellan de vietnamesiska kommunisternas kamp mot USA och den reformistiska samhällsomdaning som den

som hade producerats av generalstaben i Hanoi och översatts till engelska.

TVÅ NYUTKOMNA BÖCKER om Vietnamkriget är den amerikanske journalisten Nick Turse *Döda allt som rör sig* och den pensionerade svenske ambassadören Kaj Falkmans *Ekot från Vietnam*. Medan Turse bok baseras på omfattande arkivforskning, har Falkmans bok mer karaktär av memoar- och reseskildring.

Under arbetet med sin doktorsavhandling i socialmedicin vid Columbia University träffade Turse i början av 2000-talet av en slump på en dossier på National Archives i Washington, som innehöll dokument från Vietnam War Crimes Working Group, en hemlig utredning tillsatt av Pentagon efter avslöjandena 1969 om massakern i Song My. Här fanns uppgifter om ytterligare mer än 300 bekräftade fall av massakrer, mord, våldtäkter, tortyr, överfall, lemlästningar och andra våldsdåd begångna av amerikansk militär personal mot civilbefolkningen i Sydvietnam. Med utgångspunkt i Pentagonutredningen gick Turse vidare, intervjuade Vietnamveteraner och sökte upp de orter i Vietnam som figurerar i de insamlade vittnesmålen för att tala med överlevande.

Det är en fasansfull skildring som rullas upp. Drillade till aggressivitet under sin stenhårda rekrytutbildning, men med knapphändig undervisning i folkrätt, indoktrinerade med rasistiska fördomar gentemot asiater, men utan kunskaper om landets kultur och språk, släpptes hormonstinna amerikanska tonåringar lösa mot den vietnamesiska bondebefolkningen. De leddes av oerfarna officerare, i stort sett jämnåriga med sina soldater och med en mycket vag uppfattning om vad de förväntades åstadkomma – annat än att få hem så många som möjligt av sina soldater i livet samt att undvika att förstöra sina karriärer genom att rapportera tråkiga nyheter uppåt.

Gerillakrigets karaktär innebar att varje civilperson kunde vara en fiende. Eftersom Pentagon leddes av den tidigare industristatistikern Robert McNamara mättes framgång i antal oskadliggjorda fiendesoldater (“body count”). Därigenom kunde mord på civila legitimeras bara de blev bokförda på rätt sätt. Officerare som rapporterade höga siffror på dödade fiender kunde räkna med befördran. Deras soldater belönades med extra ledighet, särskild tilldelning av öl och helikoptertransport ut i djungeln i stället för fotmarsch.

DETTA LADE GRUNDER till vad Turse beskriver som ”ett system av lidande” och ”excesser i dödande”. Civila som flydde undan de amerikanska helikoptrarna sköts som misstänkta fiender. Civila som inte flydde utan i stället sprang de amerikanska helikoptrarna till mötes sköts också som misstänkta fiender. Skyddsrum, dit civila tagit sin tillflykt, tolkades automatiskt som gömställen för gerillan och blåste ur med handgranater och napalm. Byar jämnades med marken, boskap slaktades, grödor stacks i brand. Civila som förhördes torturerades rutinemässigt och kvinnor våldtogs – ofta inför ögonen på sina familjer. Barn och äldre kördes ihjäl på vägarna av amerikanska militärfordon, blev nedskjutna från helikoptrar när de arbetade på fälten eller samlade frukt i skogen, dödades då de letade efter något ätbart på soptip-



parna intill amerikanernas baser under morgontimmarna, när uttråkade soldater brukade öva prickskytte. Enstaka amerikaner utmärkte sig särskilt, som sergeanten Roy Bumgarner med 1 500 ”oskadliggjorda fiender”, översten John Donaldson som jagade vietnameser från helikopter eller generalen Julian Ewell, som efter operation ”Speedy Express” våren 1969 blev känd som ”slaktaren i Mekongdeltat”. Donaldson var stabschef och Ewell befälhavare för 9:e infanteridivisionen, den så kallade Americal-divisionen som var rekryterad från Kalifornien och i vilken det kompani som utförde Song My-massakern ingick.

Hur pass ny är den bild som förmedlas? Det framgår av Turse notapparat att många av de händelser som beskrivs i boken faktiskt rapporterades av amerikanska medier redan i samtiden och även varit ett tema i memoarlitteraturen från kriget. De generationer som fått sin bild av Vietnamkriget från olika Hollywoodfilmer torde inte heller bli särskilt överraskade. Turse menar dock att för den amerikanska

allmänheten framstår alltjämt händelser som massakern i Song My som enstaka illdåd. I själva verket var det urskiljningslösa dödandet i Song My nära kopplat till den industrialiserade form av utnöttningskrig som hade utvecklats i USA under 1900-talet och som då den applicerades i en irreguljär konflikt som den i Vietnam visade sig synnerligen dysfunktionell och grym.

De flesta civila som dödades i Sydvietnam sköts inte heller av amerikanska soldater öga mot öga utan dödades på avstånd av flyg och artilleri. De stora ansträngningar amerikanska militära myndigheter gjorde för att tysta ned grymheter som Song My och den ovilja som visades när det gällde att åtala enskilda förövare hade med detta att göra, enligt Turse. Det var inte bara gärningsmännen utan hela den amerikanska strategin i Vietnam som i så fall riskerade att hamna inför rätta. Turse menar att den amerikanska oviljan att göra upp med ”det verkliga Vietnamkriget” är den yttersta orsaken till att minnet av Vietnam likt en osalig ande har fortsatt att plåga nationen under decennier, och att det är viktigt att traumat konfronteras innan alla veteraner hunnit dö bort.

KAJ FALKMAN VAR handläggare på UD för Vietnamfrågan åren 1968–1973 och även chargé d'affaires i Hanoi sommaren 1971. Han inspirerades att skriva efter att Birgit Öberg, änka efter Jean-Christophe Öberg, överlämnat en renskrift av makens min-

nesanteckningar från sin tid som Sveriges ambassadör i Hanoi 1970–1973. Förutom Falkmans och Öbergs minnen innehåller boken en skissartad översikt över Vietnamkrigets historia, funderingar kring hur traditionerna från buddhism, taoism och konfucianism kan ha bidragit till vietnamesernas seger över USA med dess västerländska, självcentrerade världsbild, samt intryck från ett återbesök som Falkman gjorde i Vietnam 2013.

En del av författarens egna minnesbilder har tidigare publicerats i en antologi om svenska diplomaterfarenheter, men kan naturligtvis vara värda att återge på nytt. Hit hör berättelsen om hur Falkman – när Sverige som enda västland med diplomatisk representation i Hanoi skulle klargöra vilka amerikanska flygare som fanns i nordvietnamesisk fångenskap – kom i kontakt med en amerikansk pilotustru som vändades över det krig hennes man hade deltagit i och var osäker på om hon önskade få tillbaka honom. Hit hör också berättelsen om den iskyla som drabbade



► Attackhelikoptrar under Operation Pershing, ett Search & Destroy-uppdrag över Bong Son-slätten och An Lao-dalen.

Falkman inom UD när han i *Dagens Nyheter* recenserade Frances Fitzgeralds bok *Fires in the Lake*, som kritiserade USA:s bristande förståelse för Vietnams kultur och historia. Intressant att ta del av är också Jean-Christophe Öbergs upplevelser från Hanoi under kriget, liksom den syn på minnet av kriget som framkommer i intervjuerna med vietnamesiska veteraner.

Som historisk framställning duger boken emellertid inte. Det är en i hög grad romantisk berättelse om ett dygdigt bondefolk, som sedan urminnes tider varit nationellt medvetet, levte i harmoni med naturen, vördade sina förfäders minne och gjort hårdnackat motstånd mot alla främmande inkräktare. Ungefär så brukade även Sveriges historia en gång skildras, men med hjältar som Erik den helige, Engelbrekt, Sten Sture och Gustav Vasa i stället för systrarna Trung, kung Trang och Ho Chi Minh. I själva verket dröjde det till 1802 innan Vietnam uppstod som eget kejsardöme och liksom överallt annars i världen förutsatte även här spridningen av nationalismens evangelium en utbredd läskunnighet i samhället. Någon sådan kan knappast ha funnits innan den franska kolonialmakten tvingade vietnameserna att byta sina kinesiska skrivtecken mot det latinska alfabetet.

Medan Turse åtminstone i en fotnot konstaterar att även FNL utövade terror, antyder Falkman inget sådant. Den sydvietnamesiske diktatorn Diems hat mot kommunisterna sägs bero på att han var katolik, men hade säkert också att göra med att kommunisterna hade likviderat hans bror 1946, när de systematiskt rensade ut alla borgerliga element ur den nationella enhetsfronten Viet Minh. Den hårdhänta kollektiviseringen i norr efter självständigheten, som kostade mellan 10 000 och 50 000 människoliv och fick en miljon att fly söderut, omnämns endast kort av en av de vietnameser Falkman intervjuar. Att FNL under tre veckor 1968 i staden Hué mördade bortåt 3 000 civila – tjänstemän i Saigonregimen och deras familjer – har inte heller ansetts värt att ta med i en annars ganska utförlig redogörelse för Tet-offensiven. USA:s första bombkampanj mot Nordvietnam under 1972 – ”Linebacker I” – beskrivs som ett oprovcerat försök att bomba Hanoi till eftergifter i fredsförhandlingarna. I själva verket hade reguljära nordvietnamesiska styrkor rullat in i Sydvietnam på påsken och genom intensiva bombningar lyckades amerikanerna stoppa deras framrykning. Falkman nämner inte heller att ”Linebacker II” – de så kallade julbombningarna

– hängde samman med Hanois förhållande av fredsavtalets undertecknande för att den nyvalda kongressen skulle hinna samlas i Washington och strypa anslagen till kriget. Utvecklingen i södra Vietnam efter kommunisternas seger – fördrivningen av den kinesiska minoriteten, de hårda repressalierna mot den gamla regimens anhängare och undertryckandet av resterna av FNL – har också ansetts onödigt att ta med.

HUR SKA DE nya bidragen ses i relation till den tidigare forskningen? Turse bok stärker den bild av USA:s krigföring som etablerades genom Pentagonrapporten och låter oss ana de fasansfulla konsekvenserna för människorna i södra Vietnam. Falkmans bok ger en bild av hur konflikten uppfattades och alltjämt uppfattas av många svenskar, men visar också att den revisionistiska historieskrivningens resultat behöver vägas in i analysen om inte Vietnamkriget ska reduceras till romantiska hjälteberättelser.

► Gunnar Åselius är professor i historia, särskilt militärhistoria, vid Försvarshögskolan.

Victor Lundberg En idé större än döden – En fascistisk arbetarrörelse i Sverige, 1933–1945

GIDLUNDS | 190 S. | ISBN 9789178449019

SVENSK NAZIST SOM VILLE SKAPA EN ALTERNATIV ARBETARRÖRELSE

Recensent *Johan Stenfeldt*

NAZISMENS PROSOCIALISTISKA INSLAG har ofta avfärdats som taktik, men som Victor Lundberg visar i sin studie om Sven Olov Lindholm fanns det nazister som av ideologiska skäl ville tillvarata arbetarklassens politiska potential. Härdade arbetare skulle leda utvecklingen mot drömsamhället.

HISTORIA



EN INTE SÄRSKILT känd passage i *Mein Kampf* berättar Adolf Hitler om den nationalsocialistiska hakkorsfanan och varför den färgsatts som den gjorts. Det svartvita emblemet med svastikan skulle avteckna sig mot en röd bakgrund. I detta låg en viktig symbolik. Tanken var att man i färgvalet skulle kunna se rörelsens sociala tanke. I detta textställe anknöt Hitler till den tidiga nationalsocialismens mer markerade antikapitalism med vidhängande sociala ambitioner, manifesterade

de inte minst i partiprogrammet från 1920 och dess 25 punkter. Där talas om långtgående socialiseringskrav, som förstärkande av truster och kommunalisering av varuhus, men också om välfärdsreformer som statligt betald utbildning och utbyggd äldreomsorg. Man kan ana konturerna av vad den tyske historikern Götz Aly kallat för en nazistisk välfärdsstat.

De mer prosocialistiska tongångarna i den tidiga nationalsocialismen har ofta avfärdats. De antikapitalistiska dragen har setts som primärt riktade mot judiska näringsidkare, alltså snarast som en nödortigt maskerad antisemitism. I stället har en vänsterinfluerad karakteristisk av nationalsocialismen varit inflytelserik, som ser den som en rörelse buren till makten av storfinsans och fundamentalt kapitalismvänlig. I John Heartfields berömda montage i den socialistiska tidskriften *Arbeiter Illustrierte Zeitung* får Hitler i sin heilande högerhand ta emot en bunt tyska riksmark av en inklippt bakomstående figur. Detta sker under texten ”Millionen stehin hinter mir”. Bilden illustrerar synsättet väl. De mer antikapitalistiska och prosocialistiska delarna av det nazistiska budskapet har betraktats som utslag av ren partitaktik.

Det är mot denna bakgrund man skall läsa Victor Lundbergs *En idé större än döden* – *En fascistisk arbetarrörelse i Sverige, 1933–1945*. Han behandlar förvisso svenska förhållanden, varför frågan om vem som gynnades av ett nazistiskt maktövertagande aldrig behöver ställas. Däremot bidrar Lundbergs analys till en bredare och mer differentierad syn på den svenska mellankrigsfasismen. Många har valt att se denna som en relativt enhetlig rörelse, präglad av en och annan personkonflikt, men knappast av några vägande ideologiska meningsskiljaktigheter. Andra, inte minst Karl N. Alvar Nilsson, har fokuserat på den svenska överklassens förhållande till högerextrema rörelser och idéer. Heartfields montage och den världsbild det ger uttryck för har så till vida gjort sig påmind också i den svenska kontexten. Lundberg vidgar perspektivet genom att studera Sven Olov Lindholms parti Nationalsocialistiska Arbetarpartiet, småningom Svensk Socialistisk Samling, som en rörelse som på allvar strävade efter att tillvarata arbetarklassens politiska potential. Och detta gjorde man, nota bene, inte av partitaktiska skäl utan av ideologiska. När man appellerade till arbetarna menade man alltså vad man sade. Detta är Lundbergs tanke och den är inte så okontroversiell som det kan låta.

INTERNATIONELLT HAR MOTSVARANDE axel mellan nazister och arbetare spårats också när det gäller den tyska nationalso-

cialismen. Inte minst Conan Fischer har fördjudat sig i hur de tyska nazisterna tävlade med kommunistpartiet om just arbetarrösterna. På samma sätt som man från nazistisk sida försökte inkorporera arbetarvänlig klassretorik i det politiska budskapet, försökte man från den i grunden internationella kommunistiska sidan knyta an till nationen. Klassen och nationen stod i båda fallen för individens underordnande och uppgående i olika kollektiv. Det är betecknande att begreppet *Volksgenosse*, folkkamrat, en hybrid mellan högerns och vänsterns kollektivistiska principer, tidvis användes av nazister såväl som kommunister. Fischer ser också en del lokala samarbeten och till synes märkliga gränsövergångar mellan de båda rörelserna, som antyder att de socialistiska delarna av nationalsocialismen i samtiden framstod som i någon bemärkelse äkta.

Fischers forskning har gått Lundberg förbi. En viktig roll i hans bok spelar i stället Max Keles *Nazis and Workers* från 1972. Kele företräder ett perspektiv som i grunden liknar Fischers i meningen att arbetarna ”erkänns” som en viktig väljarbas för den nazistiska rörelsen. Men det finns som sagt en mer uppdaterad forskningsfront än så, säkert också efter Fischer, fältet är enormt. Att Lundberg fastnar för ett så pass ålderstiget verk illustrerar möjligen att de sociala och ideologiska dimensioner som här aktualiseras hitintills inte varit särskilt uppmärksammade i Sverige.

Det finns två huvudsakliga budskap i Lundbergs bok. För det första att Lindholm-rörelsen kan betraktas som en arbetarrörelse, men en alternativ sådan, grundad i en oftast väsensskild förståelse av begreppen arbete och arbetare. För det andra att denna ideologi formades i direkt dialog med utländska influenser och på ett mycket nära sätt kan beskrivas som en del av ett europeiskt fascistiskt idékomplex.

DET FÖRSTA BUDSKAPET om Lindholm-rörelsen som en arbetarrörelse får sägas vara det mest grundläggande. Men bilden är också splittrad. Å ena sidan ser Lundberg Lindholms parti som ett i grunden högerpräglat sådant. ”I deras föreställningsvärld var de nationalradikala, starkt värdereaktionära och småföretagaraktivistiska betydelsefulla fundamentala, liksom i minst lika hög grad den liberala dogmatiken om frihet från olika sorters tvång samt hatet mot alla former av socialdemokrati, socialism, marxism och kommunism” skriver han. Så långt är författaren väsentligen enig med det vänsterinfluerade synsättet som det grovt beskrivits ovan med Heartfield som illustration. Men det finns också en annan bild. Lindholm-rörelsen var upptagen av arbete och arbetare på

ett sätt som får Lundberg att återknyta till just Marx, högerstämpeln till trots. Han citerar rentav *Kommunistiska manifestet* och dess karaktäristik av proletarietet som den verkligt revolutionära klassen, den som utkorats att stå emot den exploaterande bourgeoisien. Här finns alltså hos Lindholm rörelsen en kluven inställning till det marxistiska idékomplexet.

Detta bottnar i synen på arbete. Marxismens yttersta mål var att proletarietet skulle befrias från den boja som arbetet innebar och man eftersträvade proletarietets organisering och kamp för att detta skulle kunna ske. Kroppslarbetarna stod i fokus och målet var att deras träl-dom skulle upphöra. I Lindholm rörelsen var "arbete" och "arbetare" något betydligt vidare. För det första kunde alla som arbetade inom nationens och folkgemenskapens hägn ses som arbetare oberoende av om arbetet skedde med handen eller hjärnan. I båda fallen skapade man värden. Denna förståelse av arbetarbegreppet medgav också en viktig retorisk distinktion mellan "massan av arbetstagare" och "arbetarklassen". Den antikapitalism som kompletterade vurmen för arbetet riktades inte heller mot inhemska strävsamma småföretagare, som också kunde ses som värdeskapare. Udden riktades i stället mot inkomster skapade utan egentligt arbete, mot spekulationsvinster och ockerräntor. Dessa arbetsfria inkomster skapades av det internationella finanskapitalet, som genom att operera just internationellt också hotade den nationella gemenskapen. Här tonade den kosmopolitiska judiske affärsmannen också fram som en nedbrytande skumraskfigur.

Så långt skilde sig synen på vem som är arbetare åt. Den andra distinktionen rör synen på arbete som sådant. Där marxismen i grunden strävar efter att frigöra arbetarna från arbetets tvång, mytologiserar detta i stället av Lindholm rörelsen. Det är arbetet som hårdar, som skapar maskulina människor hårda som stål. Arbetet är så till vida närmast ett mål i sig själv, något som skall prägla arbetarsoldatens liv och det arbets-Utopia han skall skapa, en spåkelse för att ständigt pröva sin livskraft. Och även om Lindholms arbetarbegrepp är vidare än det marxistiska så tycks ändå kroppslarbetaren i detta sammanhang vara ett ideal. Det är bara han som är tillräckligt radikal för att föra kampen vidare och som inte förfaller till en anemisk, småborgerlig livshållning. Man kan i resone-mang nästan ana en inverterad form av Lenins avantgardism; i stället för att det arbetande proletarietet ska drivas framåt av en intellektuell revolutionär elit, så ska en vitt definierad grupp arbetstagare, bestående också av hjärnans arbetare, leda

mot drömsamhället av hårdade, mytologiserade kroppsarbetare.

Det är med andra ord en intressant och sammansatt bild som tonar fram. Det som Lundberg dessutom gör genom sin dissektion av arbetarbegreppet är att han vänder sig mot den marxistiska synen på fascism och nazism som ett kapitalistiskt förfalls-symptom och knappast en sammanhängande ideologi. Det är nämligen inte en kökenmödding av osorterade idéfragment som visas upp, tvärtom är det en ganska koherent uppsättning tankar, åtminstone mer koherent än vad man ofta velat tillstå.

ETT ANNAT VIKTIGT tema i Lundbergs bok är Lindholms band till den kontinentala fascismen. Lundberg hänvisar främst till vad han menar är direkta influenser från Ernst Jünger, särskilt i frågan om mytologiseringen av det hårdande arbetet. Lundberg antyder också andra influenser. Vid två resor till Tyskland, 1929 och 1932, träffade Lindholm flera personer knutna till den mer vänsterinriktade delen av det tyska nazistpartiet. Bland annat sammanstrålade han med en av de personer som varit med och upprättat det antikapitalistiskt färgade 25-punktsprogrammet, Gottfried Feder, den tidiga nationalsocialismens ekonomiske teoretiker. Lindholm träffade även Gregor Strasser, den man som ofta beskrivs som en ledargestalt för den "interna vänsteroppositionen", och som efter konfrontation med Hitler mördades under de långa knivarnas natt 1934. Det är betecknande att Lindholm i efterhand framhåller just 1934 som det ödesdigra år då den tyska nazismen slog in på fel väg.

Efter krigets slut försökte Lindholm använda sig av detta i försvar. Han tillbakavisade att han skulle ha blivit överlöpande vid en tysk ockupation och menade att det inte var Hitlers nazism som var hans. Klart var att Lindholms förståelse av begreppet nationalsocialism var en annan än folkflertallets.

Men med tiden gav han upp. Han skilde sig från sin fru Vera, som i stället gifte om sig med Assar Oredsson. Hon blev småningom partiledare för Nordiska Rikspartiet. Lindholm uppgav själv i en senare intervju växande politiska meningsskiljaktigheter som skälet till skilsmässan. Själv gick han med i FNL-rörelsen, och började på sin ålders höst kalla sig för kommunist. Han dog 1998, efter vad Lundberg med ett enhetsbegrepp kallar för "en lång radikalpolitisk livsgärning". Det är en märkvärdig livsresa som vore väl värd en egen bok.

► Johan Stenfeldt är fil. dr i historia vid Lunds universitet.

Mats Hellspong Stadion och Zinkensdamm – Stockholms idrottspublik under två sekler

STOCKHOLMIA | 270 S. | ISBN 9789170312649

NÄR STOCKHOLMARE LÄRDE SIG TITTA PÅ IDROTT

Recensent *Jens Ljunggren*

IDROTT HAR HAFT åskådare länge men det var vid 1900-talets början som en modern publikkultur uppstod. Mats Hellspongs bok är lättläst och trevlig och ger en god översikt över stockholmshistorien. Men framställningen gör ofta halt inför de djupare analyserna.

HISTORIA



IDROTT KAN MYCKET väl bedrivas utan publik – man kan till och med förmoda att merparten av all idrott som bedrivs sker helt utan åskådare. Men det är också sant att utan publik hade dagens idrott varit en helt annan än den är. I boken *Stadion och Zinkensdamm – Stockholms idrottspublik under två sekler* undersöker Mats Hellspong idrottspubliken i Stockholm från slutet av 1800-talet fram till i dag. Studien handlar om hur arrangörer, idrottsledare och tidningspress lärde



stockholmarna att se på idrottstävlingar och att bli en idrottspublik. Studier av idrottspublik har ofta varit inriktade på fankulturens mer extrema former och inte minst har det forskats en hel del om huliganism. Både medialt och i forskning lyfts gärna den spektakulära publiken fram på bekostnad av den "vanliga" och kanske litet småtråkiga idrottspubliken. Positivt med Hellspongs undersökning är att han vill granska hela publikkulturen, i alla fall den som lever och frodas på läktarna. Däremot väljer han att inte inkludera den del av idrottspubliken som tittar på tv och vistas på sportbarer eller som håller till framför storbildsskärmar vid stora event. Det är begripligt att undersökningen måste avgränsas, men ändå synd att dessa relativt nya och för publikkulturen så viktiga fenomen inte belyses.

Vid sekelskiftet 1900 utvecklades en ny publikkultur. Åskådare vid idrottsevenemang hade förkommit tidigare. Då hade publiken varit nyfiken och undrande, men inte särskilt kunnig eller inriktad på resultatet. Särskilt lagsporterna gick i bräschen för ett nytt publikbeteende, som innebar att lagets framgång och vinst ställdes i centrum för uppmärksamheten. Viktiga impulser till denna utveckling förmedlades också under OS 1912 då den svenska publiken fick stifta bekantskap med den amerikanska hejarklackskulturen. Till en början var svenskarna mycket tveksamma till denna nymodighet, men snart hade de skapat en egen hejarklackskultur.

En stor del av boken ägnar Hellspong åt att analysera publiksiffrornas utveckling.

Stockholms största publiksport, fotbollen, nådde raskt höga publiksiffror och vid 1920-talets slut var genomsnittssiffran ofta högre än under 1980- och 90-talet. Fotbollens publikmässiga guldålder inföll under 1940-, 50- och 60-talet. Toppresteringen skedde 1959 med ett genomsnitt på 13 369 åskådare per match. Sedan dalade siffrorna och man hamnade på 1920-talets nivåer. Vid millennieskiftet började dock åter publiksiffrorna att stiga och ligger nu på en liknande nivå som under 1960-talet. Hellspong visar också att Stockholmshagens publiksiffror har haft stor betydelse för genomsnittet för hela Allsvenskan.

Ytterligare en intressant iakttagelse som Hellspong gör är att derbymatcher inte alltid har varit den största publikmagneten. Fram till andra världskriget utmärkte sig inte derbymatcherna, men undan för undan förändrades detta och på 1950-talet hade de blivit stora publiktillställningar för att sedan ytterligare växa i betydelse. Förklaringen till att derbymatcherna har blivit så viktiga är att människor inte längre identifierar sig så starkt med sin stad, menar Hellspong: "Man identifierar sig mindre med staden som helhet och mer med en delkultur i staden, med en klubb som står som representant för en stadsdel, en social och kulturell gemenskap, en livsstil." Dock kan man fråga sig vilken roll identifikationen med stadsdelen egentligen spelar. Av medlemsregistren framgår att AIK, Djurgården och Hammarby tenderar att hämta sina medlemmar från bestämda stadsdelar och förorter, men Hellspong kommenterar själv att detta är

just en tendens och inget annat. Ändå genomför han ingen djupare analys av vilka andra identiteter och tillhörigheter som kan ha påverkat supporterskapet samt hur dessa kan ha förändrats och inte heller diskuterar han vad människors geografiska rörlighet kan ha betytt i sammanhanget.

DET ÄR ETT plus att Hellspong inte enbart skriver fotbollspublikens historia utan också tämligen brett undersöker många andra sporters publiksiffror och publikkulturer. Överlag gäller att publiksiffrorna var som högst på 1950-talet, men därefter dalade under 1960- och 70-talet. Många sporter har aldrig kommit igen som publiksporter, utan stannat på en låg eller medellåg nivå. Från 1900-talets slut och under 2000-talets början har dock på nytt fotbollens och bandyns publikstigit. Hellspong förklarar både nedgången på 1960-talet och den senaste uppgången med mediala faktorer. Tv:s genomslag på 1960-talet tog publik från idrotten. På 1990-talet ledde i stället ett raskt tilltagande medialt utbud till att publiktillströmningen ökade.

Jag hade gärna sett att Hellspong ytterligare fördjupat analysen av dessa paradoxala förhållanden. Televisionens inflytande tas för givet utan att det förs några vidare resonemang om hur, när och varför det påverkade publiktillströmningen. 1969 startade sändningarna av Tipseextra och Hellspong menar att detta märkbart påverkade den svenska publikkulturen – vilket väl pekar på att tv:s betydelse inte enbart var negativt för publikintresset vid denna tid? Ytterligare en invändning är att Hell-

spong inte relaterar sin statistik till det totala invånarantalet i staden och länet, vilket också det förmodligen hade kunnat tillföra analysen viktiga dimensioner.

ETT AV KAPITLEN har titeln "Idrottspubliken som disciplinärt problem". Då Hellspong refererar huliganismforskningen slås man av att det verkar vara svårt att förklara fenomenet och att forskningen ofta har varit ideologiskt laddad. Vissa forskare har menat att huliganismen uppstått till följd av "arbetslöshet, identitetslöshet och rasmotsättningar". Många har satt huliganismen i samband med ekonomiska försämringar och hårdare tag i engelsk politik och engelskt samhällsliv, inte minst under Thatcher-eran. Att arbetarklassfamiljerna skulle ha försvagats som enheter för fostran och socialisation eller att huliganismen skulle bottna i en allmän likgiltighet inför andra i samhället har också förts fram som möjliga förklaringar. Andra har invänt mot dessa perspektiv och menat att det inte finns någon statistisk samvariation mellan arbetslöshet och huliganbeteende. Hellspong refererar en rapport från BRÅ som vederlägger att det skulle vara "vanliga killar" som begår huligandåden. Av dem som 1984 i Sverige greps för läktarvåld var 59 procent tidigare kriminellt belastade. Detta borde ju också påverka analysen av fenomenet kan man tycka. Att i huliganismen se ett uttryck för en typisk arbetarmanlighet eller upplösta familjerelationer i största allmänhet tycks vara en förhastad slutsats.

Hur man periodiserar huliganismen påverkas förstås av hur man väljer att definiera fenomenet. All form av läktarstökighet eller läktarbråk kan inte kallas huliganism. Begreppet förutsätter någon form av kollektivt och organiserat beteende, vilket betyder att huliganismen är en form av supporterkultur. Enligt Hellspongs definition är huliganism "en medveten urskillningslös destruktivitet, att slå sönder läktarnas inredning, att ge sig på motståndarlagets supportrar i regelrätta slagsmål, att löpa amok trotsande polis och ordningsvakter på ett sätt som innebär verklig fara för andra åskådare". Huliganismens första uppträdande i Sverige förlägger han till en match mellan Örebro SK och IFK Göteborg 1970.

HELLSPONG ANALYSERAR OCKSÅ olika idrotters publikkulturer. Inbördes skiljer sig dessa åt vilket har att göra både med sporternas sociala förankring samt respektive sports speciella publikkultur. Individuella överklassporter som golf och tennis kräver av sin publik tystad och en disciplin på ett annat sätt än kollektiva lagsporter som ishockey, fotboll och bandy. Träffan-

de är jämförelsen mellan hur en bandybålvakt under en hel match trakasseras av motståndarlagets supportrar utan att röra en min, och hur en tennisspelare irriterat tillrättavisar publiken då den är för högljudd eller gör något olämpligt. Dock bör man se upp med att alltför hastigt dra slutsatser utifrån social bakgrund. Många kraftsporter med traditionell arbetarprägel har en mycket disciplinerad politik, visar Hellspong. Undersökningens resultat pekar på att publikkulturerna ofta är sportspecifika. Förvisso både kan och ska de förklaras socialt, men publikkulturerna kan inte på något entydigt sätt reduceras till sociala förhållanden.

Inom fotbollen har det skapats en publikkultur med relativt stor tolerans för egensinnighet och aggressionsutlevelse, om än inte respektlös oskötsamhet. Hur detta har gått till analyserar Hellspong med hjälp av begreppen "simple audience" och "mass audience". Den "enkla publiken" är passiv och konsumerar vad som erbjuds, ett beteende som numera är norm på både bio och teater. "Masspubliken" är i stället delaktig i, och själv en del av, showen. Fortfarande under 1700-talet var teaterpubliken mycket medagerande, men under 1800-talet disciplinerades den. Inom olika idrotter, och inte minst fotbollen, har den aktiva masspubliken fortsatt att leva vidare, menar Hellspong. Med andra ord har fotbollspubliken "konstruerats" för att tillåta ett visst mått av känslomässig utlevelse, aggression och egensinnigt beteende. Jag funderar på om detta också skulle kunna bidra till förklara varför just fotbollen har blivit en så huliganbenägen sport. Hellspong drar inte själv den slutsatsen, men en möjlig hypotes skulle kunna lyda att fotbollen bygger på en publikkultur där huliganbenägna grupper kunnat finna en bördig jord att växa i.

ETT VIKTIGT RESULTAT av Hellspongs analys är att idrottens publikkultur sedan länge är ett transnationellt fenomen. Under OS 1912 fick man i Sverige uppleva den amerikanska hejarklackskulturen, vilken sedan gjordes om och blev ett svenskt sårmarke. Nästa stora vändpunkt skedde under 1970-talet då engelsk publikkultur förmedlades till Sverige bland annat genom Tipsextra. Svenska supportrar tog intryck av vad man såg och de började klä sig i halsdukar och uppträda i kläder med favoritlagets färger, och ibland också att måla sig i ansiktet samtidigt som de viftade med flaggor och sjöng kampsånger. Under 1990-talet anammades i stället en "latinsk" så kallat tifosi-kultur. Publikkulturer tar alltså form i internationella kontexter och för att analysera dem behövs transnationella perspektiv.

Något som med fördel hade kunnat behandlas mer utförligt är hur publiken konstrueras medialt i både text och bild samt hur detta relaterar till genus. Ofta ligger det noggranna överväganden bakom vilka publikbilder som förmedlas på tv och i press. Exempelvis väljer i dag de flesta tv-sportproducenter att visa publikbilder på mer påklädda kvinnor än vad de gjorde på 1990-talet. Genom sitt sätt att representera publiken bidrar medierna till att skapa och främja särskilda publikbeteenden, men medierna bidrar också till att skapa myter. I både mediala och andra sammanhang låter man ofta förstä att fotbollen är ett typiskt manligt intresseområde. Dock visade en fransk opinionsundersökning från VM 1998 att människors föreställningar om vem som tittar på fotboll knappast stämde överens med verkligheten. Tillsammans skattade människorna som tillfrågades att den regelbundna fotbollspubliken till 97 procent bestod av män. Den verkliga siffran var 62, vilket betyder att övriga 38 procent var av kvinnor. Publikens genuskodning har skett också på andra plan. Stundom har förbund och arrangörer försökt att marknadsföra fotbollen som ett familjeevent, vilket delar av den manliga publiken har reagerat mot och menat vara en otillbörlig feminisering av sporten.

TILL SIST SKA något också sägas om studiens utgångspunkt, nämligen att stockholmarna lärdes upp till att bli en god publik av arrangörer, medier och idrottsledare. Helt säkert både utsattes publiken för uppfostringsförsök och lät sig också uppfostras, men bara till en viss gräns. Publikulturen skapades också underifrån och inte alltid har publiken låtit sig fostras. Dessutom måste man konstatera att Hellspongs bok handlar om mycket mer än detta fostransprojekt.

Stadion och Zinkensdamm – Stockholms idrottspublik under två seklar är en lättläst, trevlig och tankeväckande bok om sport och publikkultur som säkert både sport- och Stockholmsintresserade läsare kommer att ha stor glädje av. Den vetenskapliga vinsten av boken ligger framför allt i att Hellspong tar sig an ett tema som svenska idrottshistoriker än så länge ägnat ganska ringa intresse. Boken ger en god översikt över Stockholmspublikens historia. Dock är framställningen just översiktlig. Den ställer många intressanta frågor och bjuder på njutbar läsning, men den gör ofta halt inför de djupare analyserna.

► Jens Ljunggren är professor i idrotts-historia vid Stockholms universitet.

Lennart Rosander &
Per Olgarsson
Om kriget kommer

ROOS & TEGNER | 287 S. | ISBN 9789186691790

CIVILFÖRSVARETS PLANERING VAR IMPONERANDE GENOMTÄNKT

Recensent *Thomas Roth*

DENNA BOK ÄR en av de mycket få som behandlar de civila delarna av det svenska totalförsvaret under kalla kriget. Det är visserligen Stockholm som avhandlas men framväxt och struktur var gemensam för hela riket. Tillsammans med fotografier har författarna skapat en i högsta grad läsvärd dokumentation.

HISTORIA



MÅNGA AV OSS minns nog den lilla skriften *Om kriget kommer* som fram till början av 1970-talet delades ut till alla svenska hem. Den innehöll information om hur medborgarna skulle bete sig vid ett krigsutbrott. Den första versionen av skriften hade distribuerats redan under beredskapstiden och den mest spridda var antagligen 1961 års upplaga, men från mitten av 1970-talet återfanns samma information i telefonkatalogen. Den minns ni väl också, hoppas jag?



► Orderrummet i ledningscentral för civilförsvaret, 1950-tal.

Samma titel används nu till en bok som dokumenterar civilförsvaret i Stockholms län under den period av vår historia som går under namnet kalla kriget. Boken är ett resultat av ett flerårigt samarbetsprojekt mellan Stockholms länsstyrelse, Stockholms läns museum (jo, det finns ett sådant!) och Stockholms stadsmuseum. Författare är Lennart Rosander, kulturhistoriker vid läns museet, och Per Olgarsson, byggnadsantikvarie vid stadsmuseet. För det rikhaltiga bildmaterialet står fotograferna Johan Stigholt vid stadsmuseet och Elisabeth Boogh vid läns museet.

Rikets militära försvar under kalla kriget har skildrats i ett antal böcker, till exempel i projektet "Försvaret och kalla kriget", som har bedrivits av Krigsvetenskapsakademien, Örlogsmannasällskapet och Försvarshögskolan och som till dags dato producerat ett trettiotal volymer, men denna bok är en av de mycket få som beskriver de civila delarna av det som kallades totalförsvaret. Att det är åtgärder och planläggning i Stockholm som behandlas innebär inte att boken är irrelevant för övriga delar av riket. Framväxt och struktur var gemensam för hela riket, även om situationen var mest komplicerad i huvudstaden med tanke på befolkningens mängd och geografiska förhållanden. Direkta krigszoner befardades också i stora delar av länet.

Ett sätt att möta hotet var utrymning. Stockholms läns befolkning skulle evakueras till bland annat Dalarna och Jönköpings län. Krigsviktig personal skulle dock stanna kvar i det längsta för att hålla samhällsmaskineriet och krigsproduktionen igång. Som exempel kan nämnas beräkningar från 1970-talets början – av Södertäljes befolkning på 52 000 personer skulle 25 800 vara kvar i centralorten efter

beredskapsutrymning, men endast 12 500 efter slutlig utrymning.

Ett annat sätt att skydda befolkningen var anläggandet av de stora befolknings-skyddsrummen som numera tjänar som garage. De fyra största enorma och fullträffsäkra anläggningarna låg i Katarinaberget, under Klara kyrka, under Johannes kyrka och vid Birger Jarlsgatan. De anlades under 1950- och 60-talet för att rymma mellan 20 000 och 6 000 personer vardera. Under jord anlades också ledningscentraler för kommun- och civilförsvarsledning.

TILL SKILLNAD FRÅN vad som var vanligt i övriga delar av landet samgrupperades inte den kommunala ledningsorganisationen med den militära. Däremot fanns den militära försvarsområdesstaben i en mycket stor berganläggning i centrala Stockholm. som delades med länsstyrelsens krigsledning med landshövdingen som civilbefälhavare i östra Mellansverige. För Stockholms civilförsvansområde anlades ledningscentralen Elefanten i Sollentuna 1972–1977 och ungefär samtidigt ledningscentralen Vargen vid Lissma i Huddinge. Vargen och Elefanten var identiska för att underlätta en flyttning mellan anläggningarna om så skulle bli nödvändigt och hade plats för drygt 400 personer. Dessutom byggdes den mindre ledningsanläggningen Tordivelven vid Södertälje. Ytterligare en stor anläggning byggdes i Räcksta för Vattenfallsstyrelsens krigsorganisation. Här fanns även skyddsrum för 3 000 personer. Det anlades också en mängd mindre anläggningar, till exempel för de så kallade framskjutna enheterna som skulle leda direkta insatser. De enheter som skulle ledas var bland annat civilförsvarets undsättningskårer med cirka 500 män och kvin-

nor i varje kår, avsedda för brandbekämpning, räddning och sjukvård. Sammanlagt uppgick civilförsvarets fältorganisation i Stockholms län vid 1980-talets början till drygt 21 000 män och kvinnor, vartill kom hemskyddsenheter om 5 000 personer och verkskydd om cirka 5 600 personer, totalt alltså cirka 32 000 personer.

Rosander och Olgarsson behandlar både bakgrunden till civilförsvarets framväxt i Sverige, länsstyrelsens beredskapsplanering och civilförsvaret i Stockholms stad i detalj. Något som knappast undgår att väcka beundran, eller i alla fall fascination, är hur genomtänkt planeringen var. Ett exempel på detta är tankarna på hur rikets fångar skulle behandlas. Även de skulle nämligen evakueras i enlighet med Fångvårdsstyrelsens krigsorganisationsplan från 1962. För Stockholms del skulle internerna på Långholmen och Bogesund fördelas på de fångelser som skulle finnas kvar, vilka var Norrtälje, Svartsjö, Hall och Håga. Då frågar man sig hur de evakuerade fångarna skulle få plats på redan mer eller mindre fullbelagda anstalter? Svaret är att man helt enkelt planerade att frige ett mycket stort antal fångar, sannolikt främst dem som inte hade begått våldsbrott. I gengäld skulle bevakningen av de kvarvarande fångarna skäras och personalen, som också antogs reduceras, skulle beväpnas. Fram till lagändringen 1974 som avskaffade avrättning även i krigstid skulle Fångvårdsstyrelsen, senare Kriminalvårdsstyrelsen, även förbereda avrättning av landsförrådare i enlighet med krigslagstiftningen i Brottsbalken.

Bokens sista del ägnas åt beskrivning av de anläggningar som finns kvar, till exempel anläggningen Elefanten. I det fallet har man ännu inte beslutat hur och om an-

läggningen, en tidskapsel från 1970-talet, ska bevaras. Ett antal andra ”typanläggningar” återstår också, till exempel framskjutna enheten Liljans ledningsplats vid Brommaplan och normalskyddsrummet i kvarteret Fikonet 8, Barnängsgatan 30–36, på Södermalm.

”De fyra största enorma och fullträffssäkra anläggningarna låg i Katarinaberget, under Klara kyrka, under Johannes kyrka och vid Birger Jarlsgatan.”

DE BÅDA FÖRFATTARNA har med hjälp av fotografierna åstadkommit en mycket läsvärd dokumentation av det som var en högst påtaglig verklighet för bara ett tialt år sedan. Inte minst de rika illustrationerna, framför allt de nytagna fotografierna, hjälper till att göra boken lättillgänglig. Är detta då en bok för den som redan tidigare råkar vara intresserad av ämnet eller vänder den sig till en bredare publik? Den vänder sig definitivt till en bredare publik, men det är tyvärr tveksamt om denna publik verkligen kommer att hitta fram till den, även om de kunskaper boken förmedlar borde ingå i en ”medborgaruppföstran”. Är det då ingenting som saknas i detta verk på 287 sidor? Nej, knappast, för då hade boken drabbats av elefantiasis. Ämnet är dock värt ett verk om hela landets civilförvarshistoria, inte endast Stockholms.

Man kan knappast undgå att fundera över det faktum att denna stora organisation som existerade till 1990-talets mitt nu är så gott som uttraderad, kanske så när som på sirentesterna klockan 15.00 den första måndagen i mars, juni, september och december. Ironiskt nog råkar jag veta att civilförvarsplanering åter tycks väcka intresse hos ansvariga myndigheter, även om det i dag inte är ett atombombsanfall som är den prioriterade hotbilden. Nästa gång ni parkerar er bil i P-huset Skrävelberget, Birger Jarlsgatan 6, så kan ni väl ägna en tanke åt det som en gång för inte så länge sedan var Sveriges totalförvar.

► Thomas Roth är 1:e intendent vid Armémuseum och ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien.



Louise Hugemark Malmström *Garderad neutralitet* – Förberedelser för svenskt väst-samarbete i krig. En kommenterad forskningsöversikt

MEDSTRÖMS | 132 S. | ISBN 9789173291194

SVERIGE HADE LÅNGTGÅENDE SAMARBETE VÄSTERUT

Recensent *Bo G. Hall*

HUR LÅNGT SVERIGE gick i samarbete västerut under det kalla kriget har debatterats intensivt. Denna skrift är en omsorgsfull genomgång av diskussionen 1991–2011. Det är ännu svårt att göra en definitiv bedömning men mycket pekar på att Sverige i varje fall under kalla krigets första hälft hade ett långtgående samarbete med våra skandinaviska grannar.

HISTORIA



UNDER 1900-TALETS ANDRA hälft hade debatten om vår utrikes- och säkerhetspolitik en påtaglig beröringsskräck när det gäller Nato. Tankar om ett fördjupat samarbete västerut eller i alla fall ett avståndstagande österut ledde länge raskt till fördömanden

från ansvarigt håll och beskyllningar om ”alarmism”. Att man numera utan risk för omedelbar bannlysning kan diskutera relationerna till den västliga försvarsorganisationen är ett klart framsteg.

Att vi kontinuerligt haft ett samarbete västerut, till exempel om vapenteologi, har ingen kunnat bestrida. Men hur mycket längre gick Sverige? Spelade vi rentav under täcket med Nato? Under senare år har mycken ny information sett dagens ljus. Ett antal offentliga utredningar i ämnet har presenterats, liksom några akademiska monografier, för att inte tala om en lång rad debattinlägg och tidningsartiklar. Att i tysthet vissa militära kanaler under långa tider faktiskt hölls öppna västerut förefaller numera stå klart, liksom att vissa förberedande åtgärder vidtogs.

Vad doldes mer eller mindre aktivt, av vem eller vilka och varför? Vad är tillåtet för de styrande att mörklägga inom en demokrati? Att en riksbankschef eller en finansminister kan behålla sin heder även om de blånekat om en redan beslutad devalvering får väl anses accepterat. Men vad kan vara tillåtet att förtiga – eller än värre aktivt förneka – inom det utrikes- och säkerhetspolitiska fältet? Även om det sker i det vällovliga syftet att slå vakt om något slags allmänna bästa blir situationen betydligt mer komplicerad eftersom berörd allmänhet kan anses ha rätt att hållas orienterad redan därför att den skattevägen finansierade ett med våra mått starkt militärt försvar. Stora delar av den manliga befolkningen förväntades ju dessutom ställa upp med mycket av sin tid och arbetskraft genom att ”göra lumpen”.

DÄRFÖR FINNS ALLA skäl att varmt välkomna denna färiska skrift om vårt samarbete västerut, utgiven inom ramen för projektet Försvaret och det kalla kriget, gemensamt för Förvarshögskolan, Krigsvetenskapsakademien och Örlogsmannasällskapet. Den till formatet rätt blygsamma boken utgör en forskningsöversikt som systematiskt går igenom vad som publicerats om dessa frågor under och efter det kalla kriget. Den äldsta studie som nämns är Wilhelm Agrells *Den stora lögnen* som redovisar perioden fram till 1950-talets mitt och gavs ut 1991, det sista bidraget som ingår är journalisten Mikael Holmströms bok *Den dolda alliansen* (2011), som bygger på ett mycket stort antal intervjuer han gjort i Sverige och utomlands.

Redovisningen i skriften utgår från de svensk-norska-danska överläggningarna på regeringsnivå i Karlstad 1948–1949 om ett skandinaviskt försvarsförbund. Förhandlingarna ledde som bekant inte till någon enighet, utan Danmark och Norge valde skyddet under Natos kärnvapenpara-

ply. Sverige å sin sida föredrog, bland annat med hänvisning till Finlands situation under Vänskaps-, samarbets- och biståndspakten med Sovjetunionen, en med kraftiga försvarssatsningar uppbackad alliansfri politik – däremot inte neutralitet som det ibland lite värdeslöst brukar sägas, för en sådan kan definitionsmässigt endast förekomma i samband med krig i omvärlden.

Materialet presenteras områdesvis och skiftande slutsatser ställs mot varandra, vilket ingalunda är en lätt uppgift. Det bör understrykas att källsituationen är ovanligt komplicerad. Mer eller mindre känsliga underrättelser fästes inte alltid på papper. Även om så skedde är det inte säkert att dokumenten hamnade i arkiv; kanske förstördes de i stället? Sekretessbestämmelser kan förstas också lägga hinder i vägen. Som framgår av de olika studierna kan redan tolkningen av befintliga källor ge högst olika resultat. Vilken betydelse ska luckor i dåtida dokument tillmätas? Hur tillförlitliga är exempelvis intervjuer gjorda långt i efterhand?

DET ÄR SLÄENDE hur slutsatserna skiljer sig åt. Somliga forskare anser sig kunna påvisa ett oavbrutet samarbete västerut; längst går Agrell som talar om en ”hemlig allians i fred, syftande till en öppen allians i krig”. Holmström instämmer och hänvisar till sina intervjuer med personer som deltog i skeendet. Andra undersökningar, kanske främst Rolf Ekéus, hävdar att den skriftliga dokumentationen enbart visar på tillfälliga kontakter, vilka aldrig gick på tvärs mot Sveriges officiella politik. Systemet med ”livlinor”, alltså i fred utsedda delegationer som i krigslägen skulle placeras bland annat i Storbritannien och svara för samarbetet med Nato, har försvarats med argumentet att sådana kunde behövas om vi trots alliansfriheten ändå blivit anfallna. Men borde inte i så fall neutralitetspolitikens yttersta trovärdighet ha lett till att ”livlinor” även upprättades till Krem?

Samtidigt är det uppenbart att frågan om ett eventuellt västsamarbete är starkt politiserad. Ibland är det svårt att frigöra sig från intrycket att syftet i vissa fall främst varit att slå vakt om arvet från Östen Undén och Sverker Åström. I gengäld har dagens anhängare av en svensk Nato-anslutning allt intresse av att hävda att vi i realiteten hela tiden haft nära band till den västliga försvarsorganisationen.

Verket är omsorgsfullt sammanställt av fil. kand. Louise Hugemark Malmström med viss ärftlig belastning genom sin far Bo Hugemark, välkänd militärhistorisk skribent. Hon har betyg i historia och bistod Neutralitetskommissionen med arkivgenomgångar, vilket uppenbart varit till god nytta i arbetet. Syftet är att läsaren

själv ska dra slutsatser utan att vägledas av aldrig så välmentade pekpinna. Sammantaget utgör boken på så vis en utmärkt kanal in i existerande forskning.

MEN FÖR EN mera definitiv bedömning saknas givetvis ännu mycket i fråga om underlag. Föga är sålunda känt om hur dessa frågor hanterats inom näringslivet. Att Wallenbergsfären även här var en viktig aktör kan vi utgå ifrån, men både omfattning och inriktning är okända. Och så något självklart: det krävs information om vilka utrikes- och säkerhetspolitiska överväganden som styrde det dåtida sovjetiska agerandet mot Sverige. Hur mycket kände ryssarna till och vad trodde de? Viss sidobelysning ger möjligen ubåtsspecialisten Emil Svensson som vittnat om samtal med mer än hundra sovjetiska marinofficerare, som alla trodde att Sverige tillhörde Nato... Rådde samma övertygelse bland de styrande i Krem?

Skriftens främsta förtjänst är att den presenterar underlaget lättillgängligt och pedagogiskt. De slutsatser om våra förbindelser västerut man drar som läsare beror på vad som upplevs väga tyngst. Är tolkningar av dåtida, rätt bristfälliga, dokument mer värda än samstämmiga vittnesmål, som nedtecknats långt efteråt? Efter första genomläsningen summerades mina intryck bäst med talesättet: ”Alltjämt förvirrad, men på en högre nivå”.

MEN EFTER YTTERLIGARE eftertanke är jag beredd att lägga ökad vikt vid utsagor från personer som faktiskt på sin tid var aktivt med i skeendet. Det rör sig alltså en sorts *Oral History* med alla de svagheter en sådan kan visa upp i form av minnesbrister, eftertänksfulla, behov av att tillmötesgå intervjuarens syften eller framställa sitt eget handlande i vackrare dager. Men i den mån dessa uppgifter sinsemellan stämmer gott överens – och det förefaller de inte sällan göra – pekar de ändå på ett långtgående samarbete västerut, i alla fall under det kalla krigets första hälft, kanske inte direkt med Nato, men med våra båda västliga skandinaviska grannar. Men i så fall skulle situationen något tillspetsat kunna beskrivas så att Nato förstas kände till våra svenska kontakter västerut, liksom Krem! med dess välutvecklade underrättelsetjänst. De enda som hölls utanför var det svenska folket, vilket vände sig att lita till den ständigt upprepade formuleringen om alliansfrihet i fred, syftande till neutralitet i krig.

► Bo G. Hall är historiker och ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien.

Paul Cartledge
Alexander den Store
– Till världens ände

(Alexander the Great – The Hunt for a New Past)
ÖVERS. PER NYQVIST

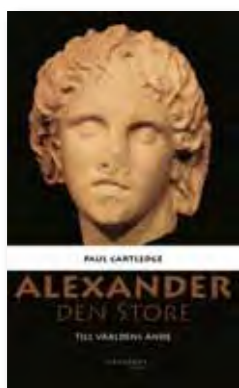
SANTÉRUS | 387 S. | ISBN 9789173590730

ETT NYTT STANDARDVERK OM ALEXANDER DEN STORE

Recensent *Eva-Carin Gerö*

TROTS ATT DET är över 2 300 år sedan han dog är Alexander den store fortfarande levande som symbol och legend. Med sin bok om honom har Paul Cartledge åstadkommit ett nytt standardverk. Här finns allt man behöver veta om Alexander, inklusive en förteckning över alla romaner som skrivits om honom.

HISTORIA



DET FINNS MÅNGA uttryck för att leva och agera på ett sätt som gör att man inte skonar sig själv utan snarare arbetar mot sin undergång, ofta för att uppnå något syfte man uppställt för sig själv (eller som andra uppställt åt en): att leva som "a candle in the wind", "bränna sitt ljus i båda ändar", be-

finna sig på en "highway to hell", och så vidare. (Litet humoristiskt skulle man kunna definiera "livsstilen" i fråga med några ord ur Billy Wilders komedi *The Apartment*: "Live now, pay later – Diners Club!"). Exempler på detta är många, både ur den historiska verkligheten och ur fiktionens värld. Ur den förra kan nämnas Alexander den store, ur den senare Akilles, hjälten par excellence i *Iliaden*. Och inte för intet lär den förre ha haft den senare som sin stora förebild. Akilles ställdes inför valet att stanna i Troja, dö ung och vinna odödlig berömmelse, eller att återvända hem och uppnå hög ålder omgiven av barn och barnbarn. Han valde som vi vet det korta livet och den eviga ryktbarheten. Alexander torde också ha haft åtskilliga tillfällen att välja vägar som i långt högre grad än vad som blev fallet skulle ha säkrat honom liv och individuell lycka. Men i stället valde han strategier och äventyr av kolossalformat som även för honom själv måste ha tyckts ägnade att leda till personlig undergång.

Vad som driver historiska eller litterära gestalter av format och gett dem epitet som "gudalik" eller "den Store" varierar – ibland är drivkraften eller syftet med ett projekt *bigger than life* klarare, ibland mera diffust. I ett fall som Alexanders kan flera frågor formuleras och olika hypoteser uppställas: Var det makedonska hovintriger kring tronföljden efter fadern Filips död och en strävan att överglänsa faderns krigiska bragder som ledde till Alexanders strävan efter storartade militära triumfer? Eller kopplat till detta: Var det, som i förebilden Akilles fall, åtrån efter *kleos*, ryktbarhet? Eller var det kanske själva jakten, striden i sig, det blodiga dödandet, drevet, bytet och segern i termer av att nerlägga ett villebråd?

För nutida "vardagsmänniskor" kan detta slags megapersoner tyckas fränstötande – eller också särskilt facinerande. Även i dag går ju många i överförd bemärkelse över lik till exempel i sin karriär och i sitt kärleksliv, medan andra förblir "stugsittare". Vilka finner vi mest sympatiska och värda beundran? Här kan man tycka olika, men ett par saker förtjänar att reflekteras över i syfte att undvika anakronismer när det handlar om Alexander (och liknande historiska personligheter, i den mån det nu finns sådana). Vem, mutatis mutandis, sätter i dag liknande bragder på sin cv? Apropå risken för anakronistiska tolkningar är ett citat som följande väl värt att återges i sammanhanget: "If anyone has the right to be measured by the standards of his own time, it is Alexander" (Hermann Bengston, *The Greeks and the Persians* 1969). Och varför inte även ta till sig följande ord ur den amerikanske poeten Robert Lowells

dikt "The death of Alexander", som ingår i diktssamlingen *History*: "Ingen var som han. Hans förbrytelser var ohyggliga – men om du vill skymfa den store konungen, besinna dig då hur ringa, obemärkt och tråkig du är, betänk att dina insatser är små och dina förtjänster ringa..."

TROTS ATT DET är över 2 300 år sedan Alexander den store dog är han fortfarande synnerligen levande som symbol och legend. Många i vår egen tid har fascinerats av hans enastående framgångsrika erövringskrig, som kom att omfatta nästan hela den då kända världen. Alexanders liv och krigiska gärning har – åtminstone fram till nu – fyllt historieböckerna och är fortfarande ett omtyckt tema för historiska romaner, till exempel Valerio Massimo Manfredis romantrilogi *Alexander*, som översatts till 24 språk. För några år sedan fick vi se Alexander på bioduken i Oliver Stones regi, och marknaden tycks nästintill översvämmas av populärvetenskaplig litteratur om den makedonske krigarkonungen. När man således får i handen ännu en bok om Alexander, *Alexander den store – Till världens ände*, författad av Paul Cartledge, renommerad professor i grekisk historia vid universitetet i Cambridge, kan man inte låta bli att undra: behövs det ytterligare en bok om Alexander och, i så fall, vad tillför Cartledges bok av nya perspektiv eller fakta?

Till att börja med bör i sammanhanget påminnas om att intresset för just militärhistoria i vår västerländska samtid är oerhört stort och knappast avtagande, liksom för historia i allmänhet, särskilt då på det populärvetenskapliga området. Redan av detta skäl torde därför en bok som Cartledges vara välkommen för många, även om man redan har ett och annat om antikens krigföring i allmänhet eller Alexander i synnerhet i sin bokhylla. Med Cartledges egna ord ur förordet till Alexander den store: "Det behövs egentligen ingen motivering, än mindre en ursäkt, för att berätta historien om Alexander på nytt." Boken i sig har dock många kvaliteter som motiverar till läsning. Cartledge täcker in det mesta av fakta om Alexander, inte minst alla de gåtor som omger denne, något han inte på något sätt hymlar med utan snarare lyfter fram på ett intresseväckande sätt. Man tänker här osökt på Gunnar Ekelöfs ord att "antiken när oss i form av viskningar och skärvor" – detta gäller nämligen i många stycken, paradoxalt nog, även Alexander. Vad drev honom? Vad ville han uppnå? Vilka älskade han, vilka hatade han? Och hur dog han?

Cartledges bok om Alexander har ett stringent upplägg med ett antal uttömmande kapitel om "Alexanders berömmelse", "Alexanders värld", "Den unge Alex-

ander", "Alexander och makedonierna", "Alexander och grekerna", "Alexander, Persiens erövrare" med mera – kort sagt, allt du vill veta av tillgängliga fakta samt åtföljande hypoteser (och olösta gåtor) om den makedonske erövraren i egenskap av man av kunglig börd, strateg och människa.

Vad som gör att Cartledges *Alexander den store* känns som ett nytt standardverk om Alexander är det uttömmande sätt författaren har att redovisa sin stora kunskap



► Målning av Paolo Veronese (1528-1588): "Darius familj inför Alexander".

och beläsenhet på. Här finns helt enkelt allt man behöver veta när det gäller fakta och vidareförande bibliografi, kartor, årtal, bildmaterial etcetera. Efter de digra kapitlen om Alexanders liv och gärning följer nämligen användbara förteckningar över persiska kungar, i boken behandlade personer i allmänhet, ordförklaringar och sakupplysningar samt en fyllig litteraturförteckning, i huvudsak systematiskt uppdelad i enlighet med de teman som återfinns i kapitelindelningen. Här finns dock även, för den som vill läsa vidare, spännande lästips om allt från militärteori till Alexanders beryktade dryckesvanor. Värdefull är inte minst förteckningen över de historiska romaner som skrivits om Alexander – värda att framhållas är här bland annat Klaus Manns *Alexander – Roman der Utopie* från 1929 och Mary Renaults roman *Fire from Heaven* (1970), *The Persian Boy* (1972) och *Funeral Games* (1981) (*The Persian Boy* är utgiven på svenska under titeln *Alexander, min härskare*, Lindfors förlag, övers. av Inger Edelfeldt). Här kommenterar Cartledge tillika den litterära receptionen

på ett värdefullt sätt, till exempel: "Mary Renault, som själv var lesbisk, väjer inte för Alexanders bisexualitet: den persiske pojken i originaltitel är Bagoas, den eunuck som Alexander övertog från Dareios III och som han var mycket intagen i [...] Klaus Mann, son till Thomas Mann, gick ännu längre och lät Alexander vara det som i dag kallas bög." Det svenska förlaget har därtill förtjänstfullt lagt till de romanser på svenska som finns om Alexander,

råde. Läser man i dag om nutida människors stundtals intensiva känslor kring jakt (till exempel nyligen i *Frankfurter Allgemeine Zeitung* om kvinnor som jagar), kan man möjligen följa Cartledges tänkande kring Alexanders spänningssökande blodtörst i storformat. Men, frågar man sig, hur stor betydelse kan detta ha haft egentligen?

Cartledge kommer också in på det nästan oundvikliga temat om Alexanders sexuella läggning. Om Alexander har man om-

växlande menat att han var bisexuell, homosexuell eller rentav asexuell ("Det andra gör med kvinnor gjorde han med länder", har det bland annat sagts). Cartledge tar väl här inte direkt ställning, men betonar ändå hans starka band till ungdomsvännen Hefaistion och till den persiske "undersköne" eunucken Bagoas. Cartledge gör dock rätt i att inte "etikettera" Alexander i detta avseende. För Alexanders tid och miljöer var sexuell preferens avseende kön en smaksak och inte identitetsskapande.

Om man ska klaga något på denna utmärkta bok så får det bli rörande detaljer på det redaktionella planet. Bildmaterialet kommer

bland annat Artur Lundkvists *Krigarens dikt* (1976).

ETT ORIGINELLT PERSPEKTIV som Cartledge anlägger på Alexander är just jaktens och jaktlustens betydele för hans krigiska företag och därmed biografi. För en makedonsk prins som Alexander, framhåller Cartledge, var jakten en viktig del av insocialiseringen i den manliga och inte minst adliga gemenskapen. En ung man som Alexander skulle i närmkamp ha fällt ett vildsvin (ett vanligt vilt i Makedonien vid denna tid) för att få tillstånd att ligga ned vid människens dryckesgillen i stället för att sitta till bords. För att sedan få bära ett särskilt bälte, som visade att man upptagits i de vuxna människens krets, skulle man dessutom ha dödat en mänsklig fiende. Sådant, menar Cartledge, kom att präglade Alexander i termer av äventyrslust och kanske blodtörst. Jakt var något som intresserade antikens människor, det framgår ur ett flertal källor, och inte för intet var hunden ett uppskattat djur vid denna tid, just för dess användning på detta om-

inte i den ordning det ska, och man hade kunnat se till att ett uttryck som *proskynes* (hälsning av en härskare genom att falla framstupa) stavats konsekvent och rätt. Det hade möjligen också varit bättre att till svenska låta översätta Cartledges egna översättningar från grekiska källor än att falla tillbaka på äldre svenska översättningar.

SAMMANTAGET KAN DOCK sägas: läs denna bok – den ger ett ymnighetshorn av fakta om Alexander och hans tid, gåtor kring hans liv, målsättningar och slutligen död, ägnade att fascinera den mest övermätta historienörd.

► Eva-Carin Gerö är professor i grekiska vid Stockholms universitet.

Den svenska ekonomiska historiens fader svingade sig obehindrat mellan sega strukturer och snabb förändring

av Lars Magnusson

KLASSIKERN

ELI HECKSCHERS (1879–1952) verk om Sveriges ekonomiska historia, *Svenskt arbete och liv*, kom ut 1941, när Nazi-Tyskland stod på höjden av sin makt. Född i en judisk familj hade Heckscher särskild anledning att känna oro inför utvecklingen och att fördjupa sig i den ekonomiska historien var kanske en form av inre exil. Många av de idéer som han formulerade har visserligen övergivits av forskningen, men boken är fortfarande levande genom sin spänstiga argumentation, analytiska borrhärd och djärva hypoteser. Inte många har kunnat framställa den svenska ekonomiska historien på ett så fantasiäggande sätt.

ELI FILIP HECKSCHER (1879–1952) brukar med all rätt kallas den svenska ekonomiska historiens fader. Inte nog med att han i slutet av 1940-talet lyckades få ämnet ekonomisk historia erkänt som ett särskilt läroämne vid de svenska universiteten och – till stor förtret för Erik Lönnroth och andra ”vanliga” historiker – placerat inom samhällsvetenskaplig fakultet. Han grundlade också en bred forskning inom ämnet som fortfarande är högst relevant och författade några av ämnets allra viktigaste översikter i ämnet: *Sveriges ekonomiska historia sedan Gustav Vasa* i fyra band (1935, 1936, 1949) samt klassikern *Svenskt arbete och liv* (1941).

Mig veterligt, skriver Heckscher i förordet till *Svenskt arbete och liv*, är detta ”det första försöket till översikt av Sveriges ekonomiska utveckling som helhet”. Verket utkom mitt under brinnande krig och under stor osäkerhet om hur utvecklingen skulle gestalta sig. Skulle Hitler segra på slagfältet? Vad skulle i så fall hända med Sverige? Alldeles i slutet av boken konstaterar därför Heckscher att han inte vill ställa ut några prognoser för framtiden: ”Ingen vet i denna stund något om Sveriges – eller över huvud taget något lands – ens närmaste framtid.” Och han fortsätter: ”Även om vårt land kommer att leva över som självständig stat, vilket är allas vår fasta förvisning, så

kan dess framtid ej minst på det ekonomiska området nära nog i varje detalj komma att påverkas av händelser som vi icke ha någon makt över.” Men för att urskulda den översikt över Sveriges ekonomiska historia som han just presenterat för sina läsare tillägger han att detta emellertid ”icke behöva hindra att man i några ord sammanfattar förloppet till dags dato”.

Född i en judisk familj inflyttad från Danmark 1875 hade han särskild anledning att känna oro för händelseutvecklingen. Han vittnar själv i sin korrespondens under 1930-talet om en stigande fruktan för vad som skall hända honom och hans familj i den nyordning av Europa som Hitler önskar. Han skriver om behovet att ligga lågt, inte synas så mycket och inte provocera fram antijudiska stämningar. Han hade tidigare varit en uttalat ofientlig person – välkänd som nationalekonomisk debattör och författare av klassiskt ”gammalliberala” värderingar – men blev allt tystare under det sena 1930-talet. Han går kanske inte direkt i inre exil men inte långt därifrån. I detta läge blir den ekonomiska historien något han kan dra sig tillbaka till. Kanske söker han där tröst för de vedervärdigheter som inträffar i omvärlden.

Nåja, det fanns också andra mera professionella orsaker till detta. Det är omvittnat hur besviken han blev när han inte blev vald till rektor vid Handelshögskolan 1929 efter Carl Hallendorff. Utnämnd som professor i Nationalekonomi och Statistik vid Handels redan 1909 tyckte han sig stå först i tur. Men efter olika akademiska intriger slutade det med att han i stället fick en personlig professur i Ekonomisk historia. När den första besvikelsen väl lagt sig började han förbereda sig för sin nya livsuppgift: att skriva en svensk ekonomisk historia på vetenskaplig grund.

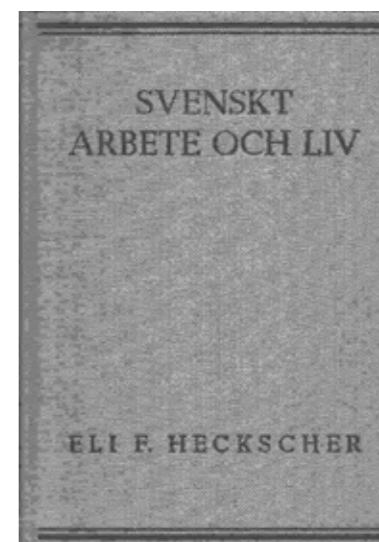
HECKSCHER VAR ALLTSÅ född 1879. Fadern Isidor var dansk generalkonsul i Stockholm och modern var Rosa Meyer, också av judisk börd. Att Eli blev ekonomisk historiker var knappast någon slump. Han läste historia för Harald Hjärne och nationalekonomi för David Davidsson i Uppsala. Hans licentiatavhandling i historia hade ett utpräglat ekonomisk-historiskt tema, *Produktplakaten och dess förutsättningar* (1908). Den behandlade den svenska sjöfartspolitikens protektionistiskt inriktade ”grundlag” (enligt Elis egna terminologi)

logi) som hade införts. För sin doktorsavhandling valde han också ett ekonomisk-historiskt ämne, *Till belysning av järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling* (1909), men denna försvarades i stället inom ämnet nationalekonomi. Något år senare hade han som vi sett fått en professur i ämnet vid Handelshögskolan i Stockholm som då var alldeles nyöppnad. Under sin tid som nationalekonomisk professor skrev han en rad uppsatser i ämnet äldre svensk ekonomisk historia för David Davidssons tidskrift *Ekonomisk Debatt*. Han författade även monografen *Kontinentalsystemet – Den stora handelspörrningen för hundra år sedan* (1918) som han tillägnade Harald Hjärne ”med tacksamhet och tillgifvenhet”. Forskningen som hans mest berömda bok *Merkantilismen* (1931) vilade på genomförde han under sin tid som nationalekonomisk professor.

Det var uppenbarligen inte så noga med ämnesgränserna vid denna tid!

Som nationalekonom i ordets mer strikta bemärkelse var han kanske inte så framträdande. Inom detta område blev han mest känd för en internationell publik när Bertil Ohlin – professor och nobelpristagare i nationalekonomi samt ledare under många år för Folkpartiet – publicerade sin bok i handelsteori 1933 som i mycket byggde på en artikel som Heckscher skrev redan 1919. Heckschers och Ohlins förutsägelse att mer utvecklade länder skulle exportera mera kapitalintensiva varor medan de mindre utvecklade mera arbetskraftsintensiva har alltsedan dess kommit att benämnas ”Heckscher-Ohlin-teoremet”. Det tillhör saken att Heckscher var Ohlins handledare på Handelshögskolan och att han tog starkt avstånd från sin förre elev under 1930-talet. Litet handlade det nog om att Heckscher var irriterad på Ohlin för att ha frikostigt lånat tankegodis från honom men även på Ohlins ”avfall” – så som Heckscher såg det – till Stockholmskollans variant av Keynesianism.

NÄR NU HECKSCHER tog sig an den svenska ekonomiska historien genom att skriva *Svenskt arbete och liv* var han sålunda väl rustad för uppgiften. Från Hjärne hade han lärt sig att teckna de stora och breda historiska förloppen. Han ville skildra de olika epokerna, deras uppgång och sammanbrott. Han sökte teckna orsakerna bakom historisk förändring och utveckling. Som sin mästare



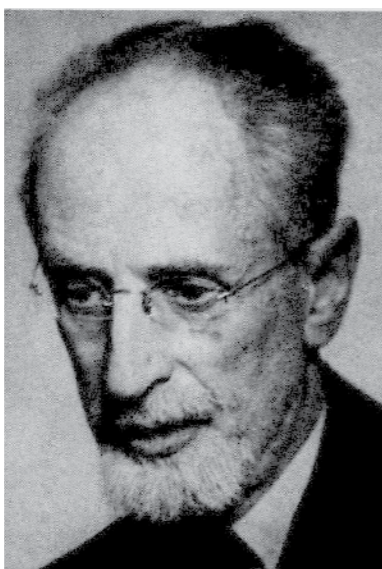
drog han sig inte för att formulera djärva hypoteser och samband. Detta retade gallfeber på en del av Heckschers mera moderna historiskt inriktade kollegor. Många tyckte att han generaliserade för mycket och byggde en del av sina teser på alltför lös grund. Den källkritiska historiska skolan som alla mest förknippas med bröderna Weibull i Lund hade föga till övers för de utsvävningar som mera romantiskt präglade historiker som Hjärne ägnade sig åt. Alla utsagor skulle grundas på rena fakta. Historiska synteser betraktades med misstänksamhet. Gångna tiders aktörer som talade via det historiska källmaterialet måste uppfattas som partsinlagor, om inget annat kunde bevisas.

Det blev inte bättre av att Heckscher starkt betonade att den ekonomiska historien måste vara en samhällsvetenskap. På samma sätt som när det gällde samhället styrdes den ekonomiska utvecklingen av vissa lagbundenheter. Heckscher var förstas inte marxist men utgick ändå ifrån att den ekonomiska historien kunde uppdelas i olika stadier. Denna sin syn hade han närmast hämtat från tyska ekonomer av den så kallade Historiska skolan i slutet av 1800-talet, främst Roscher, Hildebrand, Knies och Sombart. Människligheten hade först varit självförsörjande, sedan börjat utöva byteshandel och till sist hade en penningekonomi brett ut sig. Man hade inledningsvis jagat och samlat, sedan inrättat jordbruket, följt av handel och industri. Utifrån dessa stadier kunde den ekonomiska utvecklingen ta form. En ständigt utvidgad arbetsdelning var – som Adam Smith så starkt hade betonat – en mäktig kraft i en ökad specialisering och i övergången från ett stadium till ett annat.

På ett paradoxalt sätt var han samtidigt kritisk till den tyska Historiska skolan. Hans studietid hade sammanfallit med ett paradigmskifte inom nationalekonomin, som förvisso tog lång tid på sig att förverkligas och i vilket Uppsala knappast spelade någon framträdande roll. Men nere i Lund hade Knut Wicksell börjat omforma ämnet till ett mera teoretiskt ämne i neo-klassisk riktning. I stället för historiska studier kom ämnet att kännetecknas av mera abstrakta resonemang om jämvikt på en perfekt marknad. Till viss del kom Heckscher att fångas av denna vindkantring. När han från 1920-talet och framåt börjar fundera kring kärnan i det nya ämnet Ekonomisk

historia kom det att handla om hur knappa resurser fördelas i samhället. Knapphet var den ekonomiska historiens främsta grundlag och ämnet handlade om hur denna fråga löstes i olika skeden av den ekonomiska historien.

Det finns också en andra paradox med Heckscher som utövande historiker med samhällsvetenskapliga ambitioner. Han är otvivelaktigt 1900-talets stora grundare av den svenska ekonomiska historiens utforskande genom att gräva fram och nyttiggöra rader av nya källor och empiriskt material. Visst hade tidigare forskare utnyttjat vissa av de källor som Heckscher nu gav sig i kast med, men inte långt när på ett så omfattande och djärvt sätt. Mycket av detta redovisar han i detalj i sitt större arbete, *Sveriges ekonomiska historia sedan Gustav Vasa*, men mycket slinker in redan i *Svenskt arbete och liv*.



Under 1930- och 40-talet är han oförtröttligt sysselsatt med att gräva fram och sammanställa ekonomiska och sociala data ur arkiven: Tabellverkets material från 1749 med befolknings- och yrkesuppgifter, utspisningsstater från de kungliga arkiven, godsarkiv, bruks- och företagsarkiv, tullverksuppgifter, hantverksstatistik, industristatistiken från 1800-talet och mycket annat. När han inte excerperar själv anställer han assistenter och använder sig av studenter. Även hans mor Rosa får ställa upp och avtackas på vederbörligt sätt i förorden. För den fortsatta forskningen på området är hans insats att

betrakta som en pionjärinsats. Heckscher hade en hög arbetsdisciplin. Sina föreläsningar på Handelshögskolan höll han helst sju till åtta på morgonen så att han fick tid att forska och skriva under resten av dagen.

FÖRSTA KAPITLET I boken ägnar Heckscher åt att göra en periodindelning av sitt stoff. Han syftar till att skriva "hela" den svenska ekonomiska historien, men han inleder sin framställning med en första period kallad "Medeltid" som han raskt tar sig igenom. Den andra perioden kallar han "Medeltidshushållningens organisering, 1520–1600", en rätt ovanlig beteckning för perioden ifråga. Den tredje kallas "Hushållningen under internationell påverkan" (1600–1720) och den fjärde "Det moderna Sveriges grundläggning (1720–1815). Efter Napoleonkrigen är vi inne i den femte perioden, "Det stora genombrottets förber-

delse", 1815–1870 och "då förutsättningarna för l'ancien régimes försvinnande på så gott som alla punkter lades". Därefter följde "Det stora genombrottet" (1870–1914) och till sist "Upplösningsen av 1800-talets hushållning" (efter 1914) som blev en torso eftersom så här nära i tiden "alla försök till perspektiv på den måste bli provisoriska".

Heckscher påpekar själv att han i stort sett följt den politiska historiens periodindelning. Det är väsentligen korrekt. Där man kunnat förvänta sig att han skulle ha tecknat de stora dragen i försörjningens ekonomiska historia, den tekniska utvecklingen, befolkningens och näringsutrymmets pendelrörelser eller handelsrörelsernas förändring, är det ändå krig och regimskiften som får känneteckna periodiseringen. Stat och lagstiftning har helt tydligt för Heckscher så stor betydelse för den ekonomiska utvecklingen att de trots allt utgör en markör för periodisering. Hela framställningen i boken pendlar i själva verket mellan att å ena sidan teckna de sega strukturer och den långsamma utvecklingen, det som den franske ekonomihistorikern Fernand Braudel kallade *la longue durée* samtidigt som det myllrar av iakttagelser när det gäller det korta förloppet av ekonomisk politik, nya ekonomiska idéer, entreprenörers inträdande på scenen, applicering av ny teknik och rön inom jordbruk och industri. Det blir livfullt, men det är inte alltid så lätt att följa författaren där han svingar sig mellan tröga strukturer och snabb förändring.

SAMTIDIGT LANSERAR HAN idéer och hugskott på löpande band. Några förefaller – med tanke på tidens källförekomst och möjlighet att processa data – hyfsat väl underbyggda medan annat får betecknas som utslängda hypoteser. Av många att välja mellan kan dock några lyftas fram vilka diskuteras livligt bland ekonomi-historiker alltsedan hans tid:

För det första detta med att Sverige slapp feodalismen under medeltiden för att vi hade så bra kommunikationer under vinterhalvåret på grund av frusna sjöar och vattendrag. Här är det lätt att göra sig lustig förstas. Samtidigt låg det väl något i Heckschers resonemang om man i stället betonar att Sverige var ett litet och homogent land under medeltiden och tillägger att resurserna knappast räckte till att föda en så stor furstedeal som på andra håll i Europa.

Hur var det sedan med hans beskrivning av det svenska 1500-talet som en tid av en "fysiologiskt sett mycket anmärkningsvärt välstånd" (4 000 till 5 000 kalorier per dag) som präglade de breda lagrens konsumtion? Slutsatsen drog han av de utspisningsstater för kronans slott och gårdar som han excerperat och bearbetat. Senare forskning har väl betraktat detta som en överdrift och att

Heckscher underskattat rättors och annat svinns inverkan på de ransoner som uppfördes i bokföringen. Men samtidigt råder det dock inte något tvivel om att välståndet var relativt högt under denna period. Detta har senare forskning tydligt visat. Befolkningsavtappningen efter Digerdöden gjorde sig fortfarande påmind och lönerna var höga.

Heckscher hade inga höga tankar om stormaktstiden. Den stora kraftutvecklingen under 1600-talet blev för omfattande för att lilla Sverige skulle gå i land med den i längden. Försöken att grunda denna politik på kopparförsäljning misslyckades i stort sett och man fick i stället lita till utländska lån. Inom jordbruket rådde allmänt sämre tider än på 1500-talet. Dessutom hade den fria bondeklassen trängts tillbaka genom Gustav II Adolfs och i synnerhet Kristinas godsavsöndringar, som lett till att många av de forna skattebönderna hade blivit skattepliktiga under adeln. Faran för en allmän feodalisering och bondeträldom som i de nyvunna svenska provinserna på andra sidan Östersjön var överhängande. Räddningen kom genom Karl XI:s stora reduktion 1680 som drog in stora delar av de förläningar som givmilt delats ut till högadeln. Att jordbruket men också andra näringar kom att tillväxa några decennier in på 1700-talet berodde delvis på avslutandet av det stora Nordiska kriget (1700–1718), men ytterst ändå på reduktionen. Mycket ligger det säkert i denna framställning. Men uppfattningen delas långt ifrån av alla. Särskilt tesen om att godsavsöndringen ledde till allmän feodalisering har skarpt kritiserats av en senare tids historiker.

STÅR SIG HECKSCHERS första försök att på syntetiskt sätt skildra den svenska ekonomiska historien än i dag? Det kan man knappast begära av en bok som kom ut för över sjuttio år sedan. Forskningen inom ämnet ekonomisk historia har gått framåt och många av de teser som Heckscher drev har övergivits. Men *Svenskt arbete och liv* är fortfarande en levande text att ta till sig. Argumentationen är spänstig och analytiskt borrande. Här reses djärva hypoteser och spännande samband formuleras. Det myllrar av liv och fascinerande detaljer. Inte många efter Heckscher har kunnat framställa den svenska ekonomiska historien på ett så fantasieggande sätt som han. ■

► Lars Magnusson är professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet.

REZA ASLANS BOK om Jesus har över-satts till mer än 15 språk. Författaren har en PhD i religionssociologi och undervisar i ”creative writing” vid University of California. Han har skrivit ett par populärvetenskapliga böcker om islam och islamisk extremism, vilka sålts i stora upplagor (den senaste är *Beyond Fundamentalism – Confronting Religious Extremism in the Age of Globalization* 2010). Han är alltså inte doktor i Nya testamentet eller Hebreiska bibeln (Gamla testamentet).

Noterna är grundliga och visar på bredd i inläsningen. Men ibland blir det mycket tydligt att han inte behärskar de olika ämnen han skriver om. Några uppenbara felaktigheter och märkliga påståenden bör nämnas direkt: Herodes den Stores påkostade utbyggnad av templet blev inte klar under hans levnadstid (död 4 före vår tideräkning), som Aslan hävdar utan pågick ända till 64 vår tideräkning enligt Josefus. Valutan som användes i templet var inte ”hebreiska sikeln” utan sikel från Tyros. Det står ingenting ”i Bibeln” om att just menstruerande kvinnor ”sänktes i vatten för att renas” (se 3 Mos 15:19-24). Esseer hade inte som praxis att ta hand om ”prästsöner” utan om barn i allmänhet enligt Josefus. Förhänget i templet kunde aldrig ha ”fläckats med blod från tusentals offer”, eftersom det hängde långt ifrån altaret som stod ute på prästernas förgård. Prästerna samlade inte in den romerska skatten. Aslan gör vidare en poäng av att evangelierna är skrivna på grekiska, vilket han beskriver som ”hedningarnas språk”, ”de orenas språk” och ”segrarnas språk”. Detta är gravt missvisande, eftersom judar runt om i romarriket skrev religiös litteratur på grekiska och översättningen av de heliga skrifterna till grekiska (Septuaginta) aktades högt.

Mer problematiska är uttalanden om militära slag från israeliternas fornhistoria. Med hänvisningar till beskrivningar i 5 Mos och Josua om den israelitiska härens massaker och förstörelse av städer vid intåget i Kanaan skriver han: ”ändå fick den-

na stam, som gjutit så mycket blod för att rena det Förlovade landet från alla främmande inlag så att den kunde härska över det i sin Guds namn...” Det låter onekligen som att han ser dessa skildringar som historiskt baserade medan forskare sedan lång tid tillbaka påvisat motsatsen.

Aslan förklarar helt riktigt att evangelierna inte är ögonvittnesskildringar utan

FILOSOFI & PSYKOLOGI

Reza Aslan

Upprorsmakaren – Berättelsen om hur Jesus från Nasaret blev Jesus Kristus

(Zealot – The Life and Times of Jesus of Nazareth)

ÖVERS. MARGARETA EKLÖF

WEYLER | 396 S. | ISBN 9789187347344

ASLAN HITTAR DEN JESUS SOM HAN BESTÄMT SIG FÖR ATT FINNA

Recensent Cecilia Wassén

ASLAN KRITISERAR FORSKARE för att skapa en Jesus de själva vill se och som är en spegelbild av dem själva men det är precis vad han har gjort.

Han letade efter en revolutionär och fann en sådan. En ouppmärksam läsare kan få intrycket att boken är nydanande men av fotnoterna framgår i hur hög grad Aslan bygger på tidigare forskning.

Andra nytestamentliga forskare har lyckats betydligt bättre med att förstå det judiska samhället på Jesus tid och hans person och verksamhet.

vittnesbörd från olika Kristus-troendes församlingar och att de skrevs anonymt. Vidare berättar han att han främst använder sig av Markus och Q-källan (som ligger till grund för stycken ur Matteus och Lukas) eftersom de är äldst. Som många forskare daterar han Markus till cirka 70 v.t. och Q något tidigare. Trots detta kan han använda Jesus-ord från det mycket senare Johannesevangeliet, vilket ter sig märk-

ligt. Han introducerar kort den svåra politiska situationen för judarna i Romarriket under Jesus tid och förklarar från början att Jesus var en ”revolutionär judisk nationalist” som sedermera förvandlades av kyrkan till en ”fridsam andlig ledare utan intresse för jordiska angelägenheter”. Det är alltså denne revolutionär som döljer sig bakom texterna som Aslan ska gräva fram, befriad från den kristna teologiska överbyggnaden. Här ska framhåvas att nytestamentliga forskare i snart 200 år forskat om den så kallade historiske Jesus genom att särskilja mellan de traditioner som troligen kan gå tillbaka till Jesus och det som senare lagts till och konstruerats av kyrkan. Aslan går därför in i en lång forskningstradition som förvånansvärt få känner till.

ETT TEMA SOM genomsyrar boken är övertygelsen om att tempelprästerna var korrumpade. Aslan förklarar att templet hade en unik ställning inom judendomen och sågs som Guds boning. Offerkulten var central inom den judiska religionen och sköttes av ett stort antal präster, men enligt Aslan verkade dessa främst för egen räkning när de tog emot tionden och offerdjur. Han räknar upp olika inkomstkällor för prästerna och drar slutsatsen: ”då ser man lätt varför så många judar betraktar hela den prästerliga adeln, och i synnerhet översteprästen, som ingenting annat än en hop giriga ’lyxälskare’ för att citera Josefus”. Han nämner inte att Josefus kritik av prästerskapet, som denne själv tillhör, främst handlar om tiden före revolten 66 v.t. och att han för det mesta prisar prästerna.

Aslans negativa omdöme rör även försäljarna och pengaväxlarna i templet, vilka utförde nödvändiga arbeten för att kulten skulle fungera, vilket Aslan också medger. Dessa kallar dock Aslan för ”sjabbiga” och han beskriver hur de låg på lur och väntade på pilgrimer. Vi får veta att folket var hårt pressat av skatter till Rom och tionde till prästerna. Det är svårt att rekonstruera hur människors ekonomiska situation såg ut i Galileen för 2000 år sen,

men det ekonomiska förtryck som Aslan beskriver verkar något överdrivet.

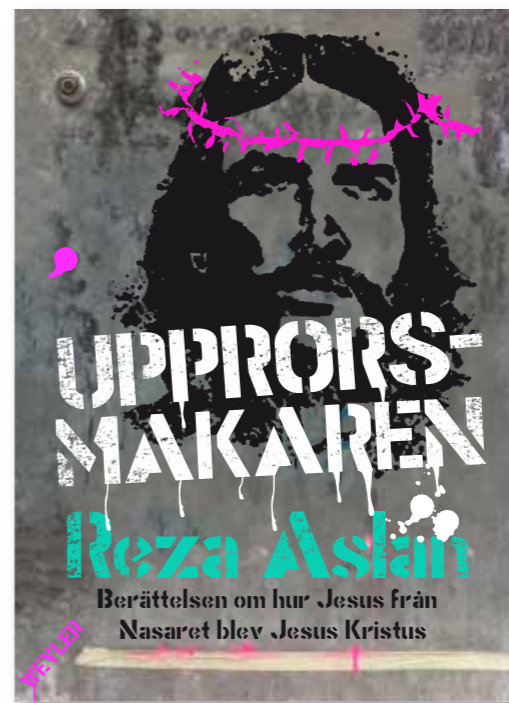
Kort introducerar Aslan personen Jesus och behandlar födelseberättelserna i Lukas och Matteus. Han förklarar korrekt varför dessa skildringar inte är historiska och varför de förlägger Jesus födelse till Betlehem i stället för Nasaret, där Jesus troligtvis föddes. Han fokuserar särskilt på staden Sepforis som låg ett par timmars vandring från Nasaret och som Herodes Antipas höll på att återbygga under Jesus tid. Aslan tar för givet att Jesus och hans bröder arbetade som snickare där, vilket naturligtvis är möjligt. Hur detta – om det alls hände – påverkade den unge Jesus kan vi inte veta. Men det hindrar inte Aslan från att rekonstruera hur Jesus där ”måste med egna ögon ha sett hur klyftan mellan de orimligt rika och de skuldtyngda fattiga vidgades”. Det var alltså här Jesus utvecklade en revolutionär syn som framför allt vände sig mot de rika.

Bokens första del avslutas med en ingående skildring av det politiska styret, framväxandet av judiska gerillarörelser och händelser som ledde fram till det stora upproret mot Rom 66–70 och dess eftermäle. Bitvis glänsar analysen och man anar att Aslans starkaste forskningsområde är just religiösa och politiska konflikter, även om detaljer kring kriget ter sig mindre relevanta för att förstå Jesus tid. Han återberättar Josefus beskrivning av hur de sista revolutionärerna begick självmord i fortet Masada vid Döda havet. Ibland, som här, är det frustrerande hur okritiskt Aslan använder sina källor. Han nämner inget om att forskare ifrågasätter historiciteten bakom legenden och han återger ledarens tal till folket före dådet. Bara i noterna får vi reda på att Josefus naturligtvis själv skrivit ihop talet; men hur kan Aslan då samtidigt hävda att ”talet hade önskad verkan”?

BOKENS ANDRA DEL behandlar Jesus verksamhet. Aslan inleder prologen med en kort beskrivning av Jesus våldsamma agerande i templet, en händelse som Aslan ser som en nyckel för att förstå Jesus verksamhet. Därmed tar han samma grepp som E.P. Sanders i *Jesus and Judaism* (1985), en klassiker som tyvärr inte förekommer i Aslans bibliografi. Hade han läst den hade han kanske fått en mer nyanserad bild av prästerskapet och templet. Uttalandena om översteprästen är anmärkningsvärda.

Enligt Aslan uppfattar Jesus översteprästen som en ”inkräktare som ockuperade Guds tempel”. Vidare: ”Det är översteprästen Kajafas, som blev den ledande anstiftaren av intrigen för att få Jesus avrättad just för att han hotade templets auktoritet”. En troligare anledning är att Kajafas var orolig för att Jesus skulle tända en revolutionär gnista under påsken, när Jerusalem var sprängfyllt med pilgrimer. Upplopp resulterade alltid i massaker på judar.

Aslan ger en nidbild av tempelkulten: ”De bönder och hantverkare som lyckades skrapa ihop så mycket pengar att de kunde ta sig till Jerusalem vid högtiderna fick finna sig i förödmjukelsen att över-



lämna sina torftiga offer till välbärgade tempelpräster, som mycket väl kan ha ägt den jord som dessa människor slet ont på.” Att människor skulle känna sig förödmjukade i templet är fria spekulationer. Kunde de inte känna glädje och stolthet över att få tjäna Gud? Aslan spekulerar att prästerna behöll sitt monopol genom att utesluta orena från att komma in i templet. Han hävdar också att Jesus som helade de orena ”trotsade dessa regler” och ”satte själva idén med ett prästerskap ur spel”. Jesus ersatte dessutom ”det kostsamma offer av blod och kött som templet kräver med sina avgiftsfria helbrägdagörelser och andeutdrivningar”. Detta är en besynnerlig tolkning; det finns inget som tyder på att Jesus helade människor som en protest

mot templet. Han uppmanar ju till och med en helad spetälsk att gå till templet och ”ge det offer för din rening som Mose har bestämt” (Mark 1:44). Tempelaktionen är svårtolkad. Många menar att Jesus symboliskt profeterade om dess förstörelse (jämför Mark 13:2) och återuppbyggnad av Gud. Andra menar att han protesterade mot någon aspekt av kulten, såsom försäljningen av djur på tempelområdet, inte mot kulten i sig som Aslan hävdar.

Aslan hävdar helt riktigt att Jesus levde efter de judiska lagarna men gav dem sin egen tolkning. Hur går då detta ihop med att han vände sig mot tempelkulten som i högsta grad påbjuds i Moses lagar? Aslans vinklade kritik mot tempelprästerna och kulten vittnar om okunskap om tempel i antiken. Det var självklart att man offrade djur till gud/gudarna; debatterna och kritiken bland judar handlade om hur man bäst gjorde detta. Aslans beskrivning av hur renhet/orenhet fungerade i judendomen är anakronistisk och vittnar om en modern västerländsk syn. Att dela in saker, människor och platser i kategorierna rent och orent samt heligt och profant var grundläggande i den antika världsbilden. Det handlade inte om att utestänga orena människor från templet för att bibehålla prästers makt som Aslan tror, utan om att bevara templets helighet som kom från Guds närvaro. Orenhet fick inte komma i kontakt med det heliga; även orena präster höll sig borta.

JESUS HUVUDBUDSKAP HANDLADE om Guds rike. Det är ett mångbottnat begrepp som är omdebatterat bland forskare. Aslan sällar sig till den skara forskare som hävdar att han predikade om ett kommande Guds rike på jorden. Det handlade om en ”inre omvandling”, en ny världsordning och om en tid då Gud skulle regera och döma de orättfärdiga. Budskapet manar till revolution. Samtidigt poängterar Aslan att Jesus budskap om riket inte är eskatologiskt; det handlar inte om jordens undergång utan om nutiden. Diskussionen saknar skärpa och Guds roll i det hela förblir oklar. Att ställa ”tidens slut” i motsats till ”nutiden”, som Aslan gör, väcker misstankar om att han inte riktigt förstått det apokalyptiska perspektivet, som innebär att sluttiden är nu. Eftersom många framstående historiska Jesus-forskare hävdar att Jesus var just en apokalyptisk profet borde han bemött deras argument mer på djupet än han gjort. I vilket fall är Jesus inte en ”våldsbenägen revolutionär som



► Jesus driver månglarna ur templet, målning 1580–1585. Funnen i samlingarna på Musei Capitolini, Rom.

ville ha ett väpnat uppror” – om än ingen pacifist.

BOKENS TREDJE DEL handlar om den tidiga kyrkan och dess bild av Jesus. Här framträder en Paulus som starkt bidrog till att skapa kristendomens ”falska” porträtt av Jesus som en upphöjd gudomlig person. Beskrivningen av hur synen på Jesus ändrades radikalt efter hans död stämmer naturligtvis. Däremot bör man ifrågasätta Aslans tes om att Paulus gav upp lagen och sin judiska identitet. Alltför lättvindigt avfärdar han forskares försök att ”rädda Paulus” till judendomen, med vilket han anser den tämligen vanliga uppfattningen att Paulus riktade sitt lag-fria evangelium till icke-judar, inte till judar (som skulle fortsätta att hålla lagarna).

Den nyare ”radikalare” tolkningen (till exempel Mark Nanos) om att Paulus predikan är alltigenom judisk och att han själv håller de judiska lagarna tar han inte upp alls. Inte heller nämner han forskare som Alan Segal som visar hur Paulus kristologi bygger på judiska idéer, utan konstaterar att ”hans [Paulus] uppfattning om Jesus är så extrem, så långt bortom allt acceptabelt judiskt tänkande”. Då han diskuterar den tidiga kyrkan i Jerusalem skiljer han mellan ”kristna” och ”judar” och använder termen ”kristendom”, vilket är problematiskt; de kristus-troende utgör på denna tid fortfarande en del av judendomen.

Aslan beklagar sig över att forskare ofta skapar en Jesus de själva vill se som blir en spegelbild av dem själva. Det är tydligt att Aslan gjort precis likadant: han letade efter en revolutionär och fann en. Boken är lättläst även om dispositionen är rörig. Översättaren Margareta Eklöf har lyckats att återge ett bra flöde i texten. Däremot

”Aslans vinklade kritik mot tempelprästerna och kulten vittnar om okunskap om tempel i antiken.”

borde hon ha undersökt etablerade svenska termer för dokument från Dödahavsrollarna, i stället för att improvisera – det har blivit helt galet. Man studsar också över vissa uttryck som förhoppningsvis tillhör översättningsmissar (?): Qumran ligger inte på en ”bergstopp” och prästerna i templet ”skräljar” väl inte lovsånger?

Om läsarna inte läser de utförliga slutenoterna (som utgör 75 sidor av boken) där författaren engagerar sig i den pågående debatten i olika frågor, är risken

stor att de får intrycket att Aslans forskning är nydanande. Det är den inte. Han ger en populärvetenskaplig skildring av ett viktigt ämne som många andra gjort före honom. Aslans skildring av Jesus uppvisar stora och beklagliga brister, av vilka svartmålningen av de judiska prästerna och templet framstår som den mest stötande. Flera nytestamentliga forskare har gjort ett betydligt bättre jobb än Aslan att söka förstå det komplexa judiska samhället på Jesus tid och rekonstruera Jesus person och verksamhet samt presentera sina forskningsresultat på ett tillgängligt sätt. På engelska finns den populärvetenskapliga boken *The Historical Figure of Jesus* (1993) av den i mitt tycke viktigaste nytestamentliga forskaren under 1900-talet, E.P. Sanders. Boken finns med i Aslans bibliografi men han tycks tyvärr inte använt sig av den. Paula Fredriksen har också skrivit en utmärkt bok, *Jesus of Nazareth: King of the Jews* (1999), och det finns andra. Dessa finns dock inte översatta till svenska. Förhoppningsvis väcker Reza Aslans bok nyfikenhet hos läsare så att många fortsätter läsa andra böcker om den historiske Jesus och antik judendom. Det vore synd om Aslans tolkning av Jesus får stå oemotsagd.

► Cecilia Wassén är docent i Nya testamentets exegetik vid Uppsala universitet.

Peter Adler
Ordets makt – En guidad tur genom retorikens landskap
CARLSSON | 383 S. | ISBN 9789173316163

RETORIKEN ÄR INTE BARA RETORIK UTAN OCKSÅ ETIK

Recensent Jon Viklund

PETER ADLER FRAMSTÄLLER på ett tidstypiskt sätt retoriken som en serie knep som en talare kan tillgripa i en pressad situation och betraktar etiken som sekundär. Men redan Aristoteles påpekade att det också finns en kunskapsökande sida hos retoriken och traditionellt har den betraktats som medskapare av en etik.

FILOSOFI & PSYKOLOGI



VI UPPLEVER SEDAN ett par decennier en renässans för retoriken som disciplin. I skolan har man tagit in retorikundervisning i klassrummen, på universiteten finns särskilda institutioner för retorik, och det examineras doktorer i ämnet. En ny yrkeskår – retorikkonsulter – har etablerats och konkurrerar med PR-konsulter och medierådgivare om konsultuppdrag och uppdragsutbildningar. Dessutom har var och en som intresse-

rar sig för politik och offentlig debatt sett en ny typ av kommentatorer, retorikexperter, som anlitas för att analysera och bedöma maktthavares framträdanden.

Man kan notera liknande tendenser i våra skandinaviska grannländer, men i Sverige har retorikkonsulter, retoriska coacher och andra mediestrateger en klart mer framträdande ställning i det offentliga. Som Kjeldsen & Bakken har visat (*Rhetorica Scandinavica*, nr 65, 2013) är retorikexperterna i Norge och Danmark till övervägande del forskare knutna till universiteten, medan en retorikexpert i Sverige typiskt sett är just en retorikkonsult, ibland med bakgrund som journalist, reklamare, medierådgivare eller med en retorikkonsultutbildning i bagaget. I mångt och mycket är det nog dessa retorikexperter som definierar retoriken i allmänhetens ögon. Ett annat fönster mot retoriken finner vi förstås också på bokmarknaden, där det finns ett överflöd av introduktionsböcker till såväl retorikens teori som till övertygandets praktik, med skiftande syn på vad retorik är för något och hur denna ”konst” ska läras ut.

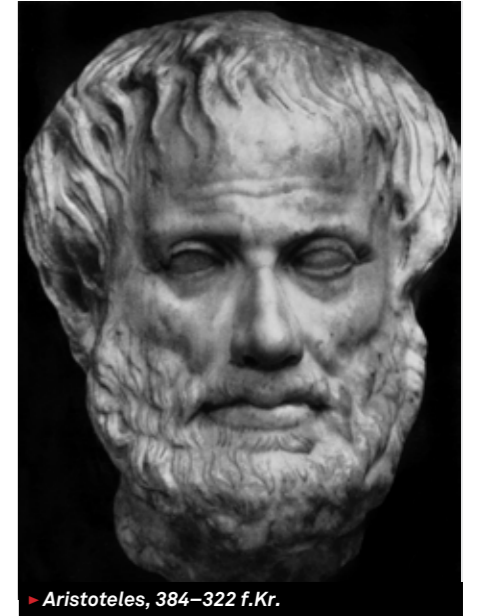
Jag tänker på detta när jag läser Peter Adlers *Ordets makt – En guidad tur genom retorikens landskap*. Adler är retorisk coach och talsskrivare med förflutet inom reklambranschen, och han vill förmedla praktisk kunskap hämtad från den klassiska retoriken och författarens egen yrkeserfarenhet. På många sätt är Adlers bok typisk för en i dag allmän uppfattning av retoriken, och det ligger därför ett värde i att diskutera den.

HÄR PRESENTERAS EN relativt smal definition av retoriken: ”att övertya åhörarna om att talaren har rätt”. Adler vill skilja retoriken från det han kallar ”estradspråk”, som mest handlar om att demonstrera ett vackert språk eller en känsla, inklusive högtidstal, eftersom det inte enligt Adler får publiken att se ”verkligheten på samma sätt som talaren”. *Ordets makt* är mer inriktad på retoriken som en serie ”knep” som talaren, försatt i en pressad situation, kan använda. Som författaren själv påpekar är det alltså i viss mening fråga om en ”manipulationsteknik”. Detta påverkar framställningen i boken på alla plan. Exempelvis definieras den inom retoriken breda kategorin ”tankefigurer” inom stil-läran (tänk er: retoriska frågor, liknelser, livfulla beskrivningar, låtsad tvekan etcetera) som ”retoriska knep som går ut på att man gillar fallor för motståndaren eller genom en tankeprocess leder in åhöraren på en viss tolkning av verkligheten”.

Retoriken blir i denna tappning som synes snarast strategiskt inriktad. Vi känner igen perspektivet från tv och andra medier

som lånar in retorikexperter för att kommentera dels vilka ”knep” som användes, dels om talaren ”lyckades”: vem ”vann” debatten! En konsekvens är att retoriken bara blir meningsfull som en resultatdriven praktik: att övertala den specifika mottagaren.

Men vad göra om man hamnar inför en mycket fientlig publik? Adler återkommer till problemet. Inför ett auditorium med ”uppfattningar grundade på en förvridd logik” bör man många gånger helt enkelt avstå från att tala. Jag kommer att tänka på alla situationer då maktthavare nöjer sig



► Aristoteles, 384–322 f.Kr.

med en ”ingen kommentar”. Valet att inte tala är förvisso ett säkert strategiskt och många gånger vinnande förhållningssätt i utsatta situationer, men som ett återkommande råd i en handbok om retorik framstår det som krasst.

Enligt den klassiska retoriken har talaren huvudsakligen tre övertygelsesmedel: vi övertygat med vår person, *ethos* (om vi framstår som trovärdiga, välvilliga och sympatiska är publiken mer benägen att acceptera vårt budskap), med de känslor som vi skapar hos publiken, *pathos* (om vi vill uppmana till bistånd till nödställda kan exempelvis medlidande vara en viktig känsla att uppstå) och vi övertygat med den sakliga argumentationen, *logos*. Det var Aristoteles som först lanserade denna triad och han menade att de alla var essentiella för att övertya, men den del som han till allra största delen ägnar sin *Retoriken* åt är den sakliga argumentationen.

Den del som får störst utrymme i Adlers handbok är övertygande genom talarens karaktär. Här får läsaren många exempel på betydelsen av *ethos* i historiska talsituationer, men också praktiska tips: svär inte, klä dig ”med marginal” (så att du inte står

alltför informellt klädd inför ett auditorium), använd aldrig en arg eller hänfull ton etcetera. Här blandas kloka råd med mera subjektivt värdeladdade anvisningar om hur man kan "sätta sitt ethos", typiska för vår tids syn på status och hur denna ska kommuniceras. Adler menar till exempel att fyra "skrytreferenser" kan vara lagom (det vill säga referenser till ens högre utbildning, till ens stora erfarenhet på området och liknande), och ger tips om hur man diskret kan lägga in sådana referenser med en så kallad sipprande meritlista.

Avsnitten om logosargumentationen är tillika praktiskt inriktade. Författaren definierar (felaktigt) det vida retoriska begreppet logos som "den beviskälla som innehåller obestridliga fakta", när det som sagt mera allmänt handlar om tankar och idéer som hör till saken och hur de formuleras som argument. Men författarens inriktning på "fakta" är ändå principiellt intressant. När exempel på god argumentation ska visas ligger tyngdpunkten oftast på kvantifierbara förhållanden – han varnar för argument utifrån värderingar.

Till viss del är dessa avsnitt mycket användbara, men för en handbok i retorik saknar jag en mera ingående diskussion av det som traditionellt har präglat teorin om logosargumentationen: dels läran om "platser" (topiken), det vill säga vilka typer av rationella förklarings typer, idéer, teman och språkliga uttryck som brukar anses produktiva för att finna och sedan utforma argument, dels läran om "enty-mem", det vill säga retorikens egen argumentationslära, hur man argumenterar med (ur logiskt synpunkt) förkortade argument, med underförstådda premisser.

Vem är då retoriken till för? *Ordets makt* tycks rikta sig till dem som i yrkes- eller föreningslivet måste tala inför publik, och då i första hand till personer i ansvarspositioner. I författarens egna fiktiva exempel utgår han ofta från personer med maktställning – rektorn, företagsledaren och liknande – och de kniviga situationer som de kan tänkas behöva ta sig ur. Jag hade gärna sett fler exempel på situationer där talaren befinner sig också i ett socialt underläge och alltså måste finna sätt att övertyga genom att överbrygga också denna hierarkiska skillnad.

Ordets makt präglas av en liberal uppfattning i politiska och ekonomiska frågor och en mera kulturkonserverativ grundsyn. Alla handböcker ger förstås mer eller mindre direkt uttryck för värderingar och det är i princip bra med ideologisk mångfald också bland retorikhandböcker. När vissa stilfigurer eller argumenttyper ska exemplifieras görs detta ofta genom politiska positioner av typen "minska bidragen", "sänk skatten" och "motverka könskvo-

tering i bolagsstyrelser". I ett avsnitt argumenterar han för att den republikanska vicepresidentkandidaten Sarah Palin blev missförstådd och hennes karaktär "kapad" av motståndarna. I ett annat avsnitt ger han uttryck för konservatism i språkvårdsfrågor (ordet "mediums" svenskanpassade pluralböjning "medier", med den bestämda böjningsformen "medierna", förespråkade av gängse svensk språkvård, betecknas som "språkvandalisering"). Det ligger i Adlers stil att strössla dylika kommentarer i texten.

”Men en ännu viktigare synpunkt är denna: är inte retoriken mer än manipulation? Det som påverkar oss, som får oss att identifiera oss med vissa verklighetsbeskrivningar eller omdefiniera vår syn på världen, får vi verkligen syn på det genom Adlers perspektiv på retoriken?”

SLUTLIGEN KAN MAN fråga sig vilket förhållandet är mellan retorik och etik i Adlers handbok. Med retoriken har traditionellt följt ett starkt etiskt imperativ, även om det har kommit att suddas ut i och med att retoriken i allmänt tal fått en negativ betydelse ("det är 'bara' retorik"). Det har ibland formulerats som att retoriken alltid är medskapare av en etik genom att det som uppfattas som övertygande i regel är det som folk i allmänhet uppfattar som moraliskt. Ibland har man på ett annat sätt menat att en retoriker – om denna ska betraktas som en sådan – bör vara en god person som talar etiskt ansvarsfullt, annars är den bara en ordvrängare.

Adler bekänner sig till dem som betraktar retoriken som konsekvensneutral. Ordets makt kan användas både till gott och ont, varför frågan om etik blir sekundär, enligt författaren. Men givet att ordet är en makt och att den kan användas på ett omoraliskt sätt, finns det då inte ännu större anledning att diskutera talarens ansvar och de retoriska knepens etiska halt?

Här uppvisar Adler en dubbel bokföring som möjligen är oundviklig om man vill vara kunden till lags, samtidigt som man vill leva upp till retorikens ideal om den

goda talaren. Han använder och förespråkar manipulativa knep – till exempel den av Adler omätligt omhuldade "bandwagon-effekten" (som går ut på att man fingerar ett medhåll hos publiken: "vi är nog många som ...", "jag och många med mig..." som nödvändigt inte finns där) – som han på andra ställen beskriver som en *fallasi*, det vill säga logiskt felslut.

JAG TROR ATT *Ordets makt* kan ha sitt värde som en inspirationsbok för talare som har ärende upp i talarstolen. Boken innehåller en lång rad säkert värdefulla tips, men som helhet är handboken dock tämligen splittrad i dispositionen, full av livfulla utvecklingar som inte alltid fungerar som pedagogiska exempel (den långa utvecklingen om Churchills tandproteser och general Pattons livsöde i all ära) och därtill upprepas ofta beskrivningar av retoriska regler eller personliga råd. Förlagets baksidestext beskriver den som en potentiell lärobok, vilket jag vill avråda ifrån: om man söker efter korrekta beskrivningar och stringenta definitioner av retoriska begrepp, bör man vända sig till andra, mera vederhäftiga handböcker.

Men en ännu viktigare synpunkt är denna: är inte retoriken mer än manipulation? Det som påverkar oss, som får oss att identifiera oss med vissa verklighetsbeskrivningar eller omdefiniera vår syn på världen, får vi verkligen syn på det genom Adlers perspektiv på retoriken? I vår hypersnabba multimediala tid tycks beskrivningen av de övertygande kommunikationsmedlen kräva en bredare beskrivning av medlen för övertygande. Och när det gäller retorikens uppgift: när Aristoteles definierade retoriken betonade han uttryckligen att dess uppgift "inte är att övertyga eller övertala" utan att det handlar om förmågan att "uppfatta det som kan vara övertygande eller övertalande" (min kursivering). Definitionen är gammal, men poängen med distinktionen är att visa att det också finns en intellektuell och kunskapssökande sida hos retoriken, något som måste föregå talet. Kunskapen om hur språket fungerar, hur vi begreppsliggör vår verklighet och hur vi påverkas av ordets makt kan hjälpa oss att handla klokare gentemot varandra, vilket är en god utgångspunkt för en talare. Vi kan därigenom dessutom få verktyg att kritiskt granska tal och symbolyttringar, att kort sagt förstå de kommunikationsformer som präglar oss. Det är sannerligen en inte oväsentlig uppgift i vår tid.

► Jon Viklund är forskarassistent i retorik vid Uppsala universitet.

Kort. BLANDADE KORTRECENSIONER

KONSTARTERNA & MEDIER

Paul Frigyes

Jan Guillou – Utifrån

LINDELÖWS | 312 S. | ISBN 9789185379934

Fixering vid Guillous person

På sidan 208 i *Jan Guillou utifrån* går Paul Frigyes till botten med vilken typ av skjortor som Guillou hade på sig som programledare i teve på 1980-talet: "Han växlade mellan en kortärmad mörkblå skjorta och en åtsmitande svart märkeskreation med uppkavlade ärmor och Jockeyemblem. Denna svit bröts dramatiskt den 21 maj 1985 med en gnistrande kortärmad vit skjorta..." Den detaljerade genomgången visar att Guillou hade ljusblå skjorta (20 program), mörkblå skjorta (18 program), svart jockeyskjorta (12 program), ljusblå-mörkblå rutmönster (9 program) och klassisk rutig flanellskjorta (7 program).

Det är den sista uppgiften som är avgörande. Guillou har nämligen hävdad att hans förkärlek för rutiga flanellskjortor är en medial myt. Faktum är att han till och med fortsätter med sitt flanelförnekande trots att Frigyes upplyst honom om saker nas verkliga tillstånd.

DETTA ÄR ROLIGT på ett absurt sätt. Det säger en del om Jan Guillous engagemang i Jan Guillou. Tyvärr säger det också en del om Paul Frigyes bok, som aldrig lyckas bryta sig ut ur denna spegelvärld. Som Esther Nilsson, huvudpersonen i Lena Anderssons *Egenmäktigt förfarande* påpekar om sitt förhållande till filmaren Hugo Rask: vi förenades av ett gemensamt intresse, nämligen honom.

Visserligen förklarar Frigyes i inledningen att hans intresse ligger "utanför personen och handlar i stället om det moderna mediasamhällets villkor och dess behov av en 'Jan Guillou'". Men det som kommer på de följande 300 sidorna är ingen diskursiv analys av "Jan Guillou". En sådan hade kunnat skrivas utan objektets medverkan, utan att egentligen försöka reda ut vad som är sant och falskt när det gäller Guillous fägelskådning, simrekord och smeknamnet Janne. Då hade de viktiga källorna varit bilden av Guillou och omgivningens förhållande till denna bild.

I själva verket är Frigyes besatt av just personen Jan Guillou och dennes förmåga att dominera sin omgivning. De utlovade analyserna av det mediasamhälle som skapat "Jan Guillou" är tämligen glesa, medan barndomsanekdoter, kollegers skvaller och intervjuer hemma hos den högst fysiske Guillou får stor plats. Det är nog inte främst "det moderna mediasamhällets" behov av Jan Guillou som kommer till ytan utan Paul Frigyes önskan att komma nära densamme.

Kanske bör man beundra denna ambition – inte minst med tanke på det pris som Frigyes fått betala i direktsänd tv. Guillou är en skicklig debattör nästan oavsett vilken fråga det handlar om; det krävs onekligen ett gott självförtroende för att utmana honom i kunskaper om hans favoritämne.

Men om mannen bakom mediemyten ska visas upp krävs det också större tillgång till människor som står nära huvudpersonen än vad Frigyes har haft – och kanske rimligtvis kunnat få så länge reportageobjektet är i livet. Här finns inga röster från Guillous närmaste, som alla verkar ha avböjt medverkan. Spridda intervjuer med avlägsna barndomsvänner, missnöjda Solbackaelever och yrkeskamrater – av vilka en del kommit på kant med Guillou – kan inte kompensera.

Mest intressant blir det när Frigyes i några fall följer Guillous journalistiska arbete i spåren, till exempel när det gäller upprättelsen av Keith Cederholm. Men det blir alltför lösryckt och fragmentariskt; det är svårt att engagera sig i över 20 år gamla rättsfall från tiden på RekordMagazinet. Även om självsäkerhet, självgodhet och översittarfasoner hjälpt Guillous karriär vilar hans starka position i offentligheten på en enorm och enormt populär journalistisk och litterär produktion, som rymmer en rad briljanta reportage och en del högst läsvärda böcker, som *Ondskan* och *Arn*.

DET HADE VARIT betydligt mer givande om Frigyes undersökt eventuella gemensamma linjer i Guillous fiktion, reportage och debattinlägg, från de underliggande exis-



► Jan Guillou, 2014.

tentiella och moraliska värderingarna till olika idiosynkrasier, som hans benägenhet att spränga sina kvinnliga huvudpersoner i luften eller spärra in dem i kloster. Eller kanske brottats med den tolkning av svensk medeltid som han förmedlat i *Arn*-böckerna i förhållande till hans politiska ställningstaganden i Sverige av i dag.

Jan Guillou är ingen person som jag skulle vilja fastna i en hiss med. Men han förtjänar att behandlas som något mer än "ett mediefenomen".

► Henrik Berggren är historiker och författare, aktuell med *Det röda arvet* (Norstedts), en thriller om spanska inbördeskriget.

HISTORIA

Eva Queckfeldt

Romarriket

– *Den romerska republiken*

HISTORISKA MEDIA

272 S. | ISBN 9789175450599

Källornas begränsningar

Eva Queckfeldts bok *Romarriket – Den romerska republiken* behandlar Roms historia från 753 till 27 f. Kr. Boken är en populärvetenskaplig publikation, men Queckfeldt är en erfaren lektor i historia och det har delvis präglat *Romarriket*. Boken rymmer ett källkritiskt anslag och Queckfeldt är noggrann med att redogöra för källornas begränsningar. Hon konstaterar gärna att vi helt enkelt inte kan veta. Hon återkommer också ofta till den romerska maktelitens intrikata släktförhållanden. Den utgjorde en väldigt liten del av den romerska befolkningen och det intryck boken ger är att den präglades av inavel. Ett annat återkommande och förtjänstfullt inslag är jämförelser mellan romerska företeelser och liknande exempel från andra historiska epoker. Detta gäller i första hand politiska händelser och situationer. De komparativa exemplen hämtas bland annat från det antika Grekland, modern politisk historia och svenskt 1700-tal. Queckfeldt illustrerar exempelvis hur romarna legitimerade Caesars fälttåg till Gallien genom att dra paralleller till den dominatori som användes för att legitimera USA:s Vietnamkrig på 1960-talet.

Återkommande är också de korta utvecklingarna om hur en romersk struktur, myt, person eller verklig händelse har använts i senare tider. Detta rör ofta, men inte alltid, konstnärliga uttryck av antikreception. Queckfeldt avslutar gärna ett avsnitt i *Romarriket* med antikreception, men dessa utvecklingar består av korta, närmast listor av exempel på antikrecep-

tion. Queckfeldt för inte en diskussion om hur eller varför de antika exemplen har använts och boken bidrar därmed på sätt och vis till att förstärka idealiseringen av den klassiska antiken.

Romariket inleds visserligen med ett avsnitt som syftar till att fastställa att vår historia och kultur är påverkad av den romerska antiken, men även denna översikt saknar en diskussion om hur och varför antiken har brukats. I Queckfeldts översikt av romersk antikreception betonas i första hand att det klassiska arvet inte enbart vilar på ett hellenskt fundament utan även på ett romerskt fundament. Det klassiska arvets betydelse för svensk kultur och identitet är visserligen ett utforskat ämne, men enligt de få studier som finns har vi i Sverige hållit fast vid det romerska arvet i större utsträckning än andra nationer. Nyhumanismens idealisering av den antika grekiska kulturen, som har cementserats i modern antikvetenskap internationellt, har inte påverkat svenska antikstudier lika tydligt. Den svenska romantikens intresse för allt grekiskt var dessutom sen och begränsad i jämförelse med den starka hellenismen i tyskt och brittiskt kulturliv. Mot denna bakgrund är anslaget i Queckfeldts inledning anmärkningsvärt.

Queckfeldt upprepar gärna att kvinnor saknas i romersk historia. Våra möjligheter att skriva den romerska republikens historia begränsas av de romerska källornas manliga fokus. Queckfeldt gör ett tappert försök att lyfta fram kvinnor åtminstone i de kapitel som har ett socialhistoriskt perspektiv och de som behandlar den tidiga republiken. Jag sympatiserar med Queckfeldts problemformulering, men jag tycker inte att de ständiga påminnelserna om kvinnornas marginalisering är en lyckad narrativ strategi. Queckfeldt kunde gott ha fördjupat diskussionen om kvinnornas marginalisering i sin inledande källkritiska betraktelse och sedan avstått från att upprepa detta. Ändå är det anmärkningsvärt att Queckfeldt inte gör mer av de romerska kvinnoöden vi känner till, även om dessa till stor del definierades av deras roller som mödrar, fruor och systor till män med makt.

Ytterligare ett narrativt element som upprepas är osäkerheten om numeriska uppgifter i de antika källorna. Queckfeldt har valt att återge de antika källornas uppgifter om exempelvis hur stora arméerna var eller hur många soldater som dog vid slag för att sedan påpeka att siffrorna är osannolika eller överdrivna. Detta påpekande upprepas så gott som varje gång och siffrorna anges. Att de antika källorna inte hade samma källkritiska förhållningssätt som vi har i dag är allmänt vedertaget. I stället för att vid varje enskilt tillfälle på-

peka att siffrorna är osannolika hade jag önskat att Queckfeldt i den inledande källkritiska översikten inkluderat en diskussion om varför det är så.

MINA KLAGOMÅL TILL trots är det en läsvärd bok. Bitvis reproducerar den populärhistoriska klichéer, men jag tycker att Queckfeldts envisa komparativa instick bidrar till att levandegöra antiken. Även hennes påpekanden om källornas begränsningar är lyckade. Boken kan rekommenderas som en populärvetenskaplig introduktion till den romerska republiken.

► Johannes Siapkas är docent i antikens kultur och samhällsliv, Uppsala universitet, och timplärare i antikens kultur och samhällsliv, Stockholms universitet.

HISTORIA

Andreas Danielsen

Hederskriget

Hur Österrike-Ungern startade det

första världskriget

ATLANTIS | 287 S. | ISBN9789173537094

Österrike-Ungern bar ansvaret

När nu hundra år har gått sedan första världskriget bröt ut dominerar åter diskussionen om vem som bär det största ansvaret för krigsutbrottet. Alf W. Johansson och Johan Östling har i *Respons 4/2014* diskuterat Storbritanniens respektive Tysklands roll. Den amerikanske historikern Sean McMeekin, som intervjuas av Kay Glans i samma nummer, har i flera böcker, senast i *July 1914. Countdown to War* (2013), pekat på Rysslands ambitioner och stöd till Serbien, medan åter andra framhållit Österrike-Ungerns skarpa ultimatum till Belgrad den 23 juli 1914. De som, till exempel Barbara Tuchman i hennes klassiker *The Guns of August* (1962) och australiern Christopher Clarks *The Sleepwalkers* (2013), söker fördela ansvaret och närmar sig analogin med järnvägstidtabellen, förefaller vara färre än de som söker hitta en huvudskyldig aktör.

Diplomaten och historikern Andreas Danielsen har i en ny bok, *Hederskriget – Hur Österrike-Ungern startade första världskriget*, närmast pekat ut kejsar Franz Josef och utrikesministern Leopold Berchtold som huvudskyldiga till 1900-talets ”urkatastrof”. Det är en både välskriven och läsvärd volym. Den har egentligen bara ett fel, nämligen titeln. Ty första världskriget dyker inte upp på allvar förrän läsaren nått till sidan 201 och endast dryga 50 sidor återstår. På de föregående sidorna tecknar författaren, som är väl inläst på kejsardömet historia,



► Kejsare Franz Josef, 1830–1916.

ett porträtt av den särpräglade statsbildning som Österrike-Ungern utgjorde, särskilt efter dubbelmonarkins upprättande 1867. Han skildrar dess huvudstad, kejsaren Franz Josef, som regerade i 68 år (1848–1916), samt utrikesministern Berchtold, författaren till det ultimatum som – nästan en månad efter attentatet i Sarajevo – den 23 juli överlämnades till Serbien. Om denna fascinerande period har man tidigare bland annat kunnat läsa i Alan Janiks och Stephen Toulmins *Wittgensteins Wien*, i svensk nyutgåva häromåret.

Danielsen kritiserar strukturella förklaringsmodeller och lägger huvudansvaret på kejsaren och hans utrikesminister. Man kan jämföra tesen med en likaledes ny amerikansk bok i ämnet, Geoffrey Wawros *A Mad Catastrophe – The Outbreak of World War I and the Collapse of the Habsburg Empire* (Basic Books, New York 2014), som uppehåller sig vid den helt otillräcklige överbefälhavaren Franz Conrad von Hötzendorf.

DANIELSEN OCH WAWRO är ense om två viktiga slutsatser. Den ena är att Österrike-Ungerns armé var sorgligt oförberedd på kriget och att det ungerska parlamentet i mycket var ansvarigt för detta tillstånd. Kejsardömet hade en hygglig ekonomisk tillväxt under sina sista femtio år och därtill en betydande krigsmaterielindustri. Men de ungerska myndigheterna ville aldrig ge den gemensamma armén tillräckliga ekonomiska resurser, utan hellre satsa på det egna hemvärdet som ett embry till en ungersk armé. Efter nederlaget mot Preussen 1866 hade fred rått. När kriget bröt ut 1914 trodde man att vägen till Belgrad skulle bli en promenadseger och att det på grund av Tysklands stöd skulle kunna förbli lokalt eller i alla fall kortvarigt. Österrikarna kunde dock inte erövra Belgrad förrän hösten 1915 och inte heller

uppehålla Ryssland medan Berlin sökte iscensätta den så kallade Schlieffenplanen mot Frankrike. Österrikes militära läge blev med tiden alltmer katastrofalt.

Danielsen avvisar tanken att tiden, trots den relativt goda ekonomin och kejsarens legitimitet, på grund av den växande nationalismen höll på att hinna ifatt det mångnationella och ganska toleranta Österrike-Ungern. Men den kulturella explosion som ägde rum särskilt efter sekelskiftet reflekterade ofta en känsla av kommande undergång. När kriget till sist kom nästan välkomnade Franz Josef och Hötzendorf möjligheten att falla med svärdet i hand. Danielsen betonar således att kriget mot Serbien var en straffexpedition och en fråga om Österrike-Ungerns och kejsarens personliga heder. Ansvaret var Franz Josefs och Berchtolds som i juli svängt från en konciliant hållning till en militant. Danielsen kritiserar liksom Wawro rikets oansvariga ledning, som oförberedd kastade Europa in i en förödande konflikt.

Danielsen ger i sin intresseväckande bok således den gamle monarken och hans utrikesminister hela skulden. Men om inte Wilhelm II och hans kansler Bethmann Hollweg redan i början av juli hade gett Wien ett oförbehållsamt stöd, hade inte Österrike-Ungern vågat agera som man gjorde. Även om Berlin mot slutet av juli försökte dämpa Wiens aggressiva hållning, hamnar ändå en stor del av ansvaret i Tyskland. Också i Berlin var det många som fruktade att tiden inte var på landets sida.

► Mats Bergquist är docent i statskunskap och före detta ambassadör.

HISTORIA

Viveka Adelswärd

"Allt för adlig, allt för rik, allt för lättjefull"

– Jacques d'Adelswärd Fersen

CARLSSON | 199 S. | ISBN 9789173316477

Levde upp till fördömandet

Vilket är det säkraste sättet att bli ihågkommen? Svar: Bygg ett spektakulärt hus på en spektakulär plats. När dina insatser är glömda kommer huset att vittna om ditt namn och skapa intresse. På Capri finns det två hus av detta slag: Villa San Michele och Villa Lysis. Kommer man till Capri är det svårt att inte upptäcka Villa Lysis. Man kan se huset som en hägring i fjärran redan när man når hamnen; det tycks hänga på en klippavsats inbäddad i grönska. Huset byggdes 1905 av en man med det halvt svensk klingande namnet Jacques d'Adelswärd Fersen (1880–1923).



► Villa Lysis, i dag kallad Villa Fersen, Capri.

Fersen var något som han lagt sig till med för att suggerera romantik och tragisk kärlek kring sin person. Villan är en skönhetsupplevelse, ett smycke utkastat i vildmarken, fantasieggande och mystisk.

Om den egendomliga byggherren har Viveka Adelswärd, professor emerita i kommunikation vid Linköpings universitet, skrivit en fascinerande bok som sätter in denne halvt mytologiske gestalt i ett samhälleligt sammanhang. Hon är avlägset släkt med huvudpersonen, som tillhörde den franska grenen av släkten Adelswärd. Upphovsman till denna var en svensk officer som 1806 blivit krigsfånge (Sverige befann sig då i krig med Frankrike) och stannat kvar i Frankrike. Den svenske officerens sonson tjänade i den franska stålindustrin en väldig förmögenhet, som Jacques d'Adelswärd Fersen 1898 plötsligt befann sig vara ensam arvtagare till. Han drömde vagt om diplomatbanan, men gav redan som 18-åring ut en diktsamling. Han skrev sammanlagt 18 böcker och kunde därför karaktärisera sig som poet och författare. Men han slog aldrig igenom. Det är mycket blommor, sockar, färger och läppar i hans poesi, det homoerotiska draget var tidigt framträdande.

Hade han 1903 gift sig med den unga kvinna som han förlovat sig med skulle hans liv förmodligen tagit en annan vändning, men just detta år drabbades han av en katastrof, som gjorde honom till ”den landsflyktige på Capri” (titeln på ”skandal-författaren” Roger Peyrefittes lätt fiktiva bok från 1959).

Han greps tillsammans med en vän av polisen och anklagades för att ha förfört unga manliga skolelever. Skandalen var fullständig. Pressen frossade i berättelser om orgier och satanism. Jacques anklagades för att ha arrangerat svarta mässor. Det gjordes jämförelser med J-K Huysmans skildring av den hyperestetiske des Esseintes i boken *La-bas*, där det talas om ”nätter nedblodade av brunstens bestialitet”. Av allt att döma rörde det sig om ganska oskyldiga maskeradupptåg och så kallade tableaux vivantes, som var mycket populära vid denna tid. Men Jacques d'Adelswärd Fersen dömdes till sex månaders fängelse.

Han var nu traumatiserad – dömd till homosexualitet.

CAPRI MARKNADSFÖRS i dag som ”Isola d'amore”, men vid sekelskiftet 1900 var det den homosexuella kärleken som drog människor till ön. Homosexualiteten hade nämligen avkriminaliserats i Italien 1891 och Capri blev ett ställe där man kunde andas ut och med viss diskretion ägna sig åt sina böjelser. ”Gossekärleken” var också något som ortsbefolkningen såg på med en viss förståelse. Detta torde ha varit en viktig anledning till att Jacques lät bygga Villa Lysis. Han hade 1904 i Rom träffat en 15-årig yngling, Nino Cesarini, som han omedelbart blev förälskad i och som han (med föräldrarnas tillstånd) gjorde till sin ”sekreterare”. De skulle förenas i en livslång kärlek.

Jacques d'Adelswärd Fersens liv skulle i fortsättningen bestå av vistelser på Capri, avbrutna av ibland årslånga resor över hela jorden. Han hade tidigt börjat använda opium och lät i Villa Lysis inreda ett rum, en opiumhåla helt enkelt, där gäster inbjöds att delta. Opiummissbruket var självklart en anledning till det planlösa irrande som utmärker hans liv. Han skall ha haft en samling på över 300 kinesiska opiepipor. Han gjorde försök att avgifta sig, men lyckades inte. En läkare rekommenderade honom att övergå till kokain! Han dog genom att tömma ett glas champagne spetsat med fem gram kokain. Det var en stilenlig självdöd.

Jacques d'Adelswärd Fersen lever genom det hus han byggde. Utan det skulle han säkert vara helt bortglömd. Huset fascinerar fortfarande genom sitt hisnande läge och den atmosfär av skönhetskult, erotism och berusning som omger det. Jacques d'Adelswärd Fersens gestalt präglas av narcissistisk självbespeglning. Viveka Adelswärd kallar honom för en dandy, till det yttre oklanderligt elegant men samtidigt onåbar. Efter den sociala katastrofen 1903, menar hon, anammade han samhällets bild av honom som en dekadent ”per-vers” aristokrat. Han försökte helt enkelt leva upp till vad det fördömande samhället förväntade sig av honom.

► Alf W. Johansson är professor emeritus i historia och senior editor på *Respons*.



► Jaques d'Adelswärd Fersen röker opium.